

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ  
NATIONAL CENTRE FOR SOCIAL RESEARCH

ΕΡΕΥΝΑ - ΜΕΛΕΤΗ

ΕΡΕΥΝΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ  
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΕΜΜΟΝΕΣ ΚΑΙ ΕΚΚΡΕΜΟΤΗΤΕΣ

ΧΑΡΑ ΣΤΡΑΤΟΥΔΑΚΗ

ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2008/20  
WORKING PAPERS 2008/20

ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ  
WORKING PAPERS

ΑΘΗΝΑ  
ATHENS



ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ  
NATIONAL CENTRE FOR SOCIAL RESEARCH

ΕΡΕΥΝΑ - ΜΕΛΕΤΗ

ΕΡΕΥΝΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ  
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΕΜΜΟΝΕΣ ΚΑΙ ΕΚΚΡΕΜΟΤΗΤΕΣ

ΧΑΡΑ ΣΤΡΑΤΟΥΔΑΚΗ

ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2008/20  
WORKING PAPERS 2008/20

Στο πλαίσιο του ερευνητικού έργου με τίτλο «Αθήνα και Μετανάστευση: Εμείς και οι Άλλοι, οι Άλλοι και Εμείς 2005-2007», ΕΠΑΝ/Γ' ΚΠΣ, Μέτρο 3.3., Δράση 3.3.1.- Αριστεία σε Ερευνητικά Ινστιτούτα της ΓΓΕΤ, στη βάση της υπ' αριθμ 14123/ Β1/3.3.1./4872/6-12-05 Απόφασης Ένταξης της σχετικής Πράξης με τίτλο «Αριστεία σε Ερευνητικά Ινστιτούτα ΓΓΕΤ» (2ος κύκλος στο ΕΠΑΝ, Μέτρο 3.3. και με αριθμ. πρωτ. 22672 (ΦΟΡ) 1719/20-12-05.

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ .....	7
Στόχος της Μελέτης.....	7
Οργάνωση της Παρουσίασης .....	7
I. ΕΡΕΥΝΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	9
1. Δημογραφικά Χαρακτηριστικά.....	9
2. Ένταξη στην Αγορά Εργασίας .....	11
3. Η στάση των Ελλήνων Απέναντι στους Μετανάστες.....	14
4. Οι μετανάστες στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης.....	17
5. Κρατικές Υπηρεσίες και Μετανάστες .....	20
II. ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ:	
ΕΜΜΟΝΕΣ ΚΑΙ ΕΚΚΡΕΜΟΤΗΤΕΣ .....	23
1. Θεματολογία.....	23
2. Μεθοδολογία .....	25
3. Διαπιστώσεις .....	26
4. Οι εκκρεμότητες .....	26
III. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ.....	29
Γαλάνης, 1993 .....	29
Κασιμάτη κ.ά., 1993.....	31
Mikrakis and Triandafyllidou, 1994.....	34
Βούλγαρης κ.ά., 1995 .....	36
Ε.Κ.Α., 1995.....	37
Παπαδάτος, 1995 .....	38
Ψημμένος, 1995 .....	39
Καρασαβόγλου κ.ά., 1996.....	41
Καρύδης, 1996 .....	42
Βαΐου και Χατζημιχάλης, 1997.....	43
Βαμβακάς, 1997 .....	46
Iosifides, 1997 .....	47
Κοιλιάρη, 1997 .....	49
Markova and Sarris, 1997.....	52
Φραγκουδάκη και Δραγώνα, 1997 .....	54
Μιχαλοπούλου κ.ά., 1998.....	56
Πετρονώτη, 1998 .....	58
Χαραλάμπης κ.ά., 2000 .....	60
Αλεξιάς, 2001.....	62
Καρασαββόγλου, 2001.....	64
Κωνσταντινίδου, 2001.....	65
Λαμπριανίδης και Λυμπεράκη, 2001.....	67
Βαγενά, 2002.....	69
Καβουνίδη, 2002 .....	70
Κασίμης κ.ά., 2002 .....	72
Τζωρτζοπούλου, 2002.....	74
Γετίμης και Πετρινιώτη, 2003.....	75
European Profiles κ.ά., 2003α .....	77
European Profiles κ.ά., 2003β.....	78
Κασιμάτη, 2003 .....	80
Χάλκος και Σαλαμούρης, 2003 .....	85

Δημουλάς και Παπαδοπούλου, 2004 .....	86
ΔΟΜ, 2004.....	87
Laloti, 2005.....	89
Μοσχοπούλου, 2005 .....	90
ΑΠΘ, 2006 .....	92
<b>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ</b> .....	<b>95</b>

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η δεκαετία του 1990 ξεκίνησε εν μέσω συνταρακτικών μεταβολών στο διεθνές σκηνικό, οι οποίες μεταξύ άλλων μετέτρεψαν τις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου σε χώρες υποδοχής μεγάλων μεταναστευτικών ρευμάτων από την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη και τη Βαλκανική. Η Ελλάδα και η Ιταλία, ως περισσότερο προσβάσιμες, θεωρήθηκαν ως πύλη για την Ευρώπη μεταναστών που μετακινούνταν παράνομα – όχι όμως και αφανώς. Παράλληλα, οι συγκρούσεις μεταξύ κρατών που προέκυψαν από την κατάρρευση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης οδήγησαν στη χώρα μας μεγάλο αριθμό ομογενών.

Το ενδιαφέρον του κοινού, των μέσων μαζικής ενημέρωσης και της Πολιτείας για τα ρεύματα, τις διαδρομές, τις τύχες και τις επιπτώσεις της παρουσίας των ανθρώπων αυτών στην ελληνική κοινωνία, αντικατοπτρίζεται στην ερευνητική παραγωγή της δεκαπενταετίας που ερευνούμε. Αυτή η παραγωγή, τα ευρήματά της, οι θεματολογικές και μεθοδολογικές επιλογές της, άλλοτε οδηγημένες από τα ενδιαφέροντα της πολιτικής που τη χρηματοδοτούσε, άλλοτε ως λύσεις ανάγκης σχεδόν υποχρεωτικές προκειμένου να χαρτογραφηθεί ένα ρευστό φαινόμενο που κινούνταν στο λυκόφως της παρανομίας, είναι το αντικείμενο της παρούσας εργασίας. Ειδικότερα, η παρούσα εργασία εστιάζει σε έρευνες που κινούνται στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, δημοσιευμένες και αδημοσίευτες, που αναφέρονται στην παρουσία των μεταναστών («νόμιμων» και «παράνομων») στη χώρα μας. Συνεπώς, δεν ασχολείται με μελέτες ή εργασίες που στηρίζονται σε δευτερογενή επεξεργασία δεδομένων.

### **ΣΤΟΧΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ**

Οι έρευνες για τους μετανάστες που εκπονήθηκαν την δεκαπενταετία 1990-2005 στην Ελλάδα καλύπτουν ένα ευρύ θεματολογικό πεδίο. Μεγάλος αριθμός τους παραμένει αδημοσίευτος, αποτελώντας μέρος της λεγόμενης γκρίζας βιβλιογραφίας. Στόχος μας είναι, μέσα από την παρουσίασή τους, να αναδειχθούν οι τάσεις της έρευνας, οι άξονες της θεματολογίας τους και οι κύριες μεθοδολογικές επιλογές τους. Με αυτόν τον τρόπο, η μελέτη συμβάλλει αφενός στην κατανόηση του υφιστάμενου ερευνητικού έργου και, αφετέρου, στη διαμόρφωση της ερευνητικής ατζέντας, η οποία όπως φαίνεται δεν συντελείται με επιστημονικά και μόνο κριτήρια, καθώς σε σημαντικό βαθμό καθορίζεται από τις προτεραιότητες των φορέων και οργανισμών που χρηματοδοτούν την έρευνα. Παράλληλα, η μελέτη αναδεικνύει τα υφιστάμενα κενά στη θεματολογία και μεθοδολογία του ερευνητικού έργου που έχει παραχθεί.

### **ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗΣ**

Η παρούσα μελέτη διαιρείται σε δύο ενότητες. Στην πρώτη (κεφάλαια I και II) συνοψίζει τα ευρήματα των ερευνών που μας απασχόλησαν, τη διαχρονική εξέλιξή τους, τις θεματολογικές και μεθοδολογικές επιλογές τους. Στη συνέχεια επισημαίνει τους θεματολογικούς άξονες, όπως προκύπτουν από την επεξεργασία των ερευνών, και την ιδιαίτερη θέση ή συμβολή ορισμένων από αυτές. Τέλος, εστιάζει στις μεθοδολογικές επιλογές των ερευνών.

Στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζονται οι ίδιες οι έρευνες. Ο τρόπος της πα-

ρουσίασης είναι ομοιόμορφος, αφήνοντας ωστόσο περιθώριο ευελιξίας προκειμένου να αποδοθεί κατά το δυνατόν πληρέστερα κάθε έρευνα. Η παρουσίαση ξεκινά με την περιγραφή της έρευνας, ακολουθεί η παρουσίαση της μεθοδολογίας συλλογής στοιχείων και επεξεργασίας τους, και η παρουσίαση των ευρημάτων ή των συμπερασμάτων της. Οι έρευνες παρουσιάζονται με χρονολογική σειρά.

## I. ΕΡΕΥΝΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Το κύριο πρόβλημα που καλείται να αντιμετωπίσει ο ερευνητής που επιχειρεί τη συστηματοποίηση του υφιστάμενου ερευνητικού έργου της περιόδου 1990-2005, είναι η απουσία θεωρητικής συνέχειας και μεθοδολογικής συνέπειας. Ακόμα και έρευνες που χρηματοδοτήθηκαν από την ίδια πηγή (π.χ. από το ελληνικό κράτος) στερούνται ομοιομορφίας στις χρησιμοποιούμενες μεθόδους και στον τρόπο παρουσίασης των ευρημάτων τους. Αν και πρόκειται για ένα σημαντικό ζήτημα, η ασυνέχεια δεν περιορίζει το ενδιαφέρον αρκετών από τις έρευνες αυτές, δυσχεραίνει όμως τη δυνατότητα αποτύπωσης με σαφήνεια της εξέλιξης της θέσης των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία κατά την κρίσιμη αυτή δεκαετία. Το καθεστώς παρανομίας που συνόδευε τους μετανάστες από την είσοδό τους ήδη στη χώρα μας και η άρνηση της Πολιτείας να προχωρήσει στη «νομιμοποίηση» της παραμονής τους, ευθύνονται σε μεγάλο βαθμό για τις αδυναμίες του ερευνητικού έργου που παρήχθη την επίμαχη περίοδο. Εύλογη, συνεπώς, ήταν η εστίαση στα περισσότερα προσβάσιμα ζητήματα:

- α) στους παλιννοστούντες ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, και
- β) στις αντιλήψεις και στάσεις του ελληνικού κοινού και των ΜΜΕ, ως διαμορφωτών της κοινής γνώμης, απέναντι στους μετανάστες.

Από την άλλη μεριά, οι ερευνητές που απευθύνθηκαν στους μετανάστες βρέθηκαν αντιμέτωποι με σοβαρότατα πρακτικά προβλήματα, τα οποία επέβαλλαν μεθοδολογικές επιλογές που δεν επέτρεπαν γενικεύσεις. Παρά ταύτα, οι έρευνες κατόρθωσαν να αναδείξουν τη ζοφερή εικόνα της διαβίωσης και εργασίας των μεταναστών στη χώρα μας.

Τα θέματα και οι προβληματισμοί των ερευνών καλύπτουν ποικίλες πλευρές της σχέσης ανάμεσα στους Έλληνες και τους μετανάστες, όπως η ένταξη στην αγορά εργασίας, η κοινωνική ένταξη, η σχέση με το κράτος και τους φορείς του κλπ. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι έρευνες που αναφέρονται στο τελευταίο αυτό θέμα πραγματοποιήθηκαν μετά τα προγράμματα νομιμοποίησης, στα τέλη της δεκαετίας του 1990. Συνεπώς, πέρα από το περιεχόμενό τους, και η θεματολογία των ερευνών και η εξέλιξή της στον άξονα του χρόνου προσφέρουν μια ενδιαφέρουσα και πολιτικά ευαίσθητη αποτύπωση της θέσης των ξένων στην ελληνική κοινωνία. Για άλλη μια φορά, η χρονική απόσταση ανάμεσα στην πραγματοποίηση και στην έκδοση της έρευνας, καθώς και ο μεγάλος αριθμός ανέκδοτων ερευνών, παραμορφώνουν την εικόνα.

Στη συνέχεια παρουσιάζουμε τα συμπεράσματα των δημοσιευμένων ερευνών στους βασικούς θεματολογικούς άξονες, εκείνους δηλαδή που απασχόλησαν περισσότερες από μία έρευνες και επιτρέπουν τη συγκριτική παράθεση διαφορετικών εργασιών. Ωστόσο, δεν ισχυριζόμαστε πως η έκθεση αποτελεί μία πλήρη αποτύπωση όλων των ευρημάτων, στο βαθμό που συνοψίζει έρευνες εκατοντάδων σελίδων, οι οποίες πραγματεύονται ποικίλες θεματικές και συχνά από διαφορετικές σκοπιές.

### **1. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ**

Η μετανάστευση προς τη χώρα μας κατά τη δεκαετία του 1990 παρουσιάζει δύο μείζονες διαφορετικές μορφές: τη νόμιμη είσοδο παλιννοστούντων ομογενών από

τις χώρες που προέκυψαν από τη διάλυση της πάλαι ποτέ ΕΣΣΔ, και την παράνομη συνήθως είσοδο μεταναστών από τις χώρες της Βαλκανικής χερσονήσου και της Ανατολικής Ευρώπης. Οι μορφές αυτές καθόρισαν το διαφορετικό βαθμό δυσκολίας των ερευνητών να προσεγγίσουν τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά των μεταναστών. Οι γνώσεις μας για τους παλιννοστούντες ήταν εξαρχής πληρέστερες, καθώς η είσοδός τους ήταν ελεγχόμενη και η εγκατάστασή τους έγινε σε συνθήκες νομιμότητας. Αντίθετα, το καθεστώς παρανομίας των υπολοίπων, δεν επέτρεπε ανάλογη γνώση. Μόνο μετά τη νομιμοποίηση με την έκδοση πράσινης κάρτας μπορέσαμε να αποκτήσουμε αξιόπιστες πληροφορίες για τους μετανάστες.

### *1.1. Δημογραφική Σύνθεση*

Η παρουσίαση της δημογραφικής σύνθεσης των μεταναστών παρουσιάζει σημαντικά κενά, τα οποία είναι μικρότερα στην περίπτωση των παλιννοστούντων ομογενών από τις δημοκρατίες της πρώην ΕΣΣΔ. Η επεξεργασία των στοιχείων από τον Β. Μάο (Κασιμάτη κ.ά., 1993) είναι η πληρέστερη απ' όσες καταγράψαμε. Βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την έρευνα αυτή είναι η νεότερη ηλικιακή δομή σε σύγκριση με την αντίστοιχη ελληνική, καθώς και το σημαντικά μεγαλύτερο μέγεθος του νοικοκυριού.

Από τις νεότερες έρευνες, ακόμη και όταν επιχειρείται η παρουσίαση γενικότερων στοιχείων –πέραν της δημογραφικής σύνθεσης του δείγματος–, υπάρχουν σημαντικά κενά που δεν ερμηνεύονται ή νοηματικές μετατοπίσεις που δεν τεκμηριώνονται. Για παράδειγμα, οι Χάλκος και Σαλαμούρης (2003) παρουσιάζουν μία ηλικιακή δομή από την οποία απουσιάζουν οι ηλικίες 0-14, γεγονός που επιτρέπει τη διόγκωση της αναλογίας των υπολοίπων ομάδων. Όσον αφορά τις νοηματικές μετατοπίσεις, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του πληθυσμού των παραγωγικών ηλικιών, τον οποίο ο Μάος συσχετίζει με την ομάδα 15-64 ετών (Κασιμάτη κ.ά., 1993: 125), οι Χάλκος και Σαλαμούρης με την ομάδα 20-49 ετών (2003: 13), και ο Καρασαβόγλου με την ομάδα 30-40 ετών (2001: 681). Τέτοιες διαφοροποιήσεις στο περιεχόμενο ενός όρου δεν επιτρέπουν τη σύγκριση και αποκλείουν την διαμόρφωση μιας διαχρονικής εικόνας σχετικά με τη δημογραφική κατάσταση των παλιννοστούντων. Επίσης, οι διαφοροποιήσεις αυτές αναδεικνύουν την ανάγκη για επαναλαμβανόμενες έρευνες (follow up) από τις ίδιες ερευνητικές ομάδες και σταθερή μεθοδολογία.

Από την προβληματική αυτή εικόνα ξεφεύγει η έρευνα της Καβουνίδη, χάρη στο γεγονός ότι αξιοποιεί τον πρώτο νόμιμο πληθυσμό μεταναστών, και επομένως διαθέτει αντιπροσωπευτικό δείγμα. Η έρευνα αυτή αναδεικνύει την «ετερογένεια της μεταναστευτικής εμπειρίας» η οποία δομείται γύρω από τους άξονες της υπηκοότητας και του φύλου (Καβουνίδη, 2002: 117-118). Σύμφωνα με την έρευνα πλειοψηφούσα είναι η ομάδα των Αλβανών, ενώ μνημονεύεται η διαφοροποίηση των εθνικών ομάδων ανάλογα με το φύλο των μελών τους (όπ.π., 118-119). Η Καβουνίδη διακρίνει το «οικογενειακό» πρότυπο μετανάστευσης, που σύμφωνα με τη συγγραφέα χαρακτηρίζει τη μετανάστευση από την Αλβανία, από το ατομικό το οποίο χαρακτηρίζει τη μετανάστευση από την Ασία (όπ.π., 120).

### *1.2. Μορφωτικό Επίπεδο – Εκπαίδευση*

Οι έρευνες που καταγράψαμε επισημαίνουν γενικά το υψηλό μορφωτικό επίπεδο των παλιννοστούντων, το οποίο σύμφωνα με την Κασιμάτη είναι υψηλότερο σε σύγκριση με τον ελλαδικό αντίστοιχο πληθυσμό (Κασιμάτη κ.ά., 1993: 183). Αντίθετα,

οι έρευνες που αναφέρονται σε μεικτά δείγματα παλινοστούτων και μεταναστών επισημαίνουν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο (Καρασαβόγλου κ.ά., 1996), που φαίνεται να οφείλεται κατά κύριο λόγο στην ομάδα των μεταναστών (Παπαδάτος, 1995).

Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα της Κασιμάτη έδειξε πως ποσοστό 27% των Ποντίων ήταν απόφοιτοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, και 36% απόφοιτοι της μέσης εκπαίδευσης, ενώ 11% δεν φοίτησαν καθόλου σε σχολείο (Κασιμάτη κ.ά., 1993: 155-156). Παράλληλα, επισημαίνεται πως το ποσοστό των γυναικών αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι διπλάσιο από των ανδρών. Την εντυπωσιακή αυτή απόσταση μεταξύ των δύο φύλων την ξαναβρίσκουμε όμως και στην αναλογία όσων δεν φοίτησαν στο σχολείο (γυναίκες 63%, άνδρες 37%) (όπ.π., 157).

Διαφορετική είναι η εικόνα που δίνει η έρευνα του Καρασαβόγλου για τις μη-αστικές περιοχές του Ν. Καβάλας, σύμφωνα με την οποία μόνο το 3,8% των μεταναστών ήταν απόφοιτοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και 17,3% της μέσης εκπαίδευσης (Καρασαβόγλου κ.ά., 1996: 26). Διαφορετική φαίνεται πως ήταν η κατάσταση στα αστικά κέντρα του Νομού, χωρίς όμως να αποτυπώνεται σε ποσοστά. Το γεγονός πως τα στοιχεία προέρχονταν από την Τοπική Αυτοδιοίκηση και όχι από τους ίδιους τους μετανάστες, ενδεχομένως να συνέβαλλε σε κάποιο βαθμό παραμορφωτικά στην εικόνα σχετικά με το μορφωτικό επίπεδο των μεταναστών στην εν λόγω έρευνα.

Σύμφωνα με την έρευνα της Καβουνίδη, «το 22% των μεταναστών είναι πτυχιούχοι ανώτερης ή ανώτατης εκπαίδευσης», ενώ «το 45% έχει φοιτήσει σε τεχνική ή επαγγελματική σχολή» (Καβουνίδη, 2002: 122).

## **2. ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ**

Μελετώντας ένα «νέο πρότυπο κοινωνικής αναπαραγωγής το οποίο άρχισε να εμφανίζεται από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, εδραιώθηκε τη δεκαετία του 1980 και εμφάνισε τα πρώτα σημάδια κρίσης τη δεκαετία του 1990», οι Βαΐου και Χατζημιχάλης διερευνούν τη θέση των αλλοδαπών σε μία αγορά εργασίας που στηρίζεται στο χαμηλό εργατικό κόστος και στην «ευελιξία» (Βαΐου και Χατζημιχάλης, 1997: 13). Με αυτήν την έννοια, διερευνώντας την «άτυπη» αγορά εργασίας σε τοπικό επίπεδο, και όχι ειδικά τη θέση των ξένων στην αγορά εργασίας, η έρευνα αυτή διαφοροποιείται σημαντικά ως προς το ύψος αλλά και ως προς τα ευρήματά της από τις υπόλοιπες έρευνες που παρουσιάζουμε εδώ. Η αναφορά στους μετανάστες αφορά την περιοχή Ημαθίας και Πέλλας και τη συμβολή των ξένων εργατών στην αναδιάρθρωση της γεωργικής παραγωγής (όπ.π., 136). Οι συγγραφείς επισημαίνουν πως η ύπαιθρος αποτελούσε ήδη από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980 «προνομιακό χώρο “απόκρυψης” ξένης άτυπης εργασίας» (όπ.π., 161). Εντοπίζουν στους νομούς Ημαθίας και Πέλλας αυξημένες απαιτήσεις για εργατικό δυναμικό για ένα τρίμηνο, όσο διαρκούν η συγκομιδή, η διαλογή και οι εξαγωγές ροδάκινων. Στη θέση των Ελλήνων, μη ντόπιων εποχιακών εργατών, από το 1985 κι έπειτα απασχολούνταν Γιουγκοσλάβοι και Πολωνοί εργάτες που έρχονταν με τουριστική βίζα τρίμηνης διάρκειας (όπ.π., 165). Οι εργάτες αυτοί ήταν στην πλειοψηφία τους άνδρες (65-70%), ηλικίας 30-45 ετών, ενώ οι γυναίκες ήταν νεότερες (20-35 ετών) (όπ.π., 170). Μετά το 1991, οι Πολωνοί και οι Βούλγαροι αντικαταστάθηκαν από τους «φθηνότερους» Αλβανούς, οι οποίοι είχαν χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο, ήταν νεότεροι σε ηλικία άνδρες, προέρχονταν κυρίως από αγροτικές περιοχές και δεν διέθεταν βίζα (όπ.π., 171). Μία ακόμη διαφορά ανάμεσα στους Πολωνούς και τους Αλβανούς εργάτες είναι η παραμονή των τελευταίων και κατά τους υπόλοιπους μήνες του χρόνου. Οι

συγγραφείς επισημαίνουν πως «η εργασία των παράνομα εργαζόμενων Πολωνών και Αλβανών δεν υποκατέστησε εργασίες ντόπιων, αλλά πραγματοποιήθηκε κατά 34% σε τομείς όπου, αν δεν υπήρχαν ξένοι εργάτες, δεν θα γινόταν καμία εργασία» (όπ.π., 176).

Αναφερόμενος στους Ποντίους από την πρώην ΕΣΣΔ, ο Ραγκούσης παρατηρεί πως το 50% ήταν άνεργοι την περίοδο της έρευνας (1991), και η ανεργία ήταν ακόμη μεγαλύτερη για τις γυναίκες (39,1% των ανδρών και 60,9% των γυναικών ήταν άνεργοι). Όσον αφορά τους εργαζόμενους, επισημαίνει σημαντικές διαφοροποιήσεις στον τόπο προέλευσής τους, στην εργασία τους, με χαρακτηριστικότερο τον διπλασιασμό σχεδόν της ομάδας τεχνιτών και εργατών (78% από 42%) (Κασιμάτη κ.ά., 1993: 210) και τη συρρίκνωση του αριθμού όσων ασκούν κάποιο επιστημονικό επάγγελμα (4,7% από 23%) (όπ.π., 215). Παράλληλα, επισημαίνεται ο αποκλεισμός από τις εργασίες γραφείου, ο οποίος δεν είναι δυνατόν να αποδοθεί σε έλλειψη γνώσεων και δεξιοτήτων (όπ.π., 211). Ως προς τη θέση στο επάγγελμα, το 93,8% εργάζονται ως μισθωτοί, 5,4% ως αυτοαπασχολούμενοι, 0,6% ως εργοδότες και 0,3% ως μη αμειβόμενα συμβοηθούμενα μέλη. Ο Γλυτσός διαπιστώνει πως για εργασίες που αντιστοιχούν στο εκπαιδευτικό τους επίπεδο (επιστημονικά και ελεύθερα επαγγέλματα, υπάλληλοι γραφείου, καθηγητές κλπ.) οι Πόντιοι από την πρώην ΕΣΣΔ έχουν να αντιμετωπίσουν και ένα «πλεονάζον» εγχώριο εργατικό δυναμικό, ενώ παράλληλα έχουν να υπερβούν δύο σημαντικά εμπόδια: την απόκλιση ανάμεσα στην εκπαίδευσή τους και τη ζήτηση εργασίας (π.χ. αναγνώριση πτυχίων), και τη δυσχερή χρήση της ελληνικής γλώσσας» (Κασιμάτη κ.ά., 1993: 375).

Την ίδια περίπου περίοδο (1991-1993), η κατάσταση στην αγορά εργασίας για τους Αλβανούς ήταν πολύ δυσκολότερη. Ο Ψημμένος αναφέρεται εκτενώς στην πορνεία και γενικότερα τη βιομηχανία του sex, που αφορούσε κυρίως νεαρά άτομα και των δύο φύλων (Ψημμένος, 1995: 160-173). Παράλληλα, επισημαίνει πως οι υπόλοιποι προσφέρουν μεταβατική εργασία, προσωρινή και περιθωριοποιημένη, με τη μορφή υπηρεσιών «που προσφέρονται στους πολίτες για να καλυφθούν οι προσωπικές τους ανάγκες και δευτερης σημασίας εφήμερες χειρωνακτικές εργασίες» (όπ.π., 174). Οι περισσότεροι εργάζονται ως οικιακοί βοηθοί, στον καθαρισμό κτιρίων, ως οικοδόμοι ή ως ανειδίκευτοι εργάτες. Φαίνεται πως με την παράταση της παραμονής στην Ελλάδα επέρχεται οικονομική βελτίωση και εργασιακή σταθερότητα, σε σύγκριση με το πρώτο καιρό μετά την μετανάστευση (όπ.π., 179-180), ενώ επισημαίνεται πως η κατάσταση είναι αρκετά διαφορετική στις αγροτικές περιοχές.

Ο συγγραφέας αναφέρεται στην έλλειψη κοινωνικών δικαιωμάτων, που «δημιουργεί δύο σοβαρά κοινωνικά προβλήματα: την αναπαραγωγή της κοινωνικής φτώχειας και οικονομικής εξαθλίωσης (...) και την περιθωριοποίηση του ίδιου του υποκειμένου», το στιγματισμό και τον εγκλωβισμό του «σε δραστηριότητες που δεν επιτρέπουν την κοινωνική ένταξη του στην ευρύτερη κοινωνία» (όπ.π., 181-182). Έτσι, «σε σύγκριση με τους Έλληνες εργαζόμενους, οι Αλβανοί κατέχουν έναν ιδιαίτερο χώρο στην εργασία, που χαρακτηρίζεται από την προσωπική και πολιτιστική υποτέλεια προς τον εργοδότη» (όπ.π., 189).

Την διαφορετική εικόνα που επικρατούσε στις αγροτικές περιοχές παρουσιάζει ο Καρασαβόγλου, ο οποίος διερευνά την εργασιακή ένταξη όλων των αλλοδαπών στο Νομό Καβάλας (Καρασαβόγλου κ.ά., 1996). Επισημαίνει πως στις αγροτικές περιοχές το 20% των αλλοδαπών απασχολούνται μόνιμα, ενώ το υπόλοιπο 80% εποχιακά. Αναφέρεται επίσης σε ευέλικτες εργασιακές σχέσεις καθώς μόνο το 30% απασχολείται οκτάωρο, ενώ οι υπόλοιποι έκαναν υπερωρίες ή εργάζονταν και το

Σαββατοκύριακο. Οι αμοιβές τους ήταν για την πλειοψηφία (84,4%) μικρότερες από τις αντίστοιχες αμοιβές των Ελλήνων. Εργάζονταν κατά κύριο λόγο στη γεωργία (36,5%), την κτηνοτροφία (26,9%) και τον δευτερογενή τομέα (11,5%). Στα αστικά κέντρα, η πλειοψηφία των μεταναστών εργάζονταν στην αλιεία και τις εξορυξείς (82,7%), ενώ ένας αριθμός εργάζονταν σε δημόσιου χαρακτήρα επιχειρήσεις (όπως π.χ. νοσοκομεία). Θα πρέπει να σημειώσουμε πως οι μισοί περίπου ήταν Πόντιοι ομογενείς.

Ο Καρασαβόγλου παρουσιάζει την κατάσταση των γυναικών ομογενών από την πρώην ΕΣΣΔ στο Νομό Ξάνθης, όπως αποτυπώθηκε σε έρευνα του 1996. Οι γυναίκες αυτές εργάζονταν σε χώρους και ειδικότητες (ανειδίκευτες εργάτριες σε βιοτεχνίες ένδυσης, καπνομάγαζα, εστιατόρια και στον αγροτικό τομέα) άσχετες με τις σπουδές και του επαγγελματικού τους παρελθόν, αμείβονταν λιγότερο από το ντόπιο εργατικό δυναμικό, ενώ εργάζονταν σε καθεστώς εργασιακής ευελιξίας, εργαζόμενες όταν και όσο το επιθυμούσε ο εργοδότης τους (Καρασαβόγλου, 2001: 682). Σύμφωνα με τον συγγραφέα, τα χαρακτηριστικά αυτά τις κατατάσσουν στην δευτερεύουσα αγορά εργασίας σε τοπικό επίπεδο, η οποία διευρύνεται σε βάρος της πρωτεύουσας αγοράς εργασίας (όπ.π., 685).

Η εικόνα που παρουσιάζει η έρευνα των Λαμπριανίδη και Λυμπεράκη στις αρχές της επόμενης δεκαετίας για την απασχόληση των Αλβανών μεταναστών στη Θεσσαλονίκη το 2000, είναι σαφώς βελτιωμένη σε σχέση με εκείνη που παρουσιάζει ο Ψημμένος. Η συντριπτική πλειοψηφία των ανδρών του δείγματος ασχολούνταν στην οικοδομή (30,3%), ως βιοτεχνικοί εργάτες (24%) ή βοηθοί τεχνίτες (9%). Η απασχόληση των Αλβανών μεταναστών στα επαγγέλματα αυτά φαίνεται να αυξάνει διαχρονικά, ενώ παράλληλα μειώνεται το ποσοστό όσων ασχολούνταν στη γεωργία και την κτηνοτροφία, αλλά και όσων δεν είχαν σταθερή απασχόληση. Στην έρευνα καταγράφεται ένας μικρός αριθμός ανέργων (2% για τους άνδρες και 5,1% για τις γυναίκες), ένδειξη «κορεσμού της αγοράς εργασίας από το εργατικό δυναμικό που προσφέρουν οι Αλβανοί μετανάστες» (Λαμπριανίδη και Λυμπεράκη, 2001: 230).

Οι συγγραφείς διερευνούν ιδιαίτερα την απασχόληση των γυναικών, επισημαίνοντας πως το 53,2% είχε μόνιμη απασχόληση, ενώ εποχιακά ή προσωρινά εργαζόταν το 13,7% και 5,1% των μεταναστριών ήταν άνεργες. Το υπόλοιπο 28% ήταν νοικοκυρές (όπ.π., 243). Ως θετικές μεταβολές στις συνθήκες απασχόλησης των γυναικών επισημαίνουν το υψηλό ποσοστό μόνιμης απασχόλησης, αλλά και «το σχετικά υψηλό ποσοστό με κοινωνική ασφάλιση» (όπ.π., 243).

Όσον αφορά το χρόνο απασχόλησης, φαίνεται πως και εδώ οι συνθήκες είχαν βελτιωθεί, αφού μόνο το 6% των ανδρών μεταναστών και 1,3% των γυναικών εργάζονταν περισσότερες ώρες από τους Έλληνες συναδέλφους τους στην ίδια επιχείρηση (όπ.π., 231 και 244). Η σύγκλιση στο χρόνο εργασίας όμως δεν συμβάδιζε με αντίστοιχη σύγκλιση των αμοιβών, αφού το 69,5% των ανδρών και 63,7% των γυναικών αμείβονταν λιγότερο από τους Έλληνες συναδέλφους τους (όπ.π., 233 και 244). Ωστόσο, η αυξημένη παραγωγικότητα ορισμένων μεταναστών μάλλον αναγνωρίζεται από τους εργοδότες, αφού 13,2% των μεταναστών της έρευνας αμείβονταν καλύτερα από τους Έλληνες συναδέλφους τους (όπ.π., 233). Γενικά, οι συγγραφείς διαπιστώνουν «μια πορεία συνεχούς βελτίωσης της θέσης των μεταναστών στην αγορά εργασίας» (όπ.π., 242).

Ανάλογα είναι και τα ευρήματα της έρευνας της Καβουνίδη, η οποία τονίζει τον δεσπόζοντα ρόλο της χειρωνακτικής εργασίας, επισημαίνοντας παράλληλα

την «έντονη διαφοροποίηση κατά φύλο και υπηκοότητα ως προς τα χειρωνακτικά επαγγέλματα τα οποία ασκούν. Έτσι, το 34% όλων των μεταναστών αλλά το 44% των ανδρών και το 1% των γυναικών απασχολείται στην οικοδομή και σε άλλα δομικά έργα. Απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών και καθαρισμού είναι το 26% όλων των μεταναστών αλλά το εκπληκτικό 80% των γυναικών και το 9% των ανδρών. Ως τεχνίτες και εργάτες βιοτεχνίας-βιομηχανίας και χειριστές μεταφορικών μέσων απασχολούνται το 18% του συνόλου αλλά το 22% των ανδρών και το 6% των γυναικών. Ως υπάλληλοι και πωλητές εργάζεται το 9% του συνόλου και ως επιστήμονες, καλλιτέχνες και τεχνολόγοι μόνο το 3%, ενώ στις επαγγελματικές ομάδες αυτές δεν παρατηρείται αξιόλογη διαφοροποίηση κατά φύλο» (Καβουνίδη, 2002: 121)

Παράλληλα, η έρευνα αναφέρεται στην ασυμβατότητα ανάμεσα στα εκπαιδευτικά προσόντα των μεταναστών και την απασχόλησή τους σε θέσεις ανειδίκευτων εργατών (όπ.π., 122).

Το νήμα των ερευνών για την εργασία των αλλοδαπών στις αγροτικές περιοχές ξαναπιάνουν ο Χ. Κασίμης και οι συνεργάτες του, σχεδόν μία δεκαετία μετά την έρευνα των Βαΐου και Χατζημιχάλη (1997) και μία πενταετία μετά την έρευνα του Καρασαβόγλου (Καρασαβόγλου κ.ά., 1996). Διευρύνοντας τον γεωγραφικό ορίζοντα της έρευνας ώστε να περιλάβουν την Πελοπόννησο (Ν. Κορινθίας), την Κρήτη (Ν. Χανίων) και την Ήπειρο (Ν. Ιωαννίνων), που δεν είχαν απασχολήσει τις προηγούμενες έρευνες, οι συγγραφείς διερευνούν «τη συμβολή και το ρόλο του ξένου εργατικού δυναμικού στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις, τις οικογενειακές επιχειρήσεις και γενικότερα στην παροχή υπηρεσιών στα νοικοκυριά της υπαίθρου» (Κασίμης κ.ά., 2002: 17). Παρά τις διαφορές στον τύπο και στο μέγεθος των γεωργικών εκμεταλλεύσεων κάθε περιοχής, μεγάλος αριθμός προσφεύγει σε εργατικά χέρια εκτός της οικογένειας, που στην πλειοψηφία τους προέρχονται από αλλοδαπούς. Στις περισσότερες περιπτώσεις, η επιλογή των ξένων εργατών οφείλεται κατά κύριο λόγο στην ανεπάρκεια του ντόπιου εργατικού δυναμικού ή την απροθυμία του να απασχοληθεί σε κοπιαστικές εργασίες που δεν απαιτούν ιδιαίτερες γνώσεις, και κατά δεύτερο μόνο λόγο στις χαμηλότερες αμοιβές (όπ.π., 28). Οι αλλοδαποί εργάτες είναι στην πλειοψηφία τους Αλβανοί, όμως εκτός του Νομού Ιωαννίνων «η κατά εθνικότητα σύνθεση ερμηνεύεται από τα χαρακτηριστικά των τοπικών αγορών εργασίας» (όπ.π., 29). Η έρευνα έδειξε πως η συστηματική απασχόληση ξένων εργατών σε οικογενειακές εκμεταλλεύσεις απάλλαξε τα μέλη των ελληνικών νοικοκυριών από τις βαριές εργασίες, ενώ ορισμένα μέλη έπαψαν εντελώς να εργάζονται στην εκμετάλλευση (όπ.π., 31).

### **3. Η ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ**

Οι έρευνες που ασχολήθηκαν την τελευταία δεκαετία με τη στάση των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες, συχνά εστιάζουν στο ζήτημα του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, σύμφωνα με το πρότυπο που καθιέρωσαν οι σχετικές έρευνες του Ευρωβαρόμετρου. Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, η Ευρωπαϊκή Ένωση αντιμετωπίζει στις έρευνές της το ζήτημα με διαφορετικό τρόπο, καθώς εντάσσει τη στάση απέναντι στους ξένους στο εννοιολογικό πλαίσιο του κοινωνικού αποκλεισμού, το οποίο εμφανίζεται ως λιγότερο επώδυνο.

Ο Γαλάνης διερεύνησε τις διαφορές στις στάσεις των κατοίκων των Ιωαννίνων απέναντι σε Αλβανούς και Βορειοηπειρώτες, για να διαπιστώσει πως η γενικότερη στάση απέναντι στους πρώτους είναι περισσότερο αρνητική σε γνωστικό,

συναισθηματικό και ψυχοκινητικό επίπεδο (Γαλάνης, 1993: 92 και 95). Ειδικότερα, παράγοντες που επηρεάζουν τη γνώμη του δείγματος, εμφανίζονται να είναι: η ηλικία, ο τόπος γέννησης, και το φύλο (όπ.π., 92-93). Τα συναισθήματα του δείγματος απέναντι στους Βορειοηπειρώτες φαίνεται να επηρεάζονται από τα ΜΜΕ, ενώ δεν ισχύει το ίδιο και για τις στάσεις απέναντι στους Αλβανούς (όπ.π., 93-94). Στις θέσεις εργασίας προτιμούν τους Βορειοηπειρώτες, ενώ πιστεύουν ότι και οι δύο ομάδες υφίστανται μισθολογική εκμετάλλευση (όπ.π., 93). Αυτή η «εκμετάλλευση» επηρεάζει την εικόνα που διαμορφώνουν οι δύο ομάδες έναντι των Ελλήνων και της χώρας, ενώ δεν επηρεάζει τη γνώμη των Ελλήνων (όπ.π., 94). Η γνώμη των ατόμων του δείγματος για τις δύο ομάδες πριν έρθουν στην Ελλάδα, επηρεάζει τη γνώμη που έχουν τώρα γι' αυτούς (όπ.π., 94-95). Τέλος, παρ' όλες τις διακυμάνσεις, η αρνητική τάση της στάσης είναι σαφής.

Εστιάζοντας στο Νομό Κυκλάδων, ο Καρασαβόγλου και οι συνεργάτες του καταγράφουν μια αμοιβαία δυσπιστία ανάμεσα στους Έλληνες και τους μετανάστες, καθώς οι δεύτεροι δηλώνουν (30,3%) πως οι ντόπιοι δεν τους εμπιστεύονται, ενώ ένα αντίστοιχο ποσοστό των Ελλήνων (31,3%) θεωρεί πως η συμπεριφορά των μεταναστών είναι προβληματική και δεν διακρίνει θετικά στοιχεία στην παρουσία των ξένων (42,4%). Ωστόσο, στην πλειοψηφία τους οι Έλληνες θεωρούν πως οι ξένοι δεν δημιουργούν προβλήματα, υπογραμμίζουν τη θετική παρουσία των μεταναστών, σημειώνοντας πως ανακόπτουν «την πληθυσμιακή απογύμνωση των ορεινών περιοχών» συμβάλλοντας στην οικονομική ανάκαμψη» (Καρασαβόγλου κ.ά., 1996: 29).

Η έρευνα του Καρύδη σε φοιτητές Νομικής του ΔΠΘ το 1996, έδειξε πως σχεδόν το σύνολο (97%) του δείγματος δηλώνει ότι «η παρουσία των αλλοδαπών έχει αυξήσει την εγκληματικότητα» (Καρύδης, 1996: 148), ενώ «ο «εγκληματίας μετανάστης» έχει (...) ταυτιστεί με την εικόνα του «Αλβανού λαθρομετανάστη»» (όπ.π., 150). Οι αλβανοί αντιμετωπίζονται πιο απορριπτικά από κάθε άλλο μετανάστη, είτε ως φιλοξενούμενοι (όπ.π., 151), είτε ως συνεταιίροι (όπ.π., 152), και έχουν τη μικρότερη αποδοχή (1,3%) (όπ.π., 152). Μάλιστα, οι φοιτητές του δείγματος αποδίδουν την ύπαρξη ρατσισμού στην Ελλάδα στη συμπεριφορά των μεταναστών, επιλέγοντας ως λύση την καταστολή, δηλαδή την αστυνόμευση και την απέλαση (όπ.π., 152). Η πληροφόρηση του δείγματος για τα θέματα που αφορούν τους μετανάστες αντλείται από τα ΜΜΕ, παρ' ό,τι αναγνωρίζεται πως η στάση τους είναι εχθρική απέναντι στους μετανάστες (όπ.π., 152-153).

Στηριγμένοι σε ένα ευρύτερο γεωγραφικά δείγμα, ο Βούλγαρης και οι συνεργάτες του επισημαίνουν πως «η αύξηση του αριθμού των ξένων στην Ελλάδα (...) έχει σημαντικά επηρεάσει την πρόσληψη του “ξένου” και του “άλλου”» (Βούλγαρης κ.ά., 1995: 88). Στην έρευνα καταγράφονται στάσεις που διατρέχουν την κλίμακα από τη δυσπιστία και την ανησυχία ως την ξενοφοβία και την προκατάληψη. Ειδικότερα, η έρευνα κατέγραψε την απροθυμία για απονομή ίσων δικαιωμάτων στους μετανάστες, την εντύπωση ότι οι ξένοι «αποτελούν δημόσιο κίνδυνο», την αίσθηση πως οι ξένοι είναι «πολλοί» και αυξάνουν την ανεργία στους Έλληνες (όπ.π., 86).

Η Μιχαλοπούλου με τους συνεργάτες της, σε μια έρευνα που εστιάζει στο χώρο της Μακεδονίας, διαπίστωσαν πως η παρουσία των ξένων δεν αποτελεί «ιδιαίτερα σημαντικό πρόβλημα» για την πλειοψηφία της κοινής γνώμης, παρ' ό,τι προσλαμβάνεται ως ιδιαίτερα έντονη (Μιχαλοπούλου κ.ά., 1998: 427). Συγκεκριμένα, το δείγμα «χαρακτηρίζεται από στάσεις ανοχής» εκτός ενός μικρού τμήματος που «εμφανίζει έντονη προκατάληψη και ξενοφοβία» (όπ.π., 427). Ωστόσο, «οι ξένοι ενοχο-

ποιούνται σε μια σειρά ζητήματα που κατασκευάζονται ως τέτοια από τον τρέχοντα κυρίαρχο λόγο για τους ξένους (...): την αύξηση της ανεργίας, την πτώση των ημερομισθίων, την αύξηση της εγκληματικότητας και την επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης της χώρας» (όπ.π., 429). Τέλος, τα άτομα του δείγματος υποστηρίζουν τη νομιμοποίηση των μεταναστών και την παροχή δικαιωμάτων (όπ.π., 429). Ενώ όμως η παρουσία των ξένων δεν τους απασχολεί, η έλευση και άλλων μεταναστών εκτιμάται πως έχει διπλό αποτέλεσμα: αυξάνει την ανεργία ενώ ταυτόχρονα συμβάλλει στη διατήρηση επαγγελμάτων που τείνουν να εκλείψουν (όπ.π., 429-430).

Μολονότι η έρευνα σε πληροφορητές κλειδιά φαίνεται να επιβεβαιώνει σε γενικές γραμμές τις στάσεις του ευρύτερου κοινού, καταγράφεται ωστόσο μία διαφοροποίηση στο βαθμό που υιοθετούν τον έλεγχο της διακίνησης, του χρόνου παραμονής και ενός ορίου στη νομιμοποίηση της παρουσίας των μεταναστών (όπ.π., 430).

Η έρευνα των Φραγκουδάκη και Δραγώνα, σε δείγμα εκπαιδευτικών, έδειξε πως «οι εκπαιδευτικοί, με ελάχιστες εξαιρέσεις, δεν βλέπουν να υπάρχει καμία θετική συνέπεια από την είσοδο στη χώρα αλλοεθνών από φτωχότερες χώρες, μεταναστών ή προσφύγων» (Φραγκουδάκη και Δραγώνα, 1997: 278), χωρίς ταυτόχρονα η «έντονη ξενοφοβία» να χαρακτηρίζει το δείγμα τους (όπ.π., 280). Όπως επισημαίνουν οι ερευνήτριες, για ένα σημαντικό μέρος των εκπαιδευτικών «η μετανάστευση δεν αντιμετωπίζεται ως ιστορικό φαινόμενο (...) αλλά ως προβληματική κατάσταση με συνέπειες διαμετρικά αντίθετες για τους εμπλεκόμενους φορείς: (...) αμιγώς θετικές για τους μετανάστες και απόλυτα αρνητικές για την Ελλάδα» (όπ.π. 308). Η ομάδα αυτή φτάνει στην «απροκάλυπτη νομιμοποίηση του ρατσισμού με όρους “αυτοάμυνας”» (όπ.π., 309).

Ένα άλλο μέρος του δείγματος εμφανίζεται να αναζητά «υπευθύνους» και «όρους “επίλυσης” του προβλήματος». Ως υπεύθυνο για την αντιμετώπιση του προβλήματος, που εκλαμβάνεται ως «αναγκαίο κακό της σύγχρονης κοινωνίας», θεωρείται το κράτος (όπ.π., 309), στο οποίο καταλογίζεται αναποτελεσματικότητα (όπ.π., 310). Παράλληλα, «τονίζεται η οικονομική αδυναμία της Ελλάδας [ως] παράγοντας απαγορευτικός για την ένταξη των μεταναστών», στο βαθμό που η αδυναμία δεν αποτελεί συγκυριακό φαινόμενο αλλά «γενικότερο δομικό χαρακτηριστικό» (όπ.π., 310). Ο φαινομενικός ορθολογισμός των επιχειρημάτων αυτής της ομάδας «καλύπτει μια αρνητική στάση απέναντι στους μετανάστες, αφού ο έλεγχος στοχεύει στην “προστασία των Ελλήνων” και στον περιορισμό ή την εξάλειψη του φαινομένου» της μετανάστευσης (όπ.π., 312).

Για μία τρίτη ομάδα, περισσότερο ανοιχτή στην παρουσία των ξένων, κυριαρχεί το «ανθρωπιστικό πνεύμα» με το οποίο προσεγγίζονται «τα δεινά των μεταναστών», ώστε προτείνεται «ένα πλαίσιο αλληλεγγύης με έντονη φιλανθρωπική χροιά» (όπ.π., 313). Ωστόσο, η «φιλόξενη διάθεση» και η επιδίωξη «ομαλής ένταξης» των μεταναστών «δεν προσδιορίζονται ως αναγνώριση και σεβασμός των ιδιαιτεροτήτων τους, αλλά ταυτίζονται με μια διαδικασία “αφομοίωσής” τους, η οποία εμφανίζεται ως η μοναδική εκδοχή φιλικής στάσης, αντίθετη της απέλασης (...). Ο μονόδρομος της “μορφωτικής αποκατάστασής τους” ή του “εξελληνισμού” παραπέμπει έμμεσα στο ιδεώδες της ομοιογένειας και στην ισχύ και την “πολιτισμική ανωτερότητα” του εθνικού εαυτού» (όπ.π., 315). Τέλος, η τέταρτη ομάδα «διέπεται από αντιξενοφοβικό πνεύμα» (όπ.π., 316), και θεωρεί ότι «η κατασκευή των “απειλητικών ξένων” συγκαλύπτει αρνητικά χαρακτηριστικά του εθνικού εαυτού, αποπροσανατολίζει από τα πραγματικά κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα και εμποδίζει

μια αποτελεσματική παρέμβαση μεταθέτοντας την ευθύνη στους “άλλους”» (όπ.π., 317).

Γενικότερα, οι συγγραφείς του τόμου επισημαίνουν πως η πλειοψηφία του δείγματος αποδέχεται «τη διάκριση των λαών και των πολιτισμών σε ανώτερους και κατώτερους» (όπ.π., 321), ενώ «οι ασάφειες, οι αντιφάσεις και η αμφιθυμία αποτελούν συστατικά στοιχεία του λόγου των εκπαιδευτικών, αποτυπώνοντας την πολυπλοκότητα των ερωτημάτων και διαδικασιών που σχετίζονται με τη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας» (όπ.π., 322).

#### **4. ΟΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ**

Η συμβολή των ΜΜΕ στην «κατασκευή» και την ερμηνεία της πραγματικότητας έχει διερευνηθεί από παλιά. Η σημασία του περιεχομένου των έντυπων ΜΜΕ για τη διαμόρφωση συγκεκριμένων –συχνά ξενοφοβικών– στάσεων απέναντι στους μετανάστες διερευνήθηκε από πέντε έρευνες που καλύπτουν την περίοδο 1991-2003, ενώ μία ακόμη έρευνα ενδιαφέρθηκε για τις στάσεις των δημοσιογράφων απέναντι στους ξένους, η οποία παρεμβαίνει στο περιεχόμενο των ΜΜΕ με τρόπο που ενίοτε αποκλίνει από την επίσημη «γραμμή» κάθε μέσου.

Είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι οι τέσσερις από τις πέντε έρευνες που ασχολήθηκαν με το περιεχόμενο των δημοσιευμάτων αξιοποίησαν την ποιοτική ανάλυση περιεχομένου, αποφεύγοντας την ποσοτική ανάλυση, η οποία θα επέτρεπε την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τη βαρύτητα των τάσεων που αποκαλύπτονται και την πραγματική σημασία των συμπερασμάτων που προτείνονται. Έτσι, από τις έρευνες αυτές απουσιάζει η ισχυρή σύνδεση με το εμπειρικό υλικό και η κατά το δυνατόν ακριβέστερη αποτύπωση της πραγματικότητας, όψεις της οποίας αναλύονται επιλεκτικά. Παρά ταύτα, οι έρευνες παρουσιάζουν ενδιαφέρον, και τα κυριότερα συμπεράσματά τους μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

Η Αγγελική Κοιλιάρη, που ενδιαφέρθηκε για την εικόνα των μεταναστών συνολικά στον Τύπο κατά την περίοδο 1995-96, αποκαλύπτει μία αρνητική εικόνα, η οποία φέρνει τον αναγνώστη «αντιμέτωπο με ένα πλήθος ανθρώπων που φαίνεται να μην είχαν στη χώρα τους “στον ήλιο μοίρα” και έχουν έρθει στη δική του χώρα να εκμεταλλευθούν, τις περισσότερες φορές σε βάρος του, τις πολλές δυνατότητες εργασίας και πλουτισμού που τους προσφέρονται. Θεωρείται επιλογή τους η οποιαδήποτε απασχόληση σε νόμιμα, ημιπαράνομα και παράνομα επαγγέλματα και ταυτόχρονα φαίνεται να δικαιολογείται ως φιλανθρωπία η υπερεκμετάλλευση από τους έλληνες εργοδότες» (Κοιλιάρη, 1997: 43). Η συγγραφέας παρατηρεί πως η ονομασία «Αλβανός» συχνά «χαρακτηρίζει όλους τους οικονομικούς μετανάστες στη χώρα μας, νόμιμους και παράνομους», πλην των ομογενών από την πρώην ΕΣΣΔ, «οι οποίοι αναφέρονται τις περισσότερες φορές ως “Ρωσοπόντιοι”» (όπ.π., 43). Επισημαίνει πως τέτοιοι χαρακτηρισμοί έχουν έναν «λανθάνοντα ρατσιστικό τόνο» (στο ίδιο), ο οποίος ενισχύεται από πρακτικές όπως η αναντιστοιχία μεταξύ τίτλου και δημοσιεύματος (όπ.π., 44) και από τη συχνή αναφορά σε προβλήματα που συνδέονται (πραγματικά ή υποθετικά) με την παρουσία μεταναστών και «λαθρομεταναστών» (όπ.π., 45). Τα χαρακτηριστικά των δημοσιευμάτων, σύμφωνα με τη συγγραφέα, μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

- «Τα περισσότερα δημοσιεύματα αναφέρονται άμεσα ή έμμεσα σε προβλήματα και δυσκολίες ή διαπερνούνται από μία λανθάνουσα απειλή για τις αξίες, τα συμφέροντα, τους στόχους ή τον πολιτισμό της ελληνικής πλειοψηφίας».
- «Τα γεγονότα περιγράφονται κατά την άποψη της κοινωνικής πλειοψηφίας» και

«σπάνια δίνεται ο λόγος» στους μετανάστες.

- Συνήθως δημοσιεύονται θέματα που αναδεικνύουν την εγκληματικότητα των μεταναστών, αλλά σπάνια παρουσιάζονται τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες.
- «Θέματα ρατσιστικής συμπεριφοράς και στάσης αναφέρονται συστηματικά υποβαθμισμένα και μόνον σε περιπτώσεις που ο ρατσισμός βιώνεται από μεμονωμένα άτομα ή σε υποβαθμισμένες γειτονίες. Ο κοινωνικός ρατσισμός και αποκλεισμός σπάνια συζητείται» (όπ.π., 46).

Στο ζήτημα της εγκληματικότητας των μεταναστών, τη συγκρότηση δηλαδή μιας νέας «εγκληματικής κατηγορίας» «με τυπικούς δράστες, τυπικά θύματα και τυπικές συμπεριφορές, που διακρίνονται από τη γενικότερη εικόνα της εγκληματικότητας», αναφέρεται και η Μοσχοπούλου (2005: 176). Η έρευνα αυτή εστιάζει στον ημερήσιο Τύπο (*Τα Νέα* και *Απογευματινή*) και καλύπτει ολόκληρη τη δεκαετία του 1990, ενώ είναι η μόνη που συνδυάζει ποιοτική και ποσοτική ανάλυση περιεχομένου.

Η *Απογευματινή*, σύμφωνα με την έρευνα, ασχολείται με την καταγραφή της εγκληματικότητας πολύ περισσότερο από *Τα Νέα*, και επομένως επιδρά δραστικότερα στην αντίληψη του κοινού της σε θέματα εγκληματικότητας (όπ.π., 258). Ανάμεσα στα εγκλήματα αυτά, περίπου τα μισά αφορούν την παραβίαση του νόμου περί αλλοδαπών, με κυριότερο το έγκλημα της παράνομης εισόδου στη χώρα (όπ.π., 259). Πρόκειται, όπως επισημαίνει η συγγραφέας για «εγκληματοποίηση μιας συμπεριφοράς, η οποία αποτελεί μάλλον διοικητική παράβαση» (όπ.π., 259-260), που ωστόσο διογκώνει ό,τι παρουσιάζεται ως εγκληματικότητα των αλλοδαπών, στο βαθμό που με αυτόν τον τρόπο «η εικόνα που αποκομίζει ο αναγνώστης (...) είναι ότι οι μετανάστες ευθύνονται για τον κύριο όγκο της εγκληματικότητας» (όπ.π., 261). Στα υπόλοιπα δημοσιεύματα, περί το 60% των «καταγεγραμμένων εγκλημάτων με δράστες γνωστής καταγωγής» αναφέρουν μετανάστη ως πρώτο ή μόνο δράστη (όπ.π., 263). Ακόμη και ο αριθμός των αλλοδαπών δραστών (πλην της παράνομης εισόδου και εργασίας) φτάνει στο 40-47% του συνόλου των δραστών, ποσοστό πολλαπλάσιο εκείνου που καταγράφουν οι αστυνομικές στατιστικές (1,1-6,1% ετησίως). Επομένως, «είναι εμφανής η απόκλιση των δύο εφημερίδων (...) από την επίσημη εικόνα και είναι επίσης πρόδηλο, λόγω του μεγέθους της απόκλισης και της σχετικής ταύτισης των δύο εντύπων, ότι δεν πρόκειται για τυχαία διαφοροποίηση, αλλά για σαφή τοποθέτηση των εφημερίδων (...) έναντι των πραγμάτων» (όπ.π., 275).

Στα δημοσιεύματα του ημερήσιου Τύπου της περιόδου 1991-1995 που ασχολούνται με το «πρόβλημα της μετανάστευσης» αναφέρεται ο Β. Βαμβακάς (1997: 9). Μέσα από επιλεγμένα άρθρα, ο συγγραφέας επιχειρεί να ανασυγκροτήσει την «απειλητική εικόνα» του ξένου, όπως «“φαντάζει στα μάτια” της κυρίαρχης συλλογικής ταυτότητας σαν ένας αντιπαρατιθέμενος συμβολικός πόλος» (όπ.π., 10). Αναλύοντας τους τίτλους των δημοσιευμάτων, ο συγγραφέας συμπεραίνει πως «οι Αλβανοί υπάρχουν μόνο μέσα στο στιγματισμό τους» (όπ.π., 13), στο βαθμό που εμφανίζονται ως «εισβολείς», οι οποίοι «επιδιώκουν την υπονόμευση και διάβρωση της κοινωνικής συνοχής (...), βάζοντας σε κίνδυνο την πληρότητα του ελληνικού κράτους» (όπ.π., 14). Αν αυτή η αντιμετώπιση χαρακτηρίζει τον λαϊκίζοντα Τύπο, στα σοβαρά ή σοβαροφανή έντυπα «κάθε είδους δημοφιλής, διεγερτική φοβία περί κοινωνικής και εθνικής διάβρωσης ενδύεται περισσότερο επεξεργασμένες και ήπιες αναπαραστασιακές εμφανίσεις», που στηρίζονται σε μια «δομική αμφισημία» (όπ.π., 14-15). Και σε αυτήν την περίπτωση, όμως, τελικά η «κατανοητική προδιάθεση» φαίνεται

πως «τελικά ενισχύει, έμμεσα ή άμεσα το όλο σχήμα συσχέτισης της παράνομης μετανάστευσης με την εγκληματικότητα» (όπ.π., 16). Ο συγγραφέας επιχειρηματολογεί με ενδιαφέροντα παραδείγματα πάνω σε αυτό το μοτίβο, για να οδηγηθεί στο συμπέρασμα πως «η Αλβανική παρουσία στην Ελλάδα προκαλεί (...) ένα στιγμιαίο ίλιγγο ταυτότητας» (όπ.π., 35). Κατά συνέπεια, «η στερεοτυπική εικόνα που κατασκευάζεται [από τον Τύπο] για τους Αλβανούς (...) στοιχειοθετεί (...) την απειλητική αναβίωση ενός προβληματικού παρελθόντος» (όπ.π., 36).

Στα δημοσιεύματα του Τύπου που αναφέρονταν στην εγκληματικότητα των μεταναστών την περίοδο από τον Φεβρουάριο ως τον Μάιο του 1988, εστιάζει το ενδιαφέρον της η Χ. Κωνσταντινίδου (2001). Ξεκινώντας να διακρίνει «μεταξύ των προτάσεων που φέρουν ρητές ή άρρητες αξιολογικές κρίσεις ή εκφράσεις και αυτών που κάνουν μια πληροφοριακού χαρακτήρα δήλωση» (όπ.π., 28), αντιλήφθηκε στη συνέχεια πως «το περιεχόμενο του αθηναϊκού Τύπου, κατά συντριπτική πλειοψηφία, αποτελεί μια μορφή πολιτικού λόγου που, μέσω των ρητορικών σχημάτων και των διαφόρων στρατηγικών που υιοθετεί, δημιουργεί κατά κανόνα μια αξεπέραστη σύγχυση ως προς τις “πληροφοριακές” και “δεοντολογικές” προτάσεις του» (όπ.π., 29). Η συγγραφέας καταγράφει μια διαφοροποίηση μεταξύ «συντηρητικών» και «προοδευτικών» εντύπων. Ενώ αρχικά όλες οι εφημερίδες καταγράφουν σχεδόν ομοιόμορφα την εγκληματικότητα των αλλοδαπών (όπ.π., 33), η κορύφωση ενός αντιαλβανικού κλίματος και η ανάληψη πρωτοβουλιών ρατσιστικού χαρακτήρα στην επαρχία οδήγησε σε δύο ριζικά διαφορετικές στάσεις: η πρώτη, που υιοθέτησαν οι συντηρητικές εφημερίδες, «συνεχίζει να καταγγέλει τους Αλβανούς (αλλά και γενικότερα τους αλλοδαπούς μετανάστες) για την εγκληματικότητα και να ζητά από την κυβέρνηση να εντείνει τα “ανεπαρκή” μέτρα καταστολής» (όπ.π., 34), ενώ η δεύτερη «μετατοπίζοντας το βάρος της ειδησεογραφίας (...) με έναν εντελώς ιδιαίτερο τρόπο, αναλαμβάνει μια “εκστρατεία” κατά των “ρατσιστικών και ξενοφοβικών στάσεων μεγάλης μερίδας του ελληνικού πληθυσμού» (όπ.π., 34). Η εκστρατεία αυτή στηρίζεται στην «προσπάθεια “εξισορρόπησης” του στερεότυπου του “Αλβανού εγκληματία” μέσω της παράλληλης προβολής του στερεότυπου του “καλού Αλβανού μετανάστη θύμα προκατάληψης”» (όπ.π., 34). Ωστόσο, η διαφοροποίηση αυτή δεν είναι, σύμφωνα με τη συγγραφέα, τόσο βαθιά όσο δείχνει αρχικά, αφού τελικά «η “προοδευτική” εκδοχή (...) χωρίς να ανατρέπεται την εικόνα της κοινωνικής απειλής από την αυξανόμενη εισαγόμενη εγκληματικότητα, ενσωματώνει “φιλελεύθερα” αιτήματα επίλυσης των προβλημάτων που έχουν προκύψει από τη λαθρομετανάστευση, δεν παύει να παράγει τον “αποκλεισμό” των Αλβανών, είτε ως εγκληματιών είτε ως φτωχών λαθρομεταναστών, από την κυρίαρχη εθνική ομάδα» (όπ.π., 96).

Παρά τη μετατόπιση από το δίπολο «λαϊκός / σοβαρός ή σοβαροφανής Τύπος» που χρησιμοποιεί ο Βαμβακάς, στο δίπολο «συντηρητικός / προοδευτικός Τύπος» από την Κωνσταντινίδου, το συμπέρασμα παραμένει ίδιο. Η απουσία μιας παράλληλης ποσοτικής ανάλυσης, η οποία θα αναδείκνυε τη σχετική βαρύτητα των ρητορικών στρατηγικών που αναλύουν, καθώς και τις συγκεκριμένες επιλογές οι οποίες άφησαν εκτός συζήτησης έντυπα που ανατρέπουν τη μονοσήμαντη αντιστοίχιση των λαϊκών εντύπων με τα συντηρητικά και των σοβαρών / σοβαροφανών με τα προοδευτικά (π.χ. *Καθημερινή*), είναι εμφανής, σε κάθε προσπάθεια γενίκευσης των συμπερασμάτων των δύο ερευνητών.

Διαφορετική είναι η προσέγγιση της Λαλιώτη, που ενδιαφέρθηκε για τις φωτογραφίες μεταναστών οι οποίες δημοσιεύθηκαν το 2003 στην εφημερίδα *Θεσσαλία* (Lalioti, 2005). Γενικά, σύμφωνα με τη συγγραφέα, η εφημερίδα υιοθετεί μια «πα-

τερναλιστική στάση» στο βαθμό κατά τον οποίο οι αναφορές της σε αντιρατσιστικές εκδηλώσεις ανεκτικότητας «απευθύνονται στα ανθρωπιστικά αισθήματα και αποσκοπούν στην καλλιέργεια της ανεκτικότητας απέναντι στους ξένους» (όπ.π., 442). Από τις φωτογραφίες που συνοδεύουν τα δημοσιεύματα της εφημερίδας διαμορφώνεται η εικόνα του «ιδεώδους μετανάστη» που –όπως διατείνεται η συγγραφέας– εμφανίζεται ως νέος άνδρας, παράνομος, πάντα σε δημόσιο χώρο, πάντα μέλος μιας ομάδας συμπατριωτών, καθισμένος καταγής, με βλέμμα που φανερώνει κούραση ή απελπισία (όπ.π., 442-443). Επίσης, επισημαίνει πως στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για φωτογραφίες αρχείου, οι οποίες επαναλαμβάνονται άσχετα από το θέμα του δημοσιεύματος που συνοδεύουν (όπ.π., 443). Η συγγραφέας τονίζει πως οι φωτογραφίες έρχονται σε αντίθεση με την απειλητική εικόνα του ξένου, όπως αποτυπώνεται στον καθημερινό λόγο, ωστόσο συμμερίζονται την κατανόηση του άλλου ως κατώτερου από τον εθνικό εαυτό (όπ.π., 452).

Συχνά οι έρευνες στα ΜΜΕ εστιάζουν στο μήνυμα, παραβλέποντας τους παραγωγούς του, και ως εκ τούτου προϋποθέτοντας πως ο οργανισμός κάθε μέσου έχει τη δυνατότητα να παρακάμπτει την προσωπικότητα και τις στάσεις, τις αντιλήψεις ή τις αξίες των δημοσιογράφων του παράγοντας έναν ενιαίο «λόγο». Από την άποψη αυτή, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η διερεύνηση αυτής της προϋπόθεσης, ακόμη και όταν δεν επιχειρεί να συνδέσει τον δημοσιογράφο με τα δημοσιεύματά του. Εκεί εστιάζει η έρευνα του ΑΠΘ, που πραγματοποιήθηκε το 2003 σε δημοσιογράφους έξι πόλεων με θέμα τις αντιλήψεις και τις στάσεις τους έναντι των μεταναστών. Από τα ευρήματα της έρευνας προκύπτει πως οι προσωπικές στάσεις των δημοσιογράφων έναντι των μεταναστών είναι θετικές, ενώ θεωρούν πως τα ΜΜΕ καλύπτουν τα σχετικά θέματα με υπερβολές και προκαταλήψεις, τονίζοντας τις αρνητικές πλευρές της παρουσίας των μεταναστών και αποσιωπώντας τις θετικές (ΑΠΘ, 2006: 69-70).

##### **5. ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ**

Αναγνωρίζοντας πως στα τέλη της δεκαετίας του 1990, όταν δηλαδή εγκαινιάστηκαν τα προγράμματα νομιμοποίησης, συντελέστηκε μια ξαφνική και ριζική μετατόπιση του βάρους για την αντιμετώπιση και τον έλεγχο των μεταναστών από την αστυνομία στις δημόσιες υπηρεσίες, οι οποίες κατέστησαν αρμόδιες για την παραμονή και την εργασία τους στην Ελλάδα, οι Ψημμένος και Κασσιμάτη στράφηκαν στη διερεύνηση των κρατικών αυτών υπηρεσιών. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο ΙΚΑ και τον ΟΑΕΔ (Psimmenos and Kassimati, 2003 και Ψημμένος, 2003: 213 κ.επ.) και αντικείμενο της διερεύνησης αποτελούν η «οργανωτική κουλτούρα και οι εργασιακές αξίες των υπαλλήλων» (Psimmenos and Kassimati, 2003: 338) ως παράγοντες που καθορίζουν πλέον τη σχέση ανάμεσα στον κρατικό μηχανισμό και τους μετανάστες. Στο ερώτημα «πώς και τι εφαρμόζεται σε καθημερινή βάση όσον αφορά στους μετανάστες στην Ελλάδα;» (Ψημμένος, 2003: 215), η απάντηση είναι πως η επίσημη μεταναστευτική πολιτική αφήνει αρκετά περιθώρια ελαστικότητας και προσωπικής ερμηνείας των ρόλων και των δυνατοτήτων. Τα περιθώρια αυτά συνοψίζουν οι ερευνητές ως εξής:

- «οι [δημόσιοι] οργανισμοί (...) αντιμετωπίζουν διαφορετικά τους μετανάστες και (...) οι υπάλληλοι που βρίσκονται σε διαφορετικά τμήματα υπηρεσιών εφαρμόζουν ίδιες φιλοσοφίες αλλά με διαφορετικές προσεγγίσεις»
- «κυρίαρχο θέμα στην εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής είναι η παρουσία άτυπων και πολλές φορές διακριτικών πρακτικών, που ξεχωρίζουν τους με-

τανάστες από τον γηγενή πληθυσμό»

- «οι αντιλήψεις των υπαλλήλων γύρω από την κοινωνική ένταξη των μεταναστών και την παροχή υπηρεσιών καθορίζονται από το πώς βλέπουν τη σχέση του οργανισμού με την ελληνική οικονομία και κοινωνία»
- «τα όρια ανοχής των υπαλλήλων κυμαίνονται ανάμεσα σε πολιτισμικά στερεότυπα, διακριτικές πρακτικές που έχουν σχέση με τη γραφειοκρατία και λειτουργία των οργανισμών στην Ελλάδα και αξίες και φόβους που έχουν σχέση με τον εκσυγχρονισμό της δημόσιας διοίκησης και οικονομίας» (Ψημμένος, 2003: 216).

Κατά συνέπεια, η αντιμετώπιση των μεταναστών «επηρεάζεται από το πώς οι ίδιοι [οι υπάλληλοι] βλέπουν την επαγγελματική τους σχέση μέσα στον Οργανισμό που δουλεύουν» (ό.π., 217).

Από τη σκοπιά τους, οι μετανάστες δεν αντιλαμβάνονται την ελαστικότητα και τις διακρίσεις ως αποτέλεσμα των ποικίλων παραγόντων που ανέδειξε η έρευνα, αλλά ως κρατική πολιτική, στο βαθμό που αντιλαμβάνονται πως «οι υπηρεσίες και οι υπάλληλοί τους (...) ουσιαστικά δεν επιθυμούν να εξυπηρετήσουν ως όφειλαν τους συναλλασσόμενους μετανάστες αλλά τους αντιμετωπίζουν ως “άλλους”, ως “διαφορετικούς”, ως “επικίνδυνους”. Εξαντλούν, αρνητικά, τα όρια ανοχής που έχουν κατά την εκτέλεση των υπηρεσιακών καθηκόντων τους, προβάλλοντας τους εαυτούς τους ως θεματοφύλακες της πατρίδας και της θρησκείας» (Κασιμάτη, 2003: 189-190).



## II. ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ: ΕΜΜΟΝΕΣ ΚΑΙ ΕΚΚΡΕΜΟΤΗΤΕΣ

Στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να αποτυπώσουμε τις θεματολογικές και μεθοδολογικές επιλογές που κυριάρχησαν στην εμπειρική κοινωνική έρευνα σχετικά με τους μετανάστες στη χώρα μας, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 μέχρι το 2005. Αναφερόμαστε σε 36 δημοσιευμένες και αδημοσίευτες έρευνες, που κινούνται στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, αρκετές κατά τη γνώμη μας να αναδείξουν τις τάσεις της έρευνας για τους μετανάστες.

### 1. ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

Από άποψη θεματολογίας, μπορούμε να διακρίνουμε τρεις κύριους άξονες.

#### 1.1. Ο πρώτος άξονας: Κοινωνική και οικονομική ένταξη

Ο πρώτος άξονας αναφέρεται στην κοινωνική ένταξη των μεταναστών και στη θέση τους στην αγορά εργασίας. Οι περισσότερες έρευνες από αυτές που αναφέρονται σε μετανάστες συγκεκριμένης εθνικής προέλευσης ασχολούνται με τους Αλβανούς (Ψημμένος, 1995· Lazaridis and Romaniszyn, 1998· Iosifides, 1997· Lazaridis and Wickens, 1999· Lazaridis, 2000· Λαμπριανίδης και Brahimí, 2000· Hatziprokopiou, 2003. Επίσης, από τις έρευνες με Έλληνες και μετανάστες, βλ. Βαΐου και Χατζημιχάλης, 1997· Κασιμάτη (επιμ.), 2003). Άλλες εθνικές μεταναστευτικές ομάδες που απασχόλησαν τις έρευνες είναι οι Πόντιοι από την πρώην Σοβιετική Ένωση (Κασιμάτη κ.ά., 1993· Καρασαββόγλου, 2001· Χάλκος και Σαλαμούρης, 2003), οι Πολωνοί (Lazaridis and Romaniszyn, 1998· Κασιμάτη (επιμ.), 2003), οι Φιλιπινέζοι (Iosifides, 1997· Lazaridis, 2000), οι Βούλγαροι (Markova and Sarris, 1997), οι Αιγύπτιοι (Iosifides, 1997) και οι Ερυθραίοι (Πετρονώτη, 1998). Παράλληλα, συγκριτικές έρευνες διαφωτίζουν τα μεταναστευτικά πρότυπα των διαφορετικών εθνικών ομάδων, και τις ποικίλες στρατηγικές ένταξης στην αγορά εργασίας και στην ελληνική κοινωνία (Lazaridis and Romaniszyn, 1998· Iosifides, 1997· Lazaridis and Wickens, 1999· Lazaridis, 2000. Επίσης, από τις έρευνες με Έλληνες και μετανάστες, βλ. Βαΐου και Χατζημιχάλης, 1997· Κασιμάτη (επιμ.), 2003). Σε αυτές τις έρευνες, όπως και σε αρκετές από όσες δημοσιεύθηκαν την τελευταία πενταετία η εθνική καταγωγή δεν αποτελεί κριτήριο επιλογής του δείγματος (Καρασαββόγλου κ.ά., 1996· Κασίμης κ.ά., 2002· Καβουνίδη κ.ά., 2002· Τζωρτζοπούλου, 2002· Δημουλάς και Παπαδοπούλου, 2004· ΕΚΑ κ.ά., 2004· European Profiles A.E. κ.ά., 2003α· European Profiles A.E. κ.ά., 2003β).

Η εικόνα που προκύπτει από τη μελέτη των ερευνών επιτρέπει την αναφορά σε σταδιακή βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας, ιδίως σε σύγκριση με τις συνθήκες εξαθλίωσης που αποτελούσαν τον κανόνα τα πρώτα χρόνια της υπό διερεύνηση περιόδου. Επίσης, διαπιστώνουμε σημαντικές διαφορές στα μοντέλα κοινωνικής και οικονομικής ενσωμάτωσης που κυριαρχούν στις αστικές και στις αγροτικές περιοχές. Μετά το 2000, το φύλο αναδεικνύεται σε άξονα διερεύνησης του μεταναστευτικού φαινομένου για ορισμένες έρευνες (Lazaridis, 2000· Καρασαββόγλου, 2001· Κασιμάτη (επιμ.), 2003).

Το μειονέκτημα που μπορούμε να διακρίνουμε στο ερευνητικό έργο το οποίο έχει συντελεστεί σε αυτόν τον άξονα, είναι πως δεν έχει επιτευχθεί ικανοποιητι-

κή συμφωνία, ακόμη και για ζητήματα για τα οποία θα περίμενε κανείς ότι είχαν επιλυθεί οριστικά. Το διαφορετικό επιστημονικό και επαγγελματικό υπόβαθρο των ερευνητών, οι διαφορετικοί ερευνητικοί στόχοι, αλλά και οι αποκλίνουσες επιδιώξεις των φορέων χρηματοδότησης, οδηγούν σε ελαστικό περιεχόμενο των όρων. Ενδεικτική είναι η περίπτωση που αναφέραμε παραπάνω (σελ. 11) σχετικά με τις διαφοροποιήσεις στο περιεχόμενο του όρου «παραγωγικές ηλικίες» στις τρεις έρευνες για τους Πόντιους ομογενείς. Τέτοιες μετατοπίσεις δεν επιτρέπουν τη συγκριτική παράθεση στοιχείων και αποκλείουν την αποκατάσταση μιας διαχρονικής εικόνας αναδεικνύοντας την ανάγκη για επαναλαμβανόμενες έρευνες (follow up) από τις ίδιες ερευνητικές ομάδες και με σταθερή μεθοδολογία.

Δύο επιμέρους ζητήματα που άπτονται της θεματολογίας περί κοινωνικής και οικονομικής ένταξης, αλλά δεν έχουν απασχολήσει ικανό αριθμό ερευνών, αφορούν το trafficking και τη σχέση των μεταναστών με το κράτος. Πιο συγκεκριμένα:

- Η σχέση ανάμεσα στη μετανάστευση και την πορνεία, την αγορά του sex, το trafficking και τη σεξουαλική εκμετάλλευση, απασχολεί αρκετές δημοσιεύσεις, όχι όμως και το ερευνητικό έργο της περιόδου 1990-2005. Δύο μόνο έρευνες ασχολήθηκαν με το θέμα, αντιμετωπίζοντας το ως μέρος της εξαθλίωσης των μεταναστών από την Αλβανία στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1990 (Ψημμένος, 1995), ή ως παράμετρο του ευρύτερου ζητήματος της πορνείας (Λάζος, 2002).
- Η σχέση των μεταναστών με το κράτος και τους θεσμούς του αναδεικνύεται ως θέμα έρευνας μετά το πρώτο πρόγραμμα νομιμοποίησης, όταν παύουν οι θεσμοί καταστολής να αποτελούν το μόνο μηχανισμό διαμεσολάβησης και υποκαθίστανται από τη γραφειοκρατία. Η συνάντηση των μεταναστών με τους κρατικούς μηχανισμούς δεν πραγματοποιείται πλέον σε καθεστώς παρανομίας και διώξεων, γεγονός που αφήνει περιθώρια για τη διεξαγωγή της έρευνας, η οποία εστιάζει άλλοτε στους μετανάστες (Αλεξιάς, 2001) και άλλοτε στους κρατικούς λειτουργούς (Αλεξιάς, 2001· Γετίμης και Πετρινώτη, 2003· Κασσιμάτη (επιμ.), 2003· Psimmenos and Kassimati, 2003).

Κάθε μία από τις έρευνες που συγκεντρώσαμε αποτυπώνει μια στιγμή της διαδικασίας κοινωνικής και οικονομικής ένταξης των μεταναστών, η οποία ωστόσο διαρκώς μεταβάλλεται. Η αποτύπωση της δυναμικής διάστασης του φαινομένου εν μέρει μόνο επιτυγχάνεται από έρευνες με διαφορετικό δείγμα και διαφορετικές ερευνητικές προτεραιότητες. Αυτό που είναι σαφές από την ως τώρα παρουσίαση, είναι η πλήρης απουσία follow up, που θα επέτρεπε να μελετήσουμε συστηματικά τη διαδικασία ένταξης των μεταναστών.

### *1.2. Ο δεύτερος άξονας: στάσεις των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες*

Οι στάσεις των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες, αλλά και οι επιπτώσεις της παρουσίας των τελευταίων στην ελληνική εθνική ταυτότητα, αποτέλεσαν αντικείμενο οκτώ ερευνών (Γαλάνης, 1993· Βούλγαρης κ.ά., 1995· ΕΚΑ, 1995· Καρύδης, 1996· Μιχαλοπούλου κ.ά., 1998· Βαγενά, 2002· Φραγκουδάκη και Δραγώνα (επιμ.), 1997· Χαραλάμπης κ.ά., 2000). Από αυτές δύο έχουν πανελλήνιο δείγμα (Βούλγαρης κ.ά., 1995· Χαραλάμπης κ.ά., 2000), ενώ μία ακόμη καλύπτει γεωγραφική περιοχή ευρύτερη του νομού (Μιχαλοπούλου κ.ά., 1998). Οι τρεις αυτές έρευνες έχουν ακολουθήσει δειγματοληπτικά σχήματα που επιτρέπουν ικανοποιητικού βαθμού γενικεύσεις.

Στο άλλο άκρο, τρεις έρευνες έχουν πολύ μικρό δείγμα (μικρότερο από 200 άτομα), με αποτέλεσμα να μη διεκδικούν κανενός είδους γενίκευση. Κατά κύριο

λόγο, οι έρευνες αυτές εμφανίζονται ως διερευνητικές μιας κατάστασης που επιβεβαιώνουν τις τρέχουσες αντιλήψεις σχετικά με τις στάσεις των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες.

Ήδη από τη δεκαετία του 1980, η Ευρωπαϊκή Ένωση διερευνούσε τις στάσεις των λαών των κρατών μελών με αφετηρία το παράδειγμα της ξενοφοβίας και του ρατσισμού. Καθώς κάποιες από τις έρευνες που μελετούμε εδώ είτε χρηματοδοτήθηκαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση, είτε επεδίωκαν τη διερεύνηση των τάσεων και της δυναμικής που διαμορφώνουν διαχρονικά οι στάσεις απέναντι στους μετανάστες, η αξιοποίηση του προτύπου που καθιέρωσε το Ευρωβαρόμετρο υπήρξε εύλογη επιλογή. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 σημειώνεται στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Ένωσης μια μετατόπιση του εννοιολογικού πλαισίου εντός του οποίου διερευνώνται οι σχέσεις με τους μετανάστες και το παράδειγμα της ξενοφοβίας και του ρατσισμού υποκαθίσταται από εκείνο του κοινωνικού αποκλεισμού, το οποίο εμφανίζεται ως λιγότερο επώδυνο. Η αντικατάσταση αυτή αναδιαμορφώνει τον τρόπο πρόσληψης των μεταναστών και έχει ως αποτέλεσμα την εγκατάλειψη ερευνών που ασχολούνται με την ξενοφοβία.

### 1.3. Ο τρίτος άξονας: η σημασία των ΜΜΕ

Ο τρίτος θεματολογικός άξονας αναφέρεται στη συμβολή των έντυπων Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης στη διαμόρφωση συγκεκριμένων –συχνά ξενοφοβικών– στάσεων απέναντι στους μετανάστες. Έξι έρευνες, που καλύπτουν την περίοδο 1991-2003, ασχολήθηκαν με το ζήτημα (Mikrakis and Triandafyllidou, 1994· Βαμβακάς, 1997· Κοιλιάρη, 1997· Κωνσταντινίδου, 2001· Lalioti, 2005· Μοσχοπούλου, 2005). Δύο έρευνες ασχολήθηκαν με τις στάσεις των δημοσιογράφων απέναντι στους ξένους, θεωρώντας πως συμβάλλουν στη διαμόρφωση του περιεχομένου των ΜΜΕ, ενώ ενδέχεται να αποκλίνουν από την επίσημη «γραμμή» κάθε μέσου (ΔΟΜ κ.ά., 2004· Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2006).

Είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι οι πέντε από τις έξι έρευνες που ασχολήθηκαν με το περιεχόμενο των δημοσιευμάτων αξιοποίησαν αποκλειστικά την ποιοτική ανάλυση περιεχομένου, αποφεύγοντας την ποσοτική ανάλυση, η οποία θα επέτρεπε:

- την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τη βαρύτητα των τάσεων που αποκλύπτονται και την πραγματική σημασία των συμπερασμάτων που προτείνονται,
- την κατανόηση της εξέλιξης των τάσεων, αλλά και του αριθμού των δημοσιευμάτων στον άξονα του χρόνου.

## 2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Όσον αφορά τις μεθοδολογικές επιλογές των ερευνών που μελετήσαμε, η κατάσταση είναι περισσότερο σαφής, καθώς οι υφιστάμενοι περιορισμοί οδήγησαν σε συγκεκριμένες και ομοιόμορφες επιλογές. Η έλλειψη δειγματοληπτικού πλαισίου για την επιλογή ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος μεταναστών, λόγω της διατήρησής τους σε καθεστώς παρανομίας, υπέδειξε την αξιοποίηση της διεθνώς προτιμώμενης μεθόδου της χιονοστοιβάδας (snowball), με διάφορες προσαρμογές.

Από την άλλη μεριά, οι έρευνες για τις στάσεις των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες συχνά είχαν χαρακτήρα διερευνητικό, και γι' αυτό ορισμένες από αυτές κατέφυγαν σε δείγματα ευκολίας (φοιτητές ενός έτους, δικαστές, 180 άτομα στα Ιωάννινα) που δεν επιτρέπουν γενικεύσεις.

Από τον κανόνα αυτό ξέφυγαν μόνο οι έρευνες που κατόρθωσαν να εξασφαλίσουν ικανοποιητική χρηματοδότηση, μεγάλη ερευνητική ομάδα και θεσμική υπο-

στήριξη. Ωστόσο, στο βαθμό που το ενδιαφέρον των φορέων χρηματοδότησής τους μετατοπίστηκε, ως αποτέλεσμα της μεταβολής των συνθηκών αλλά και πολιτικών επιλογών, οι έρευνες δεν επαναλήφθηκαν, με αποτέλεσμα να είναι αδύνατη η ανατροφοδότηση της πολιτικής για τη μετανάστευση με επικαιροποιημένες πληροφορίες. Το ίδιο προβληματική είναι και η δυνατότητα διάγνωσης των τάσεων της ξενοφοβίας και του ρατσισμού στη χώρα μας διαχρονικά.

Τέλος, εντοπίσαμε δύο καθαρά ανθρωπολογικές έρευνες (Πετρονώτη, 1998· Μιχαλοπούλου κ.ά., 1998), και τρεις ακόμη που χρησιμοποιούν ανθρωπολογικά εργαλεία (Lazaridis, 2000· Lazaridis and Romaniszyn, 1998· Psimmenos and Kassimati, 2003).

### **3. ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ**

Η επεξεργασία των χαρακτηριστικών των ερευνών σε ένα τέτοιο επίπεδο αφαίρεσης, επιτρέπει να προβούμε σε ορισμένες διαπιστώσεις που συσχετίζουν τις ερευνητικές επιλογές με το πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο χάραξης της ερευνητικής πολιτικής. Σε ένα βαθύτερο επίπεδο βρίσκονται συγκεκριμένες αντιλήψεις σχετικά με την κοινωνική έρευνα και το ρόλο της στη σύγχρονη ελληνική και ευρωπαϊκή κοινωνία. Οι αντιλήψεις αυτές, μολονότι ευδιάκριτες, δεν θα μας απασχολήσουν εδώ.

- Το χάσμα μεταξύ ποσοτικών και ποιοτικών προσεγγίσεων διατηρείται σε αρκετές έρευνες, και γεφυρώνεται κυρίως από εκείνες που έχουν διασφαλίσει ικανοποιητική χρηματοδότηση και διεπιστημονικές ερευνητικές ομάδες. Όμως, τα δύο αυτά γνωρίσματα αποτελούν την εξαίρεση μάλλον παρά τον κανόνα για τις έρευνες που μας απασχολούν.
- Οι πολιτικές προτεραιότητες της κυβέρνησης καθορίζουν τον προσανατολισμό της έρευνας. Είναι εμφανής η έλλειψη ενός επιτελικού οργάνου που θα χαράσσει τη μεταναστευτική πολιτική, θα διαμορφώνει την ερευνητική ατζέντα και θα αναλαμβάνει τη διάχυση των ερευνητικών αποτελεσμάτων σε ολόκληρο το δημόσιο τομέα. Η έλλειψη αυτή επιτρέπει σε προσωρινά ενδιαφέροντα φορέων (από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης μέχρι το Υπουργείο Γεωργίας) να καθορίζουν τις ερευνητικές προτεραιότητες, ενώ αδυνατούν να στηρίξουν μακροπρόθεσμα την έρευνα, και κυρίως αδιαφορούν για τη βασική έρευνα. Δηλαδή κάθε φορά που ένα υπουργείο ή μια δημόσια υπηρεσία αντιμετωπίζει κάποιο πρόβλημα με τους μετανάστες, χρηματοδοτεί και μία έρευνα. Μόλις όμως το πρόβλημα απαντηθεί και πάψει να εμφανίζεται επιτακτικό, ή τεθεί με διαφορετικούς όρους, καταργείται το ενδιαφέρον για συνέχιση της έρευνας.
- Οι χρηματοδοτήσεις από τα ευρωπαϊκά προγράμματα δίνουν σήμερα τον τόνο των ερευνητικών προσπαθειών. Το γεγονός αυτό έχει θετικές και αρνητικές όψεις. Η αρνητική παράμετρος σχετίζεται με τη διαπίστωση ότι οι έρευνες συγκλίνουν σε κατευθύνσεις που δεν καθορίζονται με αποκλειστικά ερευνητικά κριτήρια.

### **4. ΟΙ ΕΚΚΡΕΜΟΤΗΤΕΣ**

Ενδεικτικά, μπορούμε να διακρίνουμε ορισμένες εκκρεμότητες, επισημαίνοντας ωστόσο ότι υπάρχουν αρκετοί ακόμη τομείς στους οποίους η γνώση είναι περιορισμένη.

- Οι έρευνες για τις στάσεις των Ελλήνων, που διεξήχθησαν με ιδιαίτερη ένταση το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990, φαίνονται να έχουν κλείσει τον κύ-

κλο τους, καθώς η τελευταία μεγάλης κλίμακας έρευνα αυτής της κατηγορίας δημοσιεύθηκε το 1998. Σχεδόν μια δεκαετία αργότερα, εκκρεμεί η επανάληψη τέτοιων ερευνών.

- Τα προγράμματα νομιμοποίησης (πράσινη κάρτα) διαμόρφωσαν τις προϋποθέσεις για την εκπόνηση μεγάλης κλίμακας εμπειρικής έρευνας με αξιόπιστο τυχαίο δείγμα και δυνατότητα γενίκευσης. Με εξαίρεση μία έρευνα για το πρώτο πρόγραμμα νομιμοποίησης, η δυνατότητα αυτή δεν έχει αξιοποιηθεί ακόμα.
- Η ανάλυση περιεχομένου στα ΜΜΕ περιορίστηκε στον Τύπο. Απουσιάζει πλήρως η ανάλυση του τηλεοπτικού λόγου, ο οποίος είναι πολυεπίπεδος, πολυδιάστατος και αλληλοτροφοδοτούμενος ανάμεσα στα είδη του (σήριαλ, ενημερωτικές εκπομπές, δελτία ειδήσεων, ριάλιτι, κλπ.)
- Εκκρεμεί η εκπόνηση ερευνών που θα υπερβαίνουν το χάσμα μεταξύ ποσοτικής και ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου, ώστε να είναι σε θέση να αναγνωρίζουν την πραγματική βαρύτητα της θεματολογίας περί τους μετανάστες στην ατζέντα των ΜΜΕ.
- Απουσιάζουν πλήρως οι επαναληπτικές έρευνες (follow up).
- Ο αριθμός των ανθρωπολογικών ερευνών ή των ερευνών που αξιοποιούν ανθρωπολογικά εργαλεία είναι περιορισμένος. Υπάρχει περιθώριο για ανάλογες έρευνες.

Συμπερασματικά, η έρευνα για τους μετανάστες στη χώρα μας την τελευταία δεκαπενταετία παρουσιάζει δυναμική ανάπτυξη και έχει φωτίσει ορισμένες όψεις του φαινομένου. Ωστόσο η εστίασή τους σε τρεις κυρίως άξονες, παρά τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις και τις εννοιολογικές και ερευνητικές μετατοπίσεις με την πάροδο του χρόνου, έχουν αφήσει άλλες πλευρές στο σκοτάδι. Ενδεικτικά αναφέρουμε:

- Η αντιμετώπιση των προβλημάτων ένταξης των μεταναστών ως προβλημάτων της ελληνικής κοινωνίας. (Για παράδειγμα, μια έρευνα που θα αντιμετωπίζει την ανεργία στην ελληνική κοινωνία συνολικά, εξίσου δηλαδή για έλληνες και μετανάστες).
- Η έρευνα των στάσεων και των στερεοτύπων των μεταναστών απέναντι στην κυρίαρχη ομάδα. Ποικίλα θεωρητικά μοντέλα μπορούν να δοκιμαστούν εδώ, και κυρίως οι δυνατότητες της μεικτής κοινωνίας μας να προχωρήσει στο δρόμο της ανοχής και της πολυπολιτισμικότητας.
- Η ανάλυση του λόγου των εντύπων των μεταναστών για τη μετανάστευση, την κοινωνική ένταξη, τα στερεότυπα της ελληνικής κοινωνίας και την αντιμετώπισή τους. Η ανάλυση της επίδρασης των εντύπων αυτών στη διαμόρφωση στερεοτυπικών αντιλήψεων στο κοινό τους.



### III. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

#### **ΓΑΛΑΝΗΣ, 1993**

Γαλάνης Γ. Ν., 1993, «Η γνώμη των κατοίκων των Ιωαννίνων για τους Αλβανούς και τους Βορειο-ηπειρώτες στην Ελλάδα (Εμπειρική Έρευνα)», Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δ.Ε., τ. 6, σελ. 44-104.<sup>1</sup>

#### *Περιγραφή*

«Το κύριο ερώτημα της έρευνας ήταν αν υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές μεταξύ των στάσεων των ερωτώμενων προς τους Αλβανούς και τους Βορειοηπειρώτες. Ποιοί παράγοντες παίζουν έναν ρόλο, ποιόν και πότε. Το ερώτημα αυτό απορρέει από την υπόθεση ότι η στάση των Ελλήνων είναι περισσότερο “θετική” για τους Βορειοηπειρώτες απ’ ό,τι προς τους Αλβανούς, λόγω της κοινής καταγωγής, γλώσσας και θρησκείας» (σελ. 53).

#### *Συλλογή στοιχείων*

Έρευνα με ερωτηματολόγιο σε τυχαίο δείγμα 180 ατόμων (60,6% άνδρες, 39,4% γυναίκες) ηλικίας 18 και άνω, κατοίκων Ιωαννίνων. Το ερωτηματολόγιο περιελάμβανε ανοιχτές και κλειστές ερωτήσεις. Ο συγγραφέας παρατηρεί πως «η έρευνα δεν έχει καμία απαίτηση για αντιπροσωπευτικότητα και επομένως τα ευρήματά της δεν μπορούν να έχουν γενική ισχύ» (σελ. 54).

Την παρουσίαση των δημογραφικών στοιχείων ακολουθεί η παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας, με στατιστικές αναλύσεις και συγκρίσεις. Συγκεκριμένα παρουσιάζονται κατανομές συχνοτήτων, συγκρίσεις των μεταβλητών που υποδηλώνουν στάσεις (ανάλογα με το επάγγελμα και το μορφωτικό επίπεδο), κ.ά.

Η έρευνα διεξήχθη κατά το χρονικό διάστημα Ιανουαρίου – Μαρτίου 1992, στην πόλη των Ιωαννίνων

#### *Συμπεράσματα*

Το γενικό συμπέρασμα της έρευνας είναι πως η στάση των ατόμων του δείγματος διαφοροποιείται ανάλογα αν αναφέρονται σε Αλβανούς ή Βορειοηπειρώτες. Η στάση απέναντι στους πρώτους είναι περισσότερο αρνητική σε γνωστικό, συναισθηματικό και ψυχοκινητικό επίπεδο. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, παρά τις διαφορές, η τάση της στάσης απέναντι στις δύο ομάδες είναι αρνητική (σελ. 95).

Πιο συγκεκριμένα, φαίνεται πως:

- η συναισθηματική στάση είναι λιγότερο αρνητική από τη γνωστική και τη συμπεριφορική,
- το μορφωτικό επίπεδο, το φύλο, η ηλικία, ο τόπος γέννησης και καταγωγής επηρεάζουν τη γνώμη και τη στάση απέναντι στις δύο ομάδες

1 Εκτενής παρουσίαση της ίδιας έρευνας και στο Γαλάνης, 2003, σελ. 226-241.

- τα ΜΜΕ επηρεάζουν τη γνώμη του δείγματος σχετικά με την αντίληψη των υπολοίπων Ελλήνων για Αλβανούς και Βορειοηπειρώτες (σελ. 92-95).

**ΚΑΣΙΜΑΤΗ Κ.Α., 1993**

*Κασμάτη Κ. κ.ά., 1993, Πόντιοι Μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση: Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού – Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής (ΚΕΚΜΟΚΟΠ).*

*Περιγραφή*

Οι στόχοι της έρευνας αφορούσαν στην «καταγραφή και ανάλυση των δημογραφικών οικονομικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών των Ποντίων μεταναστών από την πρώην Σοβιετική Ένωση, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα από το 1985 έως το 1990», στην «επισημάνση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στο πλαίσιο της οικονομικής και κοινωνικής τους ένταξης στον ελλαδικό χώρο» και στη «διατύπωση προτάσεων για την όσο το δυνατόν καλύτερη ένταξή τους» (σελ. 21).

*Συλλογή στοιχείων*

Η έρευνα «σκοπούσε να αποκαλύψει τα μορφολογικά στοιχεία των μεταναστών αλλά και των περιοχών από την πρώην Σοβιετική Ένωση από τις οποίες προέρχονταν, όπως επίσης να εντοπίσει και τους τόπους της εδώ εγκατάστασής τους, γιατί προκειμένου για την κοινωνική και οικονομική τους ένταξη στην Ελλάδα τόσο οι περιοχές προέλευσης όσο και οι περιοχές εγκατάστασης υποθέτουμε ότι έπαιξαν σημαντικό ρόλο» (σελ. 63).

Έτσι, από το στάδιο του σχεδιασμού της έρευνας λήφθηκαν υπόψη οι παράμετροι που σχετίζονται με τις περιοχές προέλευσης (σελ. 65), και το χρόνο εγκατάστασής τους στην Ελλάδα (σελ. 65-66).

Ως μονάδα έρευνας χρησιμοποιήθηκε το νοικοκυριό. Το αρχικό δείγμα ήταν 2.000 νοικοκυριά, αλλά «πρακτικές δυσκολίες ιδιαίτερα στην περιοχή της Πρωτεύουσας, όπου ο εντοπισμός των Ποντίων ήταν δύσκολος» το περιόρισαν σε 1.850 νοικοκυριά (σελ. 68).

Συνέντευξη με ερωτηματολόγιο, που πραγματοποιήθηκε με ένα ενήλικο μέλος του νοικοκυριού. «Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων έγινε από συνεντευκτές Πόντιους-μετανάστες που γνώριζαν την ποντιακή και ρωσική γλώσσα» (σελ. 71).

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε από τον Μάιο μέχρι τον Ιούλιο του 1991.

Τα κύρια σημεία του ερωτηματολογίου αφορούσαν (σελ. 71):

- Πληροφορίες για όλα τα μέλη του νοικοκυριού ως προς τη σύνθεσή του και τη δημογραφική δομή του στη Σοβιετική Ένωση (Σ.Ε.) κατά το χρόνο της αναχώρησης και έπειτα στην Ελλάδα.
- Αναλυτικά στοιχεία εκπαίδευσης και απασχόλησης και ιστορικό απασχόλησης για τα οικονομικά ενεργά άτομα στη Σ.Ε. και στην Ελλάδα.
- Ιστορικό γεωγραφικών μετακινήσεων στη Σ.Ε. και στην

Ελλάδα.

- Τη διαδικασία της μετανάστευσης για τα άτομα του νοικοκυριού 15 ετών και άνω.
- Απόψεις του μέλους του νοικοκυριού που έδινε τη συνέντευξη για τις προσδοκίες τους εδώ, για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, για τη διάθεση του ελεύθερου χρόνου, για τις προοπτικές επαγγελματικών και γεωγραφικών μετακινήσεων, για την οικονομική τους κατάσταση.

### *Συμπεράσματα*

Ανάμεσα στα συμπεράσματα της έρευνας επισημαίνουμε τα εξής:

Μόνο το 30% των Ποντίων της πρώην ΕΣΣΔ είχαν επισκεφθεί την Ελλάδα πριν αποφασίσουν να έρθουν για μόνιμη εγκατάσταση. Ως κύριος λόγος της μετανάστευσης αναφέρεται «το σύνδρομο της μειονότητας που βίωναν στη χώρα αυτή», που καθιστούσε δυσχερή την παραμονή τους «όταν οι συγχωριανοί και οι συμπατριώτες τους άρχισαν να φεύγουν» (σελ. 93). Κύριος λόγος εγκατάστασής τους στην Ελλάδα ήταν «η επιθυμία τους να ζήσουν στην πατρίδα τους», ενισχυμένη από την προηγούμενη εγκατάσταση συγγενών και την προσδοκία ενός καλύτερου μέλλοντος (σελ. 93-94).

Ως προς τις δημογραφικές εξελίξεις, επισημαίνεται πως «οι επαναπατριζόμενοι Έλληνες Πόντιοι αποτελούν τον αιμοδότη για τη χαίνουσα δημογραφική και οικονομικο-κοινωνική κατάσταση της Ελλάδας», καθώς εμφανίζουν αυξημένη γεννητικότητα, η ηλικιακή τους δομή είναι νεότερη από την αντίστοιχη του πληθυσμού της Ελλάδας, ο δείκτης γήρανσης είναι μικρότερος του αντίστοιχου των Ελλήνων και εμφανίζουν πολύ μεγαλύτερο μέσο αριθμό μελών νοικοκυριού συγκριτικά με τους Έλληνες (σελ. 144-145).

Ως προς την εκπαίδευσή τους, εμφανίζουν υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο, ιδιαίτερα στην τριτοβάθμια και στη μέση γενική εκπαίδευση συγκρινόμενοι με τον ελλαδικό αντίστοιχο πληθυσμό. Το φύλο, η αστικότητα της περιοχής που γεννήθηκαν, αλλά και η συγκεκριμένη δημοκρατία από την οποία κατάγονται επηρεάζουν σημαντικά το μορφωτικό τους επίπεδο (σελ. 183). Ως προς τον επαγγελματικό προσανατολισμό της μόρφωσής τους, επισημαίνεται η ιδιαίτερη κλίση σε τεχνικές και μηχανικές ειδικότητες (σελ. 183-184).

Σχετικά με την απασχόληση των Ποντίων στην Ελλάδα, επισημαίνεται η «συρρίκνωση του οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού (...) καθώς κάτω από τις αυξημένες οικονομικές πιέσεις που υφίστανται οδηγήθηκαν σημαντικά τμήματα συνταξιούχων, μαθητών και νοικοκυρών στις αγορές εργασίας» (σελ. 358). Όπως τονίζεται στην έρευνα, η τάση αυτή εξαρτάται «σε κάποιο βαθμό και από την κατεύθυνση της κοινωνικής πολιτικής του ελληνικού κράτους» (σελ. 359). Η έρευνα κατέγραψε την επαγγελματική περιθωριοποίηση των Ποντίων από την

πρώην ΕΣΣΔ, με την υποβάθμιση των γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων που διέθεταν στη χώρα προέλευσής τους (σελ. 360).

Η οικονομική κατάσταση, τα προβλήματα στον τομέα της εργασίας αλλά και στον κοινωνικό τομέα κατονομάζονται ως τα σημαντικότερα προβλήματα που έχουν να αντιμετωπίσουν οι Πόντιοι στη χώρα μας (σελ. 429-431). Η εγγραφή σε ποντιακούς συλλόγους αποδεικνύεται ως σημαντικό στοιχείο αυτοοργάνωσης, εξασφάλισης οικονομικής βοήθειας ή βοήθειας σε είδος, αλλά και πληροφόρησης και ηθικής υποστήριξης (σελ. 431-432). Από τις υπηρεσίες του κράτους ζητούν λιγότερη γραφειοκρατία και καλύτερη συμπεριφορά, ενώ σε μικρότερο βαθμό ζητούν καλύτερη πληροφόρηση, και διεκπεραίωση υποθέσεων χωρίς χρηματισμό (σελ. 432).

**MIKRAKIS AND TRIANDAFYLLIDOU, 1994**

*Mikrakis A. and Triandafyllidou A., 1994, «Greece: the “others” within», Social Science Information, vol. 33, no. 4, σελ. 787-805.*

- Περιγραφή** Το άρθρο διερευνά τη στάση των εφημερίδων απέναντι στους μετανάστες, εστιάζοντας κυρίως στον τρόπο που αντιλαμβάνονται τη σχέση μεταξύ Ελλήνων και μεταναστών.
- Συλλογή στοιχείων** Ανάλυση περιεχομένου (ποιοτική) στον ημερήσιο και εβδομαδιαίο Τύπο, που καλύπτει την περίοδο από τον Ιανουάριο του 1989 ως τον Φεβρουάριο του 1993.  
Η ανάλυση αφορά δημοσιεύματα που «αναφέρονται στους “αλλοδαπούς” που έρχονται στην Ελλάδα και στη στάση του ελληνικού λαού απέναντί τους» (σελ. 799).
- Ευρήματα** Η θεματολογική ανάλυση οδήγησε στον εντοπισμό πέντε θεματικών κατηγοριών:
1. (Απάνθρωπες) συνθήκες διαβίωσης και εργασίας.
  2. Εκμετάλλευση και εκβιασμός των μεταναστών κατά την είσοδό τους στη χώρα.
  3. Αύξηση της βίας και της εγκληματικότητας εξαιτίας των παράνομων μεταναστών.
  4. Αναφορά στην ελληνική καταγωγή ορισμένων κατηγοριών μεταναστών (ελληνοπόντιοι).
  5. Πολιτικοποίηση του προβλήματος, με αναφορές στη δημιουργία φασιστικών ή ρατσιστικών κινημάτων και ακροδεξιών κομμάτων, αλλά και αντιρατσιστικών οργανώσεων. Συχνά οι αναφορές συμπληρώνονται με πληροφορίες για αντίστοιχες κινήσεις σε άλλες χώρες της Ευρώπης (σελ. 799).  
Παράλληλα, οι συγγραφείς εντοπίζουν μια σειρά συμβολικών-ιδεολογικών «πακέτων» (symbolic-ideological packages), που προτείνονται ως ερμηνείες της υφιστάμενης κατάστασης.
- Γενικές αναφορές στο ανθρωπιστικό καθήκον να βοηθάμε ανθρώπους που παλεύουν για την επιβίωση (σελ. 800).
  - Αναφορές στο ταξικό καθήκον να βοηθάμε τους υπόλοιπους εργάτες, ώστε να αντιμετωπίζονται ισότιμα με τους Έλληνες συναδέλφους τους (σελ. 800).
  - «Η πολιτιστική μας κληρονομιά, και ιδιαίτερα η φιλοξενία μας, ως ένα από τα ισχυρότερα στοιχεία της παράδοσής μας, δεν αφήνει περιθώρια για μια κλειστή στάση απέναντι στους μετανάστες» (σελ. 800).
  - «Είναι εθνικό καθήκον μας να καλοδεχόμαστε τους ξένους εργάτες», αφού και οι Έλληνες ως μετανάστες στις ΗΠΑ και την Ευρώπη αντιμετώπισαν την ξενοφοβία και την προκατάληψη (σελ. 800).
  - Το πολιτικό καθήκον μας για προάσπιση των δημοκρατικών αξιών, που θεωρείται ως γνώρισμα της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, επιβάλλει να «είμαστε σε επιφυλακή ενάντια

σε φασιστικές και ρατσιστικές στάσεις και να εμποδίζουμε την ανάπτυξη εθνικιστικών-ρατσιστικών κινημάτων [...]. Ένας “Έλληνας Λε Πεν” δεν έχει θέση στο Ελληνικό πολιτικό σύστημα» (σελ. 800).

- Ο ρόλος του κράτους παρουσιάζεται με τρόπο αντιφατικό, καθώς οφείλει να εγγυάται την δημόσια τάξη και ασφάλεια των πολιτών, αποφεύγοντας ταυτόχρονα «αυταρχικές και απάνθρωπες συμπεριφορές» απέναντι στους μετανάστες (σελ. 801).

**ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ Κ.Α., 1995**

*Βούλγαρης Γ., Δώδος Δ., Καφετζής Π., Λυριντζής Χ., Μιχαλοπούλου Κ., Νικολακόπουλος Η., Σπυρδαλάκης Μ. και Τσουκαλάς Κ., 1995, «Η πρόσληψη και η αντιμετώπιση του “Άλλου” στη σημερινή Ελλάδα. Πορίσματα Εμπειρικής Έρευνας», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τ. 5, σελ. 81-100.*

- Περιγραφή* Πρόκειται για «μια πρώτη καταγραφή των τάσεων και νοοτροπιών ως προς τους ξένους και τις μειονότητες» (σελ. 83).
- Συλλογή στοιχείων* Η έρευνα πραγματοποιήθηκε μεταξύ 20 Ιανουαρίου και 20 Φεβρουαρίου 1993. Μέγεθος δείγματος 1.205 άτομα, κατανεμημένα αναλογικά κατά γεωγραφικό διαμέρισμα και μέγεθος οικισμού. Η επιλογή των ατόμων στα 125 σημεία δειγματοληψίας έγινε τηρώντας τις ποσοστώσεις φύλου και ηλικίας. Πραγματοποιήθηκαν 402 συνεντεύξεις στην περιφέρεια της πρωτεύουσας, 92 στην Θεσ/νίκη, 231 στα υπόλοιπα αστικά κέντρα, 133 σε ημιαστικές και 347 σε αγροτικές περιοχές.
- Συμπεράσματα* Μετά την αύξηση του αριθμού των ξένων στην Ελλάδα καταγράφονται ξενοφοβικές στάσεις οι οποίες υποσκελίζουν σταδιακά την ανεκτικότητα που χαρακτήριζε ως τώρα τους Έλληνες. Οι Έλληνες πολίτες θεωρούν ιδιαίτερα μεγάλο το πλήθος των ξένων, και η στάση τους κινείται από την ανησυχία και την επιφύλαξη έως την ξενοφοβία και την προκατάληψη, χωρίς όμως ακόμα να έχουν τοποθετήσει τον ξένο στη θέση του «αποδιοπομπαίου τράγου».
- «Η εικόνα του ξένου προσωποποιείται σε άτομα του βαλκανικού χώρου και ειδικότερα στους μετανάστες από την Αλβανία» (σελ. 84).
- «Τα στοιχεία αποτυπώνουν μια διάχυτη γενική ανησυχία από την παρουσία των ξένων, η οποία όμως δεν μεταφράζεται σε συγκεκριμένη ξενοφοβία στο χώρο της γειτονιάς. Καταγράφεται επιφυλακτικότητα έναντι των ξένων, φόβος και ανησυχία για τις δυνατότητες απασχόλησης και διχασμένες απόψεις στο ζήτημα των δικαιωμάτων που πρέπει να έχουν οι ξένοι» (σελ. 86).

**E.K.A., 1995**

*Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Αθήνας (ΕΚΑ), 1995, 'Όλοι διαφορετικοί, όλοι ίσοι. Έρευνα για τους παράνομους αλλοδαπούς και την εργασία, Αθήνα.*

**Περιγραφή**

«Στόχος της έρευνας ήταν η διερεύνηση των απόψεων – αντιλήψεων – στάσεων και συμπεριφοράς της κοινής γνώμης σχετικά με τους αλλοδαπούς μετανάστες στη χώρα μας».

Πρόκειται για δημοσκόπηση κοινής γνώμης που διεξήγαγε η ΚΑΠΑ RESEARCH A.E. για λογαριασμό του ΕΚΑ.

**Συλλογή στοιχείων**

«Έρευνα σε αντιπροσωπευτικό δείγμα 600 νοικοκυριών με τη χρήση ερωτηματολογίου αυστηρής δόμησης σε άνδρες και γυναίκες κατοίκους του Λεκανοπεδίου Αττικής, ηλικίας 18 ετών και άνω. Η μέθοδος που ακολουθήθηκε ήταν η πολυσταδιακή δειγματοληψία (στρωματοποιημένη κατά συστάδες, συστηματική τυχαία δειγματοληψία με χρήση αντιπροσωπευτικών ποσοστώσεων quota)».

Τα στοιχεία αφορούν τη διερεύνηση της κοινής γνώμης στο λεκανοπέδιο Αττικής και αποτελούν μέρος ευρύτερης έρευνας σε όλη την Ελλάδα.

Η δομή του ερωτηματολογίου συνοψίζεται στις εξής ενότητες:

- Το γενικότερο κλίμα (π.χ. σημαντικά προβλήματα της χώρας, οικονομική κατάσταση της χώρας και του νοικοκυριού, ανεργία).
- Η αντιλαμβανόμενη βαρύτητα: Μέγεθος, βασικά χαρακτηριστικά, προοπτικές του ζητήματος (π.χ. ερωτήσεις σχετικά με το μέγεθος της παρουσίας των αλλοδαπών στη χώρα, συγκρίσεις με άλλες χώρες κλπ.).
- Σχέσεις Ελλήνων με τους οικονομικούς μετανάστες. Λόγοι απασχόλησης των αλλοδαπών.
- Επιπτώσεις της παρουσίας των ξένων εργαζόμενων στην Ελλάδα.
- Στάσεις – στερεότυπα.
- Απόψεις – προτάσεις για την αντιμετώπιση.

Η δημοσκόπηση πραγματοποιήθηκε από τον Σεπτέμβριο μέχρι τον Οκτώβριο 1995.

**Συμπεράσματα**

Δεν υπάρχουν συμπεράσματα. Η έκδοση περιλαμβάνει μόνο παρουσίαση στοιχείων, χωρίς σχολιασμό.

**ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ, 1995**

Παπαδάτος Γ., 1995, «Κοινωνικές και ψυχολογικές παράμετροι επανένταξης παλιννοστούντων μεταναστών και πολιτικών προσφύγων», Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, τ. 17, σελ. 101-118.

*Περιγραφή*

Σκοπός της μελέτης ήταν να εκτιμηθεί η κατάσταση της ψυχικής υγείας παλιννοστούντων ελλήνων μεταναστών και πολιτικών προσφύγων, σε συνάρτηση με τους κοινωνικούς παράγοντες που την επηρεάζουν, καθώς επίσης η επίδραση ενός συγκεκριμένου προγράμματος υποδοχής στην ψυχική τους υγεία (σελ. 107).

*Συλλογή στοιχείων*

Ατομικές συνεντεύξεις με ερωτηματολόγιο που περιελάμβανε πέρα από τα δημογραφικά στοιχεία και στοιχεία υγείας, την κλίμακα μέτρησης ψυχικής κατάστασης Langner και την κλίμακα κατάθλιψης CES-D (Radloff). Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στην αρχή και επαναλήφθηκαν στο τέλος του προγράμματος (σελ. 108).

Μελετήθηκαν 317 άτομα (115 άνδρες, 202 γυναίκες), ηλικίας 23-76 ετών, παλιννοστούντες μετανάστες και επαναπατρισθέντες πολιτικοί πρόσφυγες πρώτης και δεύτερης γενιάς που συμμετείχαν σε ειδικό πρόγραμμα προσαρμογής στη χώρα μας (σελ. 107-108).

*Συμπεράσματα*

Η έρευνα αποδεικνύει ότι η ενσωμάτωση των παλιννοστούντων είναι αργή και στο διάστημα της προσαρμογής επιβαρύνεται η ψυχική τους υγεία (σελ. 111).

Τα κύρια προβλήματα των μεταναστών αναφέρονται στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στην κοινωνική και οικονομική ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία. Η ανεργία με την οποία βρίσκονται αντιμέτωποι συνδέεται με το χαμηλό μορφωτικό τους επίπεδο, ενώ η ειδίκευση που κομίζουν συχνά δεν ανταποκρίνεται στη ζήτηση εργασίας στην Ελλάδα (σελ. 113).

Παλιννοστούντες μετανάστες και πολιτικοί πρόσφυγες εμφανίζουν σοβαρά συμπτώματα στην κλίμακα Langner και υψηλούς δείκτες κατάθλιψης (σελ. 113). Μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος υπήρξε βελτίωση της ψυχικής τους κατάστασης. Συνεπώς, η έρευνα κατέδειξε την αναγκαιότητα εφαρμογής ανάλογων προγραμμάτων υποδοχής (σελ. 113-114).

**ΨΗΜΜΕΝΟΣ, 1995**

*Ψημμένος Ι., 1995, Μετανάστευση από τα Βαλκάνια – Κοινωνικός Αποκλεισμός στην Αθήνα, Αθήνα, Εκδ. Glory Book - Παλαζήσης.*

*Περιγραφή*

Η έρευνα ασχολείται με τις επιπτώσεις από την άφιξη των μεταναστών από τις χώρες της πρώην σοσιαλιστικής Βαλκανικής στον Ελλαδικό χώρο, στην κοινωνική ταυτότητα και στις συνθήκες διαβίωσής τους. Παρουσιάζονται η δημογραφική υπόσταση των υποκειμένων, οι απόψεις τους σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης στους χώρους διαμονής και εργασίας, ιδίως των Αλβανών μεταναστών που ζούσαν στην περιοχή της Ομόνοιας και της πλατείας Βάθη.

Όπως σημειώνει ο συγγραφέας:

«Αυτή εδώ η μελέτη είναι η ιστορία της ζωής αυτών των ανθρώπων και ιδιαίτερα των Αλβανών ανεπισημίων μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας. Η έμφαση δόθηκε στις συνθήκες συλλογικής διαμονής και στις συνθήκες εργασιακής δραστηριότητας, τονίζοντας την σημασία του χώρου στη διαμόρφωση αυτών των συνθηκών. Η μελέτη είναι μια πρώτη αντανάκλαση του κοινωνικού κόσμου των Αλβανών, όπως αυτοί τον βιώνουν, σε μικρο-επίπεδο, δηλαδή στο χώρο που κατασκευάζονται οι πολιτιστικές και εργασιακές σχέσεις τους με το γηγενή πληθυσμό, και έχουμε τις πρώτες επιπτώσεις στην πολιτιστική ταυτότητά τους» (σελ. 37).

*Συλλογή στοιχείων*

Το δείγμα της έρευνας επελέγη με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας σε μη εγγεγραμμένους μετανάστες, με βάση το χώρο εργασίας και διαμονής τους (σελ. 87-89). Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη σημασία του χώρου διαμονής, καθώς «μέσα σε αυτό το χώρο, ο νεοφερμένος στην Αθήνα μετανάστης οργανώνεται κοινωνικά και εργασιακά και αντιμετωπίζει την Ελληνική πραγματικότητα στην πόλη, μέσα από τον κοινωνικό-ηθικό χώρο που του διανέμεται» (σελ. 92).

Πραγματοποιήθηκαν 350 ημιδομημένες συνεντεύξεις, οι οποίες περιελάμβαναν και δημογραφικές ερωτήσεις. Ο συγγραφέας επισημαίνει τη σημασία μιας παράλληλης χρήσης ερωματολογίου, αλλά τονίζει ταυτόχρονα τα πρακτικά εμπόδια που θα είχε να αντιμετωπίσει η χρησιμοποίησή του σε έναν πληθυσμό γεωγραφικά ασταθή, μη εγγεγραμμένο –και συνεπώς επιφυλακτικό απέναντι σε κάθε προσπάθεια καταγραφής οποιωνδήποτε στοιχείων, έστω και ανώνυμη–, απρόθυμο συχνά να δεχτεί την παρουσία αγνώστων στα «γκέτο» τους (σελ. 94).

Οι συνεντεύξεις χωρίστηκαν σε δύο μεγάλα μέρη.

- «Το πρώτο μέρος των συνεντεύξεων αναζητούσε μια καταγραφή δημογραφικών στοιχείων των υποκειμένων που ήρθαν στην Ελλάδα, κάτι που θα βοηθήσει στην κατανό-

ηση των επιπτώσεων στους ίδιους και ίσως αποτελέσει την πρώτη καταγραφή στην Ελλάδα της προέλευσης και κοινωνικής στάθμης αυτών των ανθρώπων» (σελ. 95).

- «Το δεύτερο μέρος των συνεντεύξεων χωρίστηκε σε δύο μεγάλες ενότητες: Τα θέματα που συνδέονται άμεσα με τη συλλογική διαβίωση/διαμονή των Αλβανών στο κέντρο της Αθήνας, και τα θέματα που συνδέονται με το θέμα της εργασιακής δραστηριότητας των Αλβανών στην Αθήνα» (σελ. 96).

### *Συμπεράσματα*

Η έρευνα παρουσιάζει συνολικά τις συνθήκες διαβίωσης και την περιθωριοποίηση που υφίστανται οι Αλβανοί στην Αθήνα.

**ΚΑΡΑΣΑΒΟΓΛΟΥ Κ.Α., 1996**

Καρασαβόγλου Α., Μαδυτινός Δ., Νικολαΐδης Μ. και Κατσορίδας Δ., 1996, Ξένοι Εργάτες στο Νομό Καβάλας. Επιπτώσεις στην τοπική οικονομία και κοινωνία, Καβάλα, ΤΕΙ Καβάλας – Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας.

**Περιγραφή**

Οι συγγραφείς ερευνούν το μεταναστευτικό φαινόμενο στο νομό Καβάλας, με σκοπό:

- Να προσδιορίσουν το μέγεθος και τη σύνθεση των αλλοδαπών στα όρια του Ν. Καβάλας.
- Να καταγράψουν ορισμένα ποιοτικά χαρακτηριστικά τους (εκπαίδευση, είδος απασχόλησης, αποδοτικότητα).
- Να αναδείξουν τις επιπτώσεις της παρουσίας των ξένων στην τοπική αγορά εργασίας.
- Να υποβάλουν προτάσεις για τη χάραξη σε τοπικό επίπεδο μιας ρεαλιστικής πολιτικής απέναντι στους αλλοδαπούς εργαζόμενους (σελ. 23).

**Συλλογή στοιχείων**

α) Ερωτηματολόγιο με ανοικτές και κλειστές ερωτήσεις προς τις Κοινότητες του νομού, «δεδομένου ότι μπορούσαν περισσότερο έγκυρα από οποιονδήποτε άλλο φορέα να δώσουν στοιχεία για τους αλλοδαπούς στις εκτός Δήμων περιοχές του Νομού» (σελ. 23).

β) Συνεντεύξεις με εκπροσώπους των Δήμων του Νομού, του Συλλόγου Ποντίων Ομογενών, Υπηρεσιών του Δημοσίου και των Νομαρχιακών Υπηρεσιών.

Η έρευνα ξεκίνησε την άνοιξη του 1995 και ολοκληρώθηκε ένα χρόνο αργότερα.

**Συμπεράσματα**

Η έρευνα καταλήγει σε εκτιμήσεις σχετικά με το μέγεθος, τη σύνθεση και τη γεωγραφική κατανομή των αλλοδαπών στο Νομό Καβάλας. Ως προς τις οικονομικές παραμέτρους του ζητήματος, επισημαίνεται ότι η πλειοψηφία των αλλοδαπών καλύπτει εποχιακές ανάγκες, παρουσιάζονται οι βασικοί τομείς απασχόλησής τους, και τονίζεται ότι οι αμοιβές τους είναι σημαντικά χαμηλότερες από εκείνες των Ελλήνων συναδέλφων τους.

Η έρευνα επισημαίνει ως βασικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι ξένοι τη στέγαση, και την έλλειψη εμπιστοσύνης από τους ντόπιους.

Η μεγάλη πλειοψηφία των ντόπιων εκτιμούν πως

- οι ξένοι δεν δημιουργούν προβλήματα (68,7%),
- η παρουσία τους ανακόπτει την πληθυσμιακή απογύμνωση των ορεινών περιοχών του Νομού (45,2%), και
- συμβάλλουν στην οικονομική αναζωογόνηση του τόπου (18,2%).

**ΚΑΡΥΔΗΣ, 1996**

*Καρύδης Β., 1996, Η Εγκληματικότητα των Μεταναστών στην Ελλάδα. Ζητήματα Θεωρίας και Αντεγκληματικής Πολιτικής, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.*

*Περιγραφή*

Έρευνα σε φοιτητές που επιχειρεί να ελέγξει εμπειρικά την ύπαρξη και λειτουργία στερεοτυπικών στάσεων απέναντι στους αλλοδαπούς μετανάστες.

Παράλληλα με την έρευνα παρουσιάζεται ένα θεωρητικό πλαίσιο σχετικά με τα στερεότυπα για τους μετανάστες, καθώς και μία συζήτηση για την εγκληματικότητα των μεταναστών. Στο πλαίσιο αυτών των αναλύσεων, οι θεωρητικές προσεγγίσεις συνδυάζονται με συζήτηση της ελληνικής πραγματικότητας όπως την αποκαλύπτουν ποικίλες πηγές.

*Συλλογή στοιχείων*

Ανώνυμο ερωτηματολόγιο σε δείγμα 150 φοιτητών του Νομικού Τμήματος του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης. Ο συγγραφέας σημειώνει πως «λόγω του μικρού και εξειδικευμένου δείγματος δεν μπορούν να εξαχθούν μόνον από την έρευνα γενικότερα συμπεράσματα» (σελ. 138, υποσ.).

Οι μεταβλητές στις οποίες στηρίχθηκε η ποσοτική ανάλυση αναφέρονται στο φύλο, την ηλικία, τον τόπο μόνιμης κατοικίας και το επάγγελμα του πατέρα (σελ. 139).

Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από 25 κλειστές και ανοιχτές ερωτήσεις, οι οποίες συγκροτούν τις εξής ενότητες:

- Προσωπική επαφή με αλλοδαπούς μετανάστες.
- Απεικονίσεις-ιδιότητες κάθε εθνικής ομάδας.
- Πρόσληψη της εγκληματικότητας των μεταναστών.
- Στάσεις και αντιλήψεις.
- ΜΜΕ και πηγές πληροφόρησης.

Το ερωτηματολόγιο διανεμήθηκε στους φοιτητές του Α' έτους του Νομικού Τμήματος κατά τη διάρκεια των τμηματικών εξετάσεων του Φεβρουαρίου 1996, στο μάθημα της Εγκληματολογίας.

*Συμπεράσματα*

Σύμφωνα με τον συγγραφέα, οι φοιτητές που συμμετείχαν στην έρευνα συμπεριφέρονται σε μεγάλο βαθμό τις γενικότερες αντιλήψεις «για το μεταναστευτικό φαινόμενο και ενστερνίζονται τη στερεοτυπική απεικόνιση των μεταναστών που επικρατεί στη συλλογική κοινωνική συνείδηση. Η ταύτιση του Αλβανού μετανάστη με το στερεότυπο του “Λαθρομετανάστη – Κλέφτη – Βίαιου – Επικίνδυνου – ‘Βαλκάνιου’ - Εγκληματία” (...) επιβεβαιώνεται από τις διαπιστώσεις και αυτής της εμπειρικής έρευνας» (σελ. 155).

**ΒΑΪΟΥ ΚΑΙ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ, 1997**

*Βαΐου Ν. και Χατζημιχάλης Κ., 1997, Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς: Πόλεις, Περιφέρειες και Άτυπη Εργασία, Αθήνα, Εκδόσεις Εξάντας.*

**Περιγραφή**

Το βιβλίο παρουσιάζει τρεις έρευνες, οι οποίες εστιάζουν:

- στη Θεσσαλονίκη, όπου δίνεται έμφαση στη «βιομηχανική παραγωγή που δεν φαίνεται, δηλαδή στα δίκτυα των υπεργολαβικών σχέσεων που αποκρύπτονται στον ιστό της πόλης» (σελ. 135-136).
- στην Ημαθία-Πέλλα, όπου ερευνάται η «έντονη παρουσία ξένου εργατικού δυναμικού και η αναδιάρθρωση της γεωργικής παραγωγής». Το μέρος αυτό της παρουσίασης «αποτελεί τμήμα ευρύτερης έρευνας για τις γεωγραφικές και αναπτυξιακές επιπτώσεις της παρουσίας σημαντικού αριθμού ξένων, συχνά παράνομων, εργατών στην ελληνική ύπαιθρο» (σελ. 136).
- στην Καστοριά, όπου αναδεικνύεται η «σημασία της ιστορικής τοπικής ειδικευσης στη γουνοποιία και η σχέση τοπικού-παγκόσμιου που διαμορφώνεται γύρω από αυτήν» (σελ. 136).

Όπως επισημαίνουν οι συγγραφείς,

«Η μελέτη των τριών τόπων συμβάλλει σε μια παραπέρα εμβάθυνση στο κεντρικό θέμα του βιβλίου: στη σημασία της εργασίας και της διαπλοκής τυπικών και άτυπων μορφών παραγωγής για την κατανόηση της ανάπτυξης συγκεκριμένων τόπων. Η περιγραφή των χαρακτηριστικών τους αναδεικνύει κάποιους κρυφούς μηχανισμούς παραγωγής εισοδημάτων, των οποίων η καταγραφή και ποσοτική εκτίμηση είναι σχεδόν αδύνατη» (σελ. 135).

**Συλλογή στοιχείων**

Καθεμιά από τις έρευνες αυτές αξιοποίησε διαφορετικές στρατηγικές, οι οποίες αναπτύσσονται αναλυτικά στο βιβλίο. Πιο συγκεκριμένα:

1. Η έρευνα στη Θεσσαλονίκη πραγματοποιήθηκε το διάστημα 1989-1991 για λογαριασμό του Οργανισμού Ρυθμιστικού Θεσσαλονίκης, και είχε τίτλο «Διάχυτη Εκβιομηχάνιση στο Πολεοδομικό Συγκρότημα και την Ευρύτερη Περιοχή Θεσσαλονίκης: επιπτώσεις στην ανάπτυξη της πόλης» (σελ. 136-137).

Α) Έρευνα με ερωτηματολόγιο σε τυχαίο δείγμα 140 επιχειρήσεων, «για τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της λειτουργίας τους και τις υπεργολαβίες/φασόν»·

Β) 15 ερωτηματολόγια σε επιχειρήσεις διάφορων κλάδων·

Γ) ερωτηματολόγιο σε τυχαίο δείγμα νοικοκυριών στο δήμο Συκεών·

Δ) 46 συνεντεύξεις σε βάθος με εργαζόμενες/ους στο σπίτι φασόν, σε διάφορους κλάδους και 28 στο δήμο Συκεών·

Ε) συνεντεύξεις με σωματεία εργαζομένων, οργανώσεις εργο-

δοτών και φορείς της πόλης (σελ. 137).

2. Στην Ημαθία και την Πέλλα, η έρευνα διεξήχθη σε διάφορες χρονικές στιγμές στο διάστημα 1987-1993. Η έρευνα κάλυψε 48 δήμους και κοινότητες των δύο νομών στους οποίους «είχε εντοπιστεί παρουσία ξένων αγροτοεργατών». «Το 1987 σε καθέναν από αυτούς τους δήμους και κοινότητες έγιναν ανοιχτά ερωτηματολόγια (α) με εκπρόσωπο της δημοτικής αρχής, (β) με ιδιοκτήτη καφενείου/στεκιού, (γ) με τρεις αγρότες που απασχολούσαν ξένους εργάτες». Το 1989 πραγματοποιήθηκαν «15 συνεντεύξεις σε βάθος με αγρότες, καθώς και με 8 Πολωνούς εργαζόμενους (4 άνδρες και 4 γυναίκες)». Το 1993 πραγματοποιήθηκε νέα «επιτόπια έρευνα στους ίδιους 48 δήμους και κοινότητες, με αντίστοιχο ανοιχτό ερωτηματολόγιο, που είχε στόχο να ανιχνεύσει την παρουσία Αλβανών. Την ίδια εποχή έγιναν συνεντεύξεις με Αλβανούς εργάτες» (σελ. 159).

3. Στην Καστοριά, η έρευνα πραγματοποιήθηκε το διάστημα 1987-1991. Το 1987 «έγιναν ανοιχτά ερωτηματολόγια με εκλεγμένους αντιπροσώπους από 30 δήμους και κοινότητες του Ν. Καστοριάς. Από αυτά τα ερωτηματολόγια εντοπίστηκε η παρουσία της παραγωγής γούνας σε κάθε οικισμό, η πολυαπασχόληση, οι μετακινήσεις των εργαζομένων και άλλα χαρακτηριστικά της παραγωγής και της τοπικής αγοράς εργασίας. Στη συνέχεια, το 1991, πραγματοποιήθηκαν (α) συνεντεύξεις σε βάθος με 10 επιχειρήσεις, (β) συνεντεύξεις σε βάθος με 5 φασονιστές/τριες, (γ) πλήρης καταγραφή των επιχειρήσεων και των υπεργολαβικών σχέσεων σε μια γειτονιά (συνολικά 15 επιχειρήσεις), (δ) αναλυτικές συνεντεύξεις με το ΕΚΚ, το Σωματείο Γουνεργατών, το ΕΛΔΗΚΑ και το Σύνδεσμο Βιομηχάνων-Εξαγωγέων Καστοριάς» (σελ. 178).

### *Συμπεράσματα*

Η πρώτη και η τρίτη έρευνα διερευνούν τη διάχυση των εργολαβιών και της εργασίας στο σπίτι (φασόν), χωρίς αναφορά σε μετανάστες. Ουσιαστικά ερευνούν την οργάνωση της παραγωγής και την ενσωμάτωση «αφανών μορφών εργασίας».

Η δεύτερη έρευνα στην Ημαθία και την Πέλλα, έδειξε πως «Η προσφορά και υπερεκμετάλλευση φτηνών ξένων εργατών κάλυψε τα τοπικά ελλείμματα εργασίας, αύξησε τις αγροτικές αποδόσεις, περιόρισε τις αυξήσεις ημερομισθίων στην γεωργία και τους άλλους τομείς και έμμεσα συγκράτησε προς τα κάτω τις τιμές των αγροτικών προϊόντων. Η άμεση ανταπόκριση στις μεταβολές της γεωγραφικής κατανομής της ζήτησης εργασίας και το μηδενικό κόστος εγκατάστασης, κατοικίας και ασφάλισης αποτελούν επιπλέον σημαντικά οικονομικά και κυρίως κοινωνικά και πολιτικά κέρδη των ντόπιων μικρομεσαί-

ων νοικοκυραίων, καθώς και του κράτους. Η εργασία των παράνομα εργαζόμενων Πολωνών και Αλβανών δεν υποκατέστησε εργασίες των ντόπιων, αλλά πραγματοποιήθηκε κατά 34% σε τομείς όπου, αν δεν υπήρχαν οι ξένοι εργάτες, δεν θα γινόταν καμία εργασία» (σελ. 176).

Η διερεύνηση της εργασίας των (παράνομων) μεταναστών εμπλουτίζει τη γνώση που προκύπτει για την οργάνωση της εργασίας σε τοπικό πλαίσιο.

**ΒΑΜΒΑΚΑΣ, 1997**

*Βαμβακάς Β., 1997, «Αλβανοί μετανάστες στον ημερήσιο τύπο: Αναπαραστάσεις της λαθραίας ύπαρξης», Δοκιμές, τ. 5, σελ. 7-40.*

- Περιγραφή** Η έρευνα επιχειρεί να προσεγγίσει «ορισμένα άρθρα εφημερίδων του ελληνικού εμπορικού ημερήσιου τύπου της περιόδου 1991-95 που αναφέρονται στο “πρόβλημα της λαθρομετανάστευσης”» (σελ. 9).
- Συλλογή στοιχείων** Η έρευνα αναλύει αρθρογραφία των εφημερίδων, που «δεν εντάσσονται σ’ αυτό που αποκαλείται καθημερινή ειδησεογραφία των εφημερίδων. Αποτελούν περισσότερο δείγματα δημοσιογραφικής έρευνας, η οποία έχει ως κεντρικό άξονα αναφοράς και εκδίπλωσής της την αντίχνευση και εξήγηση της εγκληματικότητας των μεταναστών στην Ελλάδα» (σελ. 9).  
Δεν διευκρινίζεται αν υπήρξε συγκροτημένο δειγματοληπτικό πλαίσιο με βάση το οποίο έγινε η επιλογή των συγκεκριμένων άρθρων που αναλύονται. Μολονότι αναφέρεται μια μορφή αντιπροσωπευτικότητας, δεν διεκδικείται γενικευσιμότητα. Η αντιπροσωπευτικότητα αναφέρεται στις «πολιτικές και ρητορικές τακτικές των κυρίαρχων φορέων του ημερήσιου τύπου» και δεν έχει στατιστικό χαρακτήρα.
- Κύρια σημεία** Στο άρθρο αναλύονται οι τίτλοι των πρωτοσέλιδων, οι αναφορές στην «Αλβανική Μαφία» ως «σημείο αναδιοργάνωσης των δημοσιογραφικών λόγων περί εγκλήματος», «η αποθέωση της ελληνικότητας και η θυματοποιημένη μειονότητα», διερευνάται το ζήτημα των δημοσιογραφικών πηγών —επώνυμων και ανώνυμων— κ.ά. (σελ. 11 κ.επ.).
- Συμπεράσματα** Ανάμεσα στα συμπεράσματα της έρευνας, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι επισημάνσεις του συγγραφέα ότι:  
«Οι Αλβανοί λαθρομετανάστες αναπαριστώνται ως οι κατεξοχήν ανεπιθύμητοι Άλλοι της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας, επειδή δεν είναι εντελώς διαφορετικοί προς τις κοινωνικές πρακτικές και ασύντακτες μνήμες του παρελθόντος της. Σε καμία περίπτωση δεν συνιστούν τον τέλει Άλλο ή το αντίπαλο δέος» (σελ. 36).  
Η δημοσιογραφία αναφέρεται στους Αλβανούς ως «έναν εσωτερικό εχθρό, νέου τύπου» (σελ. 37).  
Όσον αφορά την κοινή γνώμη, ο δημοσιογραφικός λόγος την χρησιμοποιεί με πολύ συγκεκριμένο τρόπο: «Την καθιστά ένα βλέμμα, σύμφωνο με όλα τα άλλα πανοπτικά βλέμματα της νεωτερικότητας», προσφέροντας «το προσωπίο μέσα στο οποίο μπορεί ο καθένας να κρυφτεί και να δείξει τους προσωποποιημένους φόβους του ή να ρίξει τα απρόσωπα βέλη του» (σελ. 40).

**Iosifides, 1997**

*Iosifides, T., 1997, «Immigrants in the Athens Labour Market: A Comparative Survey of Albanians, Egyptians and Filipinos», στο King R. and Black R. (eds), Southern Europe and the New Immigrations, Brighton, Sussex Academic Press.*

- Περιγραφή** Έρευνα στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας, που ασχολήθηκε με τους μετανάστες από την Αλβανία, την Αίγυπτο και τις Φιλιππίνες και ειδικότερα με τη θέση τους στην αγορά εργασίας (σελ. 26).
- Συλλογή στοιχείων** Η έρευνα χρησιμοποίησε ένα συνδυασμό των εξής μεθόδων:  
 α) Ημιδομημένες συνεντεύξεις σε δείγμα που επελέγη με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας (snowball). Πραγματοποιήθηκαν 141 συνεντεύξεις σε μετανάστες ηλικίας 20-35 ετών, μεταξύ Σεπτεμβρίου 1995 και Μαρτίου 1996 (σελ. 29-33).  
 β) Συμμετοχική παρατήρηση στο εργασιακό περιβάλλον των μεταναστών (σελ. 30).  
 γ) Συνεντεύξεις-συζητήσεις (discussions) με εκπροσώπους και ομάδες μεταναστών, εργοδότες, πολιτικούς και αξιωματούχους (σελ. 30).
- Συμπεράσματα** Τα συμπεράσματα της έρευνας κινούνται σε δύο άξονες:  
 α) Τα χαρακτηριστικά της ελληνικής αγοράς εργασίας, σε σχέση με τους μετανάστες, παρουσιάζονται ως εξής:  
 • Διαπιστώνεται μία συνεχής ζήτηση για αλλοδαπή και χαμηλά αμοιβόμενη εργασία, ιδίως στον δευτερογενή τομέα, αλλά και σε τομείς άτυπης εργασίας όπου «η ένταση της εργασίας, οι εποχιακές διακυμάνσεις της ζήτησης, η περιορισμένη χρήση της τεχνολογίας και η έλλειψη ανταγωνιστικότητας» διευκολύνουν την εργασία των μεταναστών (σελ. 45).  
 • Μετανάστες εργάζονται και σε «μοντέρνες» επιχειρήσεις, διασφαλίζοντας ευελιξία και μείωση του κόστους (σελ. 45).  
 β) τα χαρακτηριστικά της εργασίας των αλλοδαπών, που εκτίθενται συγκριτικά για τις τρεις εθνικές ομάδες (Αλβανοί, Αιγύπτιοι, Φιλιππινέζοι), παρουσιάζουν:  
 • Σημαντικές διαφοροποιήσεις στο μορφωτικό επίπεδο, οι οποίες ωστόσο δεν έχουν επιπτώσεις στο είδος εργασίας που κάνουν οι μετανάστες, με εξαίρεση την εργασία πολλών γυναικών από τις Φιλιππίνες στον οικιακό τομέα (σελ. 46).  
 • Η εργασία των μεταναστών χαρακτηρίζεται ως περιθωριακή και ασταθής, ανασφάλιστη και κακοπληρωμένη. Για άλλη μια φορά, οι γυναίκες από τις Φιλιππίνες αποτελούν εξαίρεση στον κανόνα (σελ. 46).  
 • Παρά τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, οι μετανάστες

και από τις τρεις εθνικές ομάδες εμφανίζονται γενικά ικανοποιημένοι (σελ. 47).

- Οι διακρίσεις σε βάρος των αλλοδαπών προέρχονται κυρίως από τις αστυνομικές και διοικητικές αρχές, από τους εργοδότες, και σε μικρότερο βαθμό από τους έλληνες πολίτες (σελ. 48).
- Τα κοινωνικά δίκτυα των μεταναστών παίζουν σημαντικό ρόλο τόσο στην αντιμετώπιση των προβλημάτων, όσο και στη διασφάλιση εργασίας και στέγης (σελ. 48).

**Κοιλιάρη, 1997**

Κοιλιάρη Α., 1997, Ξένος στην Ελλάδα. Μετανάστες, γλώσσα και κοινωνική ένταξη. Στάσεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες ομιλητές, *Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Παρατηρητής*.

*Περιγραφή*

Το βιβλίο διερευνά την κοινωνική ένταξη των μεταναστών και τη σημασία της γλώσσας για την επίτευξή της. Σύμφωνα με τη συγγραφέα:

«Η μελέτη αυτή διερευνά τη στάση της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους οικονομικούς μετανάστες στην Ελλάδα σε συνάρτηση με την παράμετρο γλώσσα, ο πληθυσμός δηλαδή αποτελείται από το σύνολο των οικονομικών μεταναστών στη χώρα μας και το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας» (σελ. 57).

Το βιβλίο περιλαμβάνει:

- A) ανάλυση περιεχομένου του Τύπου που αποσκοπεί στην ανάδειξη του προφίλ του μετανάστη στην Ελλάδα,
- B) έρευνα για τις στάσεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες ομιλητές.<sup>1</sup>

*Συλλογή στοιχείων*

A) Ανάλυση περιεχομένου στον ημερήσιο, εβδομαδιαίο και μηνιαίο Τύπο, το διάστημα από 1 Ιανουαρίου έως 31 Ιουλίου 1996.

B) «Ως μέθοδος διερεύνησης της στάσης της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες-ομιλητές χρησιμοποιήθηκε παραλλαγή της τεχνικής των εναρμονισμένων αμφιέσεων (matched-guise technique) [...]. Ζητήθηκε από τους “αξιολογητές”-ομιλητές της ελληνικής ως πρώτης γλώσσας, διαφορετικού φύλου, διαφόρων ηλικιών, διαφορετικής εκπαίδευσης και ποικίλης κοινωνικής διαστρωμάτωσης –να χαρακτηρίσουν μετανάστες ομιλητές με τη βοήθεια ενός “πρωτοκόλλου αξιολόγησης”. Οι στάσεις αποδοχής ή απόρριψης απέναντι στους μετανάστες, που έχουν διαμορφώσει ως μέλη της ελληνικής πλειοψηφίας, αντικατοπτρίζονται στους χαρακτηρισμούς που τους αποδίδουν» (σελ. 56).

Ημιδομημένη συνέντευξη σε 3 διαφορετικής εθνικότητας αλλοδαπούς και 8 ομογενείς Ποντίους, από την άνοιξη έως το φθινόπωρο του 1996.

«Αξιολόγηση» από 40 αξιολογητές.

«Η επιλογή και το μέγεθος του δείγματος καθορίστηκε από τις περιορισμένες δυνατότητες που είχε η ερευνητρια και από τεχνικές δυσκολίες που προέκυψαν στην πορεία, όπως απροθυμία βασισμένη κυρίως σε φοβίες από την πλευρά των ομιλητών, απροθυμία λόγω έλλει-

1 Μετανάστες ομιλητές: «Οι στάσεις απέναντι στους ομιλητές μίας γλώσσας καταδεικνύουν τις στερεότυπες αντιλήψεις που αφορούν διάφορα κοινωνικά χαρακτηριστικά των συγκεκριμένων ομιλητών και αντανακλούν τις στάσεις απέναντι σ' ολόκληρες κοινωνικές ομάδες» (σελ. 55).

ψης χρόνου από πλευράς των αξιολογητών» (σελ. 57).

### Συμπεράσματα

Η εικόνα του μετανάστη όπως παρουσιάζεται στον Τύπο είναι αυτή του κακομοίρη και εκμεταλλευτή:

- Οι Έλληνες θεωρούν ως επιλογή των μεταναστών τη νόμιμη ή παράνομη εργασία τους.
- Οι συνθήκες εργασίας και διαμονής δεν είναι σαφείς.
- Οι μετανάστες θεωρούνται υπεύθυνοι για όποιες και όσες εγκληματικές πράξεις διαπράττονται.
- Ο όρος «Αλβανός» χαρακτηρίζει το σύνολο των οικονομικών μεταναστών στη χώρα, με εξαίρεση τους ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, γνωστούς ως «Ρωσοπό-ντιους».
- Ένας «λανθάνων ρατσισμός» διαπερνά τα δημοσιεύματα που μόνο ένας υποψιασμένος αναγνώστης μπορεί να διακρίνει.
- Παρατηρείται αναντιστοιχία μεταξύ του τίτλου των δημοσιευμάτων που χαρακτηρίζεται από σοβαρότητα και του περιεχομένου τους που περιέχει ανεξακρίβωτες πληροφορίες ή εικασίες.
- Τα περισσότερα δημοσιεύματα αναφέρονται άμεσα ή έμμεσα σε απειλή για τις αξίες, τους στόχους ή τον πολιτισμό της ελληνικής κοινωνίας.
- Τα γεγονότα περιγράφονται από την άποψη της ελληνικής πλειοψηφίας, οι ειδήσεις για την εγκληματικότητα των μεταναστών επαναλαμβάνονται από τις περισσότερες εφημερίδες, και η αρνητική ματιά προς αυτές είναι συντριπτικά μεγαλύτερη.
- Ο κοινωνικός ρατσισμός υποβαθμίζεται, η στάση της ελληνικής κοινωνίας δεν συζητείται, μόνο καταγράφονται οι ξενοφοβικές τάσεις.

Η έρευνα με τους «μετανάστες ομιλητές» έδειξε πως:

- Οι αξιολογητές ήταν σε θέση να προσδιορίσουν σωστά την εθνική ταυτότητα των ομιλητριών. «Η χαρακτηριστική χρήση της γλώσσας ενεργοποιεί την στερεοτυπική σκέψη (...) και οδηγεί σε ατεκμηρίωτες γενικεύσεις ως προς τις ιδιότητες που υποτίθεται ότι έχουν οι ομιλήτριες ως μέλη της συγκεκριμένης εθνικής ομάδας» (σελ. 64).
- Οι αξιολογητές αναγνώρισαν τους Πόντιους ομογενείς και υιοθέτησαν περισσότερο θετική στάση απέναντί τους, επιδεικνύοντας τη διάθεση για αποδοχή σε εργασιακό επίπεδο, αλλά σε κατώτερες θέσεις εργασίας και με αντίστοιχα χαμηλές αποδοχές όπως και για τους υπόλοιπους μετανάστες (σελ. 65-66).

Στα γενικότερα συμπεράσματα της έρευνας περιλαμβάνονται οι εξής επισημάνσεις:

- Η γλωσσική συμπεριφορά των μεταναστών ενεργοποιεί αρνητικά στερεότυπα για τη συγκεκριμένη εθνική ομάδα,

τα οποία είναι ήδη εδραιωμένα στους συνομιλητές τους (σελ. 68).

- Σε μικρές τοπικές κοινωνίες διαπιστώνεται η πιθανότητα συμπάθειας απέναντι στους ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση και την Αλβανία, όχι όμως απέναντι στους ξένους (σελ. 69).
- «Οι μετανάστες στην Ελλάδα, είτε ομογενείς είτε αλλοδαποί, δεν είναι ευπρόσδεκτοι, η ελληνική κοινωνία απλά τους ανέχεται, επειδή πουλούν φθηνά την εργατική τους δύναμη» (σελ. 70).

**MARKOVA AND SARRIS, 1997**

Markova E. and Sarris A. H., 1997, «The Performance of Bulgarian Illegal Immigrants in the Greek Labour Market», South European Society & Politics, vol. 2, no. 2, σελ. 57-77.

**Περιγραφή**

Σκοπός της έρευνας είναι η διερεύνηση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας των παράνομων μεταναστών από τη Βουλγαρία που ζουν και εργάζονται στην Ελλάδα, καθώς επίσης και της πιθανής προδιάθεσής τους για ένταξη (integration) στην κοινωνία υποδοχής.

**Συλλογή στοιχείων**

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στην περιοχή της Αθήνας. «Εκατό Βούλγαροι μετανάστες ρωτήθηκαν λεπτομερώς σχετικά με την ιστορία της μετανάστευσής τους και τις παρούσες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης» (σελ. 60).

Και εδώ, όπως και σε άλλες αντίστοιχες έρευνες, επισημαίνεται το μεθοδολογικό πρόβλημα που καλείται να αντιμετωπίσει κάθε αντίστοιχη προσπάθεια στο βαθμό που είναι αδύνατο να διαμορφωθεί ένα ικανοποιητικό δειγματοληπτικό πλαίσιο, λόγω του καθεστώτος «παράνομης» παραμονής των μεταναστών.

«Η μέθοδος που αξιοποιήθηκε στην έρευνα ήταν ο εντοπισμός των σημαντικότερων συγκεντρώσεων παράνομων μεταναστών από τη Βουλγαρία, και στη συνέχεια η διεξαγωγή συνεντεύξεων με έναν αριθμό ατόμων που κατά την κρίση των ερευνητών ήταν αντιπροσωπευτικός. Σαφώς η διαδικασία αυτή δεν εγγυάται ότι θα παραχθούν αντιπροσωπευτικά συμπεράσματα. Ωστόσο, η εμπειρία που αποκόμισε η συνεντεύκτρια κατά τη διαδικασία δείχνει πως το δείγμα είναι ευλόγως αντιπροσωπευτικό των Βουλγάρων μεταναστών στην Ελλάδα» (σελ. 61).

Το δείγμα αποτέλεσαν εκατό Βούλγαροι ηλικίας 18 ετών και άνω, που εργάζονταν στην Ελλάδα περισσότερο από δύο εβδομάδες κατά τη διάρκεια της παρούσας περιόδου παραμονής τους. Οι συνεντεύξεις διεξήχθησαν μεταξύ Μαΐου και Σεπτεμβρίου του 1996.

**Συμπεράσματα**

- Η πλειοψηφία των μεταναστών του δείγματος ήταν γυναίκες μέσης ηλικίας, γεγονός που αποδίδεται αφενός στην ευκολία εργασίας των γυναικών σε θέσεις οικιακής βοήθου, νοσοκόμας ή καμαριέρας σε ξενοδοχεία κ.ά., και αφετέρου στη δυσκολία εύρεσης εργασίας από τους άνδρες, οι οποίοι ήταν αναγκασμένοι να ανταγωνίζονται τους πολύ «φθηνότερους» Αλβανούς (σελ. 74-75). Το μορφωτικό τους επίπεδο ήταν γενικά υψηλό. Οι περισσότεροι ήταν εξειδικευμένοι εργάτες, ενώ υπήρχαν και επιστήμονες (οικονομολόγοι, γιατροί κλπ.) (σελ. 74).
- Οι γυναίκες είχαν συνήθως σταθερή εργασία, ενώ οι άν-

δρες άλλαζαν συχνότερα εργοδότη (σελ. 75).

- Η πλειοψηφία των μεταναστών θεωρούσε τις σχέσεις με τις αστυνομικές αρχές αποδεκτές, χωρίς να απουσιάζουν και πληροφορίες για κακομεταχείριση (σελ. 71 και 76).
- Οι Βούλγαροι μετανάστες είχαν φιλική στάση απέναντι στους Έλληνες και στους εργοδότες τους (σελ. 76).
- Τέλος, αντίθετα από ότι ισχύει για άλλες ομάδες μεταναστών, οι Βούλγαροι μετανάστες δεν ιδρύουν κοινότητες, ούτε προτιμούσαν ως φίλους τους άλλους Βούλγαρους μετανάστες, σύμφωνα πάντα με τις δηλώσεις τους (σελ. 76).

**ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ ΚΑΙ ΔΡΑΓΩΝΑ, 1997**

Φραγκουδάκη Α. και Δραγώνα Θ. (επιμ.), 1997, «Τι είν' η πατρίδα μας;»

Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

- Περιγραφή* Η έρευνα εξετάζει «τους τρόπους με τους οποίους περιγράφονται και αξιολογούνται τα έθνη (...) στο ελληνικό σχολείο» (σελ. 13).
- Συλλογή στοιχείων* Το ερευνητικό υλικό πηγάζει από:
1. Ανάλυση περιεχομένου σχολικών εγχειριδίων ιστορίας, γεωγραφίας και γλώσσας, σε δείγμα εγχειριδίων της υποχρεωτικής εκπαίδευσης.
  2. Ανάλυση ερευνητικών δεδομένων που αφορούν τις αντιλήψεις εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η έρευνα πεδίου έγινε:
    - Με ημικατευθυνόμενες συνεντεύξεις σε 18 εκπαιδευτικούς της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ηλικίας 25-50 ετών
    - Με ερωτηματολόγιο και δύο τεχνητά κείμενα σε αντιπροσωπευτικό δείγμα 892 εκπαιδευτικών της ίδιας βαθμίδας. Η επιλογή των υποκειμένων της έρευνας έγινε με την εθνογραφική μέθοδο της χιονοστιβάδας.
- Το περιεχόμενο των συνεντεύξεων αφορούσε τις σχέσεις του ελληνικού έθνους με την Ε.Ε., την εκπαίδευση παιδιών μεταναστών και προσφύγων, την διδασκαλία της ιστορίας και των θρησκευτικών, τη σχέση των εκπαιδευτικών με το επάγγελμα τους, τις εκπαιδευτικές αρχές, το αναλυτικό πρόγραμμα.
- Το υλικό των συνεντεύξεων αξιοποιήθηκε για τη συγκρότηση του ερωτηματολογίου (σελ. 204). Το ερωτηματολόγιο περιελάμβανε τέσσερα μέρη:
- Το πρώτο μέρος του ερωτηματολογίου αναφερόταν στα προσωπικά και δημογραφικά στοιχεία. Πέραν των συνηθισμένων σε τέτοιες έρευνες στοιχείων, στο μέρος αυτό περιλαμβάνονταν και ερωτήσεις σχετικά με τη γεωγραφική κινητικότητα και τις εμπειρίες με αλλοεθνείς (σελ. 205).
- Το δεύτερο και τρίτο μέρος αποτελούνταν από «δύο τεχνητά κείμενα με εθνοκεντρικό και ξενοφοβικό περιεχόμενο, που προβάλλουν κοινότυπες απόψεις», ακολουθούμενα από οδηγίες και ερωτήσεις (σελ. 208 κ.επ.).
- Στο τέταρτο μέρος του ερωτηματολογίου περιλαμβάνονται ερωτήματα που καλύπτουν διάφορες θεματικές:
- Αναπαράσταση της πολιτισμικής εγγύτητας ή απόστασης από τον εθνικό «άλλο» (σελ. 205-206).
  - Το ελληνικό σχολείο στα πλαίσια της Ενωμένης Ευρώπης (σελ. 206).
  - Στάσεις απέναντι στους μετανάστες και πρόσφυγες (σελ. 206).
  - Στάσεις απέναντι στην Ε.Ε. (σελ. 206).
  - Εικόνα του εθνικού εαυτού (σελ. 206-207).

Σύμφωνα με τους συγγραφείς, το ερωτηματολόγιο έχει δομηθεί γύρω από τρεις άξονες (σελ. 207):

1. Τον πολιτισμικό αυτοπροσδιορισμό, όπου ανιχνεύεται η αντίληψη για τη σύνδεση του ελληνικού με τον δυτικό και τον ανατολικό πολιτισμό καθώς και την αντίληψη για τον πυρήνα της πολιτισμικής ταυτότητας (αρχαιότητα/νεοελληνισμός, ιστορία, γλώσσα).
2. Εθνική σε αντίθεση με την ευρωπαϊκή ταυτότητα, και τέλος
3. Στάσεις απέναντι στους «ξένους».

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε την άνοιξη του 1993.

#### Συμπεράσματα

Η έρευνα ενδιαφέρεται κατά κύριο λόγο για την εθνική ταυτότητα των εκπαιδευτικών, παράμετρος της οποίας είναι και η σχέση με την ετερότητα. Η σχέση αυτή έχει ποικίλες όψεις που συνοψίζονται στο δίπολο: στάσεις απέναντι στους ξένους / σχέση Ελλάδας-Ευρώπης.

Οι ερευνητές επισημαίνουν πως το 40% του δείγματος δεν υιοθετεί ξενοφοβικές στάσεις, εμφανίζει φιλοευρωπαϊκό προφίλ, ενώ αντιλαμβάνεται την Ελλάδα κατά κύριο λόγο στο γεωγραφικό πλαίσιο που διαμορφώνουν η Μεσόγειος και τα Βαλκάνια (σελ. 280-281).

Το υπόλοιπο 60% φαίνεται να υιοθετεί μία ιεραρχία «ανώτερων» και «κατώτερων» λαών και πολιτισμών, τονίζει τη διαφορά των Ελλήνων από τους μεσογειακούς και βαλκάνιους γείτονές της, χαρακτηρίζεται από στερεοτυπικές ξενοφοβικές στάσεις, θεωρεί την παρουσία των μεταναστών απειλητική και τυχόν σκλήρυνση της στάσης του κράτους απέναντι στους ξένους δεν θα τους έβρισκε αντίθετους. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η τάση απομονωτισμού και η φοβική στάση απέναντι και στη θετικά αξιολογημένη Ε.Ε., που συνδυάζεται με απόρριψη του παρόντος και αναγνώριση της αρχαιότητας ως του μοναδικού θετικού στοιχείου της εθνικής ιστορίας και πολιτισμού (σελ. 281-282).

**ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ Κ.Α., 1998**

Μιχαλοπούλου Αικ., Τσάρτας Π., Γιαννησοπούλου Μ., Καφετζής Π. και Μανώλογλου Ε., 1998, Μακεδονία και Βαλκάνια. Ξενοφοβία και Ανάπτυξη, Αθήνα, Εκδόσεις ΕΚΚΕ - Αλεξάνδρεια.

*Περιγραφή*

Η θεματική της έρευνας επικεντρώνεται σε δύο άξονες:

- Τη διερεύνηση του ξενοφοβικού φαινομένου μέσω του προσδιορισμού της «ετερότητας» στις συλλογικές παραστάσεις και αντιλήψεις. Τη διερεύνηση της παρουσίας ή απουσίας μιας περιεκτικότερης δομής στάσεων έναντι των «άλλων» που προέρχονται κατά κύριο λόγο από τις χώρες των Βαλκανίων.
- Τη διερεύνηση της αναπτυξιακής διαδικασίας της Μακεδονίας, «με έμφαση στη διερεύνηση των σχέσεων της περιοχής με τις βαλκανικές και ανατολικές χώρες στο πεδίο της οικονομίας και στη διαπίστωση ή μη σχέσεων σύγκρουσης με τον “άλλο”- “ξένο” στο πεδίο των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων» (σελ. 11).

*Συλλογή στοιχείων*

Η έρευνα αξιοποιεί τρεις εμπειρικές κοινωνικές διερευνήσεις: 1.«Μεγάλης κλίμακας εμπειρική κοινωνική έρευνα στον γενικό πληθυσμό της Μακεδονίας», που χρησιμοποίησε την τυπική συνέντευξη (σελ. 136).

2.«Εμπειρική διερεύνηση ποιοτικού τύπου σε προσδιορισμένες ομάδες πληροφορητών-κλειδιά, αποτελούμενες από εκπροσώπους θεσμικών φορέων, επιχειρηματίες, εκπροσώπους φορέων που ασχολούνται με τη διαχείριση της ανάπτυξης, και εκπροσώπους μη κυβερνητικών οργανώσεων που δραστηριοποιούνται σε ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων». Η έρευνα χρησιμοποίησε την εντοπισμένη συνέντευξη (σελ. 136).

3.«Ανθρωπολογική έρευνα σε περιοχή της Μακεδονίας επιλεγμένη με βάση κριτήρια συναφή προς τη σε βάθος χρόνο διαμορφωμένη εθνοτική και πολιτισμική της ταυτότητα και τον τρόπο που μία σειρά στοιχεία της λειτουργούν σήμερα σε διάφορα πεδία του καθημερινού βίου των κατοίκων της». Η έρευνα αυτή χρησιμοποίησε τη συμμετοχική παρατήρηση και τις βιοματικού τύπου συνεντεύξεις (σελ. 136).

Το ερωτηματολόγιο της δειγματοληπτικής έρευνας περιελάμβανε 57 ερωτήσεις (πραγματολογικές, αντιλήψεων, κλίμακες στάσεων και ανοικτές ερωτήσεις) (σελ. 141). Το δείγμα αποτέλεσαν 1.200 άτομα ηλικίας 18-80 ετών, που το χρόνο της διεξαγωγής της επιτόπιας έρευνας κατοικούσαν στη Μακεδονία. Για την επιλογή του δείγματος χρησιμοποιήθηκε πολυσταδια-

κή στρωματοποιημένη δειγματοληψία (σελ. 144).

Το ερωτηματολόγιο-πλαίσιο της έρευνας στους πληροφορητές-κλειδιά συγκροτήθηκε από 16 θεματικούς άξονες. Οι περισσότερες ερωτήσεις ήταν ανοιχτές και σχημάτιζαν τον πυρήνα για τη συζήτηση κάθε θέματος, ενώ στο τέλος άφηναν περιθώριο για την ανάπτυξη γενικότερων απόψεων των ατόμων για ζητήματα σχετικά με τη συνέντευξη. Πραγματοποιήθηκαν 128 συνεντεύξεις (σελ. 142).

Στο πλαίσιο της ανθρωπολογικής έρευνας πραγματοποιήθηκαν 72 βιοματικού τύπου συνεντεύξεις.

Η επιτόια δειγματοληπτική έρευνα και η έρευνα σε πληροφορητές-κλειδιά πραγματοποιήθηκε μεταξύ Απριλίου και Μαΐου 1996. Η επιτόπια συμμετοχική παρατήρηση διεξήχθη μεταξύ Νοεμβρίου 1996 και Μαρτίου 1997.

### *Συμπεράσματα*

Οι άξονες της έρευνας αποσκοπούσαν αφενός στη διερεύνηση του ξενοφοβικού φαινομένου μέσω του προσδιορισμού της «ετερότητας» και της διερεύνησης της ύπαρξης μιας περιεκτικότερης δομής στάσεων έναντι των ξένων, και αφετέρου στη διερεύνηση της ύπαρξης σχέσεων σύγκρουσης με τους ξένους στο πεδίο των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων (σελ. 427).

Από την έρευνα συνάγεται πως:

«Η παρουσία των “άλλων”-“ξένων” δεν αντιμετωπίζεται ως ιδιαίτερα σημαντικό πρόβλημα από την πλειονότητα της κοινής γνώμης της Μακεδονίας, παρά το γεγονός ότι προσλαμβάνεται ως ιδιαίτερα έντονη. (...) και ενώ η μεγάλη πλειονότητα της κοινής γνώμης της Μακεδονίας χαρακτηρίζεται από στάσεις ανοχής απέναντι στον “άλλο”-“ξένο”, ένα μικρό αλλά σημαντικό μέρος της εμφανίζει έντονη προκατάληψη και ξενοφοβία» (σελ. 427).

Στα συμπεράσματα τονίζεται η πολυπλοκότητα του ξενοφοβικού φαινομένου, καθώς στην παραγμένη συγκυρία, την οικονομική δυσπραγία, την ανασφάλεια για το μέλλον «...οι ξένοι ενοχοποιούνται σε μια σειρά ζητήματα που κατασκευάζονται ως τέτοια από τον τρέχοντα κυρίαρχο λόγο για τους ξένους, υπό μορφή στερεοτυπικού στιγματισμού τους, ήτοι: την αύξηση της ανεργίας, την πτώση των ημερομισθίων, την αύξηση της εγκληματικότητας και την επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης της χώρας» (σελ. 429).

Ωστόσο, η μεγάλη πλειοψηφία του δείγματος της έρευνας αντιμετωπίζει θετικά τη νομιμοποίηση, την παροχή διευκολύνσεων και δικαιωμάτων στους ξένους, στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής και ανοιχτής κοινωνίας.

**ΠΕΤΡΟΝΩΤΗ, 1998**

Πετρονώτη Μ. (με τη συμμετοχή της Κ. Ζαρκιά), 1998, Το Πορτραίτο μιας Διαπολιτισμικής Σχέσης. Κρυσταλλώσεις, Ρήγματα, Ανασκευές, Αθήνα, Εκδόσεις Unesco – ΕΚΚΕ - Πλέθρον.

**Περιγραφή**

«Η έρευνα αποτελεί την πρώτη απόπειρα διεξοδικής προσέγγισης των μορφών επικοινωνίας και των σχέσεων που συνάπτονται με αλλόφυλους πρόσφυγες στην ελληνική κοινωνία» (σελ. 24). Διερευνά την συνάντηση Ερυθραίων και γηγενών, «τις μεταβολές που επέρχονται στον μικρόκοσμό τους και τον απόηχο των μεταβολών αυτών στις στάσεις και τη συμπεριφορά τους» (σελ. 32).

Όπως επισημαίνει η συγγραφέας:

«Πρόθεσή μου είναι να περιηγηθώ ορισμένα από τα κομβικά σημεία στα οποία συναντώνται, επικοινωνούν και συναλλάσσονται με γηγενείς δημιουργώντας πολυδιάστατες και συνεχώς αναπροσαρμοζόμενες σχέσεις. Επίσης, θα εξετάσω κατά πόσο η συμπεριφορά και οι πρακτικές τους διοχετεύονται σε τυπικές επαφές και κουβέντες γύρω από τη δουλειά, σε παράνομη δράση, φόβους, αποχή από ουσιαστικό διάλογο ή κινούνται παραπέρα, σε τομείς με πολύσημες πτυχές, συμβάλλοντας σε στοιχειώδεις, έστω, προβληματισμούς και σε αναθεώρηση καθιερωμένων τρόπων αντίληψης του “εαυτού” και του “άλλου”» (σελ. 20).

**Συλλογή στοιχείων**

Το υλικό που επεξεργάστηκε η έρευνα συνίσταται σε δευτερογενή στοιχεία (αρχεία και απογραφές της ΕΣΥΕ και των ΜΚΟ) κυρίως όμως πρωτογενές υλικό που συγκεντρώθηκε με τη συνδυαστική χρήση της συμμετοχικής παρατήρησης, της συλλογής αφηγήσεων ζωής και 100 περίπου ανοικτών συνεντεύξεων.

«Πρωταγωνιστές είναι οι Ερυθραίοι όσο και οι γηγενείς: καθένας απ’ αυτούς προσεγγίζεται ως “άλλος” μέσω του οποίου συγκροτείται η αντίληψη και προβολή του “εαυτού”» (σελ. 36).

Η έρευνα είχε διάρκεια από τον Σεπτέμβριο του 1994 ως τα τέλη του 1995.

**Συμπεράσματα**

Η συγγραφέας διαπιστώνει πως πλάι στους κοινωνικούς και ιδεολογικούς κανόνες που επιβάλλονται στα άτομα με έναν βαθμό καταναγκασμού, διακρίνοντας την ταυτότητα από την ετερότητα, αναδύεται το πεδίο της καθημερινής ζωής και των σχέσεων, όπου οι διακρίσεις αυτές αποτελούν αντικείμενο αναδιαπραγμάτευσης. Έτσι, η εμμονή στην υποδεέστερη θέση τους «συμπλέει με αμοιβαίες επιδράσεις που (...) σταδιακά, με οπισθοδρομήσεις και κενά, οδηγούν σε πολύπλευρες

ιδεολογικές κατασκευές. Οι πειραματισμοί που συντελούνται σε διυποκειμενικό επίπεδο διαμορφώνονται έτσι ώστε διανθίζονται οι χειρισμοί αυτοπαρουσίασης και τίθενται κάποια, δειλά έστω, ερωτήματα ως προς την προτεραιότητα που “δικαιούνται” τα εθνικά κληροδοτήματα» (σελ. 291).

Με αυτόν τον τρόπο ενεργοποιείται μια διπλή διαδικασία επιβεβαίωσης της εθνικής καθαρότητας και παράλληλης «ταλάντευσης και άγνοιας» (σελ. 291), που επιφέρει «αμηχανίες και ρήγματα στη συγκρότηση της ταυτότητας» (σελ. 292), γεγονός το οποίο λειτουργεί αμφίπλευρα. Ωστόσο, το πεδίο της αλληλόδρασης συγκροτεί «ένα ενδιάμεσο πεδίο ανάμεσα σε όσα θεσμοθετεί η πολιτεία και την αμοιβαιότητα των καθημερινών σχέσεων και συναλλαγών» (σελ. 295). Στο πεδίο αυτό, σύμφωνα με την έρευνα, η Ελλάδα δεν αποδεικνύεται πολυπολιτισμική κοινωνία, στο βαθμό που η γεφύρωση της φυσικής απόστασης δεν «καταργεί τις ασύμμετρες σχέσεις που παράγονται στη σκηνή της πολιτικής εξουσίας και της διαπολιτισμικής διαπραγμάτευσης» (σελ. 298).

**ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Κ.Α., 2000**

Χαραλάμης, Δ. (επιστ. υπεύθ.), Καφετζής Π. (συντονιστής), Ψυχοπαίδης Κ., Αρμενάκης Α., Γεωργαράκης Ν., Δώδος Δ., Κασίμη Χ., Κελπερής Χ., Κυπαρίσσης Ψ., Μάντζιος Ι., Νικολάου Α., Στρατουδάκη Χ., Φουντούλη Β. και Φράγκου Γ., 2000, Έθνος και Δημοκρατία στην Ελληνική Εκπαίδευση. Έκθεση έρευνας που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του ΕΠΕΑΕΚ, ενέργεια 3.2.β, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

**Περιγραφή**

Η πανελλήνια αυτή έρευνα είχε ως αντικείμενο τη μελέτη των στάσεων και συμπεριφορών των μαθητών Γυμνασίου και Λυκείου, των καθηγητών και των γονέων τους, «έναντι βασικών αξιών, κανόνων, αρχών και θεσμών της δημοκρατίας και του έθνους, επί τη βάσει και μέσω των οποίων διαμορφώνεται και αναπτύσσεται η έννοια και η ιδιότητα του πολίτη από τα πρώτα ήδη εφηβικά στάδια της πολιτικής κοινωνικοποίησης» (τ. Α, σελ. 10).

**Συλλογή στοιχείων**

Δειγματοληπτική εμπειρική έρευνα με δομημένο ερωτηματολόγιο, σε τρεις πληθυσμούς:

- Τους μαθητές που το σχολ. έτος 1998-99 φοιτούσαν στην Γ' τάξη των δημοσίων και ιδιωτικών Γυμνασίων και Λυκείων και των Δημοσίων Τεχνικών Επαγγελματικών Λυκείων (ΤΕΛ) όλης της χώρας.
- Τους καθηγητές τους, και
- Τους γονείς τους (σελ. 14-17).

Συντάχθηκαν τρία διαφοροποιημένα ερωτηματολόγια, που περιελάμβαναν εκτός από το σώμα των κοινών μεταβλητών και ξεχωριστές μεταβλητές προσαρμοσμένες στις κοινωνικές, πολιτισμικές και πολιτικές ιδιαιτερότητες των ομάδων αυτών (σελ. 19). «Τα ερωτηματολόγια βασίστηκαν σε μια σειρά εξαγόμενων από τη διεθνή βιβλιογραφία τεχνικών μέτρησης. Συμπεριλαμβάνουν πραγματολογικές ερωτήσεις (...), ερωτήσεις αντιλήψεων και κλίμακες στάσεων (Likert). (...) Η συμπλήρωση έγινε, στην περίπτωση των μαθητών, από τους ίδιους, ενώ στους καθηγητές και στους γονείς πραγματοποιήθηκαν προσωπικές συνεντεύξεις» (σελ. 19).

Για την επιλογή του δείγματος υιοθετήθηκε η πολυσταδιακή κατά ομάδες δειγματοληψία (multi-stage cluster sampling) (σελ. 15). Συγκεκριμένα, το δείγμα αποτέλεσαν 683 μαθητές Γυμνασίου, 529 μαθητές Λυκείου, 397 καθηγητές και 816 γονείς (σελ. 14-17).

Η έρευνα πεδίου διεξήχθη κατά το διάστημα Μαρτίου-Μαΐου 1999 υπό την εποπτεία της ερευνητικής ομάδας, αφού προηγήθηκε πιλοτική έρευνα.

**Συμπεράσματα**

Το εύρος της έρευνας υπερβαίνει το ζήτημα των μεταναστών και διατυπώνονται συμπεράσματα για μια σειρά θεμάτων που αφορούν τον εθνικό εαυτό. Ειδικότερα για τη σχέση με τους

μετανάστες, η έρευνα δείχνει πως:

- «Σκιαγραφείται μια ιεραρχική κατάταξη των εθνικοτήτων, ανάλογα με τις στερεοτυπικές, ιστορικές και τρέχουσες αναφορές». Έτσι, ενώ «δηλώνουν πως δεν ενοχλούνται από την παρουσία αλλοεθνών (...) και συμφωνούν (...) ότι «οι ξένοι πρέπει να έχουν τα ίδια δικαιώματα με εμάς» (τ. Γ, σελ. 14), θεωρούν αρνητική την παρουσία μεταναστών από τα Βαλκάνια και την Ανατολική Ευρώπη (τ. Γ, σελ. 15).
- Εκδηλώνονται ξενοφοβικές τάσεις τόσο ανάμεσα στους μαθητές όσο και στους γονείς τους. Ωστόσο οι τάσεις αυτές δεν είναι αμιγώς ξενοφοβικές ή ιδεολογικά συνεκτικές (τ. Γ, σελ. 14).
- Οι στάσεις των μη ξενόφοβων παρουσιάζονται περισσότερο ιδεολογικά συνεκτικές, ιδίως μεταξύ των ενηλίκων (τ. Γ, σελ. 15).

**ΑΛΕΞΙΑΣ, 2001**

Αλεξιάς Γ., 2001, «Η κοινωνική πρόσληψη και μελέτη του φαινομένου της μετανάστευσης – μια εμπειρική μελέτη των διαδικασιών ελέγχου» στο Αμίτσης Γ. και Λαζαρίδη Γ., Νομικές και Κοινωνικοπολιτικές Διαστάσεις της Μετανάστευσης στην Ελλάδα, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

**Περιγραφή**

Εργασία στηριγμένη σε έρευνα που χρηματοδοτήθηκε από την Ε.Ε. και διεξήχθη με τη συνδρομή του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, από ερευνητική ομάδα του Τμήματος Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου (σελ. 272).

Η έρευνα επιχείρησε να διερευνήσει τη γνώμη των ίδιων των μεταναστών και των συνοριακών φρουρών, ανιχνεύοντας τις απόψεις τους για μια σειρά θεμάτων που άπτονται του συνοριακού ελέγχου. Βαθύτερος στόχος ήταν να οδηγήσει στην εννοιολογική πρόσληψη και κατανόηση της μετανάστευσης ως κοινωνικό πρόβλημα το οποίο μπορεί να αποτελέσει δύναμη αλλαγής και να συνεισφέρει στην εγκαθίδρυση μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας (σελ. 273).

**Συλλογή στοιχείων**

Έρευνα με δύο ανώνυμα ερωτηματολόγια που απευθύνονταν:

- Στους αστυνομικούς που υπηρετούσαν σε δεκαεπτά σημεία σε όλο το μήκος των συνόρων (669 άτομα).
- Σε μετανάστες (διακινήθηκε με τη βοήθεια μεταφραστών για την καλύτερη κατανόησή του) στην ευρύτερη περιοχή της Αττικής (1.797 άτομα) (σελ. 273).

**Ευρήματα**

- Οι μετανάστες έχουν υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο από τους συνοριοφύλακες (σελ. 274).
- Η Ελλάδα αναδεικνύεται ως χώρα προτίμησης μεταναστών από Βαλκανικές χώρες για εγκατάσταση (σελ. 280).
- Οι αστυνομικοί δηλώνουν πληθώρα τεχνικών προβλημάτων στον έλεγχο των συνόρων, ενώ οι μετανάστες έχουν καλή εντύπωση από την συμπεριφορά των αστυνομικών. Ωστόσο επισημαίνουν ότι ορισμένοι αστυνομικοί καταχρώνται το νόμο (σελ. 280-281).
- «Οι μετανάστες δηλώνουν ότι θέλουν να ενσωματωθούν στην ελληνική κοινωνία θεωρώντας ότι έχουν πολλά κοινά στοιχεία με τους Έλληνες» (σελ. 281).
- Η εικόνα που έχουν οι αστυνομικοί για τους μετανάστες είναι αρνητική και επηρεάζεται κυρίως από την τηλεόραση (σελ. 281-282).

Ο συγγραφέας σημειώνει πως «η μελέτη της σχέσης την οποία αναπτύσσουν οι μετανάστες με τα όργανα του ελέγχου θεωρείται ότι τείνει να εκφράζει στην απόλυτη μορφή της τη στάση απέναντι στη μετανάστευση ως κοινωνικό πρόβλημα το οποίο αντιμετωπίζεται στο πλαίσιο μιας τεχνοκρατικής, διαχειριστι-

κής, εποπτικής λογικής όπως αυτή κατασκευάζεται από τον επιστημονικό λόγο των δυτικών κοινωνιών» (σελ. 282-283).

**ΚΑΡΑΣΑΒΒΟΓΛΟΥ, 2001**

Καρασαββόγλου Α. Γ., 2001, «Μετανάστευση και Περιφερειακές Αγορές Εργασίας – Η περίπτωση της εγκατάστασης γυναικείου εργατικού δυναμικού στο Νομό Ξάνθης», στο Θ. Πάκος (επιμ.), «Κοινωνία των 2/3» Διαστάσεις του Σύγχρονου Κοινωνικού Προβλήματος, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

**Περιγραφή**

Το άρθρο παρουσιάζει τα αποτελέσματα εμπειρικής έρευνας που αφορά στην «εργασιακή συμπεριφορά των ομογενών γυναικών που παλιννόστησαν από Δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και εγκαταστάθηκαν στο Νομό Ξάνθης», προκειμένου «να αξιολογήσει τις επιπτώσεις της παρουσίας τους στην τοπική αγορά εργασίας και να υποβάλει προτάσεις πολιτικής για την ένταξη των γυναικών στο κοινωνικό και οικονομικό γίγνεσθαι της περιοχής» (σελ. 677).

**Συλλογή στοιχείων**

Έρευνα με ερωτηματολόγιο σε δείγμα 350 ομογενών γυναικών ηλικίας 18-65 χρόνων που παλιννόστησαν από Δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και εγκαταστάθηκαν στα όρια του Ν. Ξάνθης. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του έτους 1996.

**Συμπεράσματα**

Σύμφωνα με τον συγγραφέα,

- «τα εμπειρικά αποτελέσματα δείχνουν ότι παρά το σχετικά ικανοποιητικό εκπαιδευτικό υπόβαθρο και τις πλούσιες επαγγελματικές εμπειρίες που αποκόμισαν στη χώρα αποστολής, οι γυναίκες είναι τελικά αναγκασμένες να απασχολούνται σε πρωτόγνωρους από άποψη αντικειμένου εργασιακούς χώρους που δεν απαιτούν ούτε ιδιαίτερη εξειδίκευση ούτε σχετικές επαγγελματικές εμπειρίες.

Έτσι όμως:

- Οι γυναίκες ομογενείς δεν προσφέρουν αυτά που μπορούν και πραγματικά καλά γνωρίζουν.
- Λειτουργούν στις νέες θέσεις εργασίας λιγότερο αποδοτικά απ' ό,τι αν ασκούσαν επαγγελματική δραστηριότητα σχετική προς αυτή του παρελθόντος.
- Η τοπική οικονομία δεν αξιοποιεί υπάρχουσες δεξιότητες-ικανότητες που είναι αναγκαίες και χρήσιμες στην αναπτυξιακή διαδικασία μιας περιφερειακής οικονομίας.

Επιπρόσθετα, τα εμπειρικά αποτελέσματα δείχνουν ότι η όποια απασχόληση των γυναικών διαπνέεται από μία ιδιαίτερα ευέλικτη εργασιακή συμπεριφορά κάτι που ευνοεί την τοπική αγορά εργασίας και μάλιστα τις επιχειρήσεις της περιοχής.

Τέλος, διευκρινίσθηκε ότι το ανειδίκευτο ντόπιο εργατικό δυναμικό, μερικώς τουλάχιστον, υποκαθίσταται από τις ομογενείς γυναίκες» (σελ. 686).

**ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, 2001**

Κωνσταντινίδου Χ., 2001, Κοινωνικές αναπαραστάσεις του εγκλήματος. Η εγκληματικότητα των Αλβανών μεταναστών στον αθηναϊκό Τύπο, *Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα*.

**Περιγραφή**

Η έρευνα αναφέρεται στην «κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας» από τον Τύπο και εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο προβάλλεται η «εγκληματικότητα των Αλβανών», διαμορφώνοντας σταδιακά το στερεότυπο του Αλβανού εγκληματία.

**Συλλογή στοιχείων**

Η ερευνήτρια χρησιμοποιεί μια εκδοχή της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου. Η ίδια σημειώνει πως «ως μέθοδος ανάλυσης επιλέχθηκε η θεματική ανάλυση περιεχομένου, δηλαδή η συστηματική περιγραφή και ταξινόμηση του ρητού περιεχομένου των επιλεγμένων δημοσιευμάτων. Στόχος της προσέγγισης αυτής είναι η διερεύνηση του πλαισίου μέσα στο οποίο κινείται η προβληματική και επιχειρηματολογία του αθηναϊκού Τύπου ως προς το φαινόμενο της εγκληματικότητας των οικονομικών μεταναστών» (σελ. 26).

Η συγκρότηση του δείγματος που επεξεργάζεται η έρευνα δεν έγινε με τρόπο συστηματικό, γεγονός που στην πράξη περιορίζει τις δυνατότητες ανάλυσης. Πιο συγκεκριμένα, «αναλύθηκαν δημοσιεύματα του ημερήσιου αθηναϊκού Τύπου που αφορούν σε θέματα συναφή με το αναλυόμενο ζήτημα. Ο μεγαλύτερος όγκος των δημοσιευμάτων προέρχεται από το Ηλεκτρονικό Αρχείο Αθηναϊκού Τύπου του Ιδρύματος Μπότση (λήμματα: «μετανάστες», «Αλβανοί» και «εγκληματικότητα μεταναστών») πέντε αθηναϊκών εφημερίδων (ημερήσιες και κυριακάτικες εκδόσεις): *Ελεύθερος*, *Ελεύθερος Τύπος*, *Ελευθεροτυπία*, *Έθνος* και *Τα Νέα* για το χρονικό διάστημα από Φεβρουάριο έως και Μάιο 1998. Επιπλέον, έχουν χρησιμοποιηθεί δημοσιεύματα προηγούμενων ετών (1991-1995) και της αμέσως μεταγενέστερης χρονικής περιόδου (έως και Μάρτιο 1999) από το προσωπικό μου αρχείο με επίγνωση των ελλείψεων που ενέχει μια τέτοια συλλογή» (σελ. 28).

Τα προβλήματα που πηγάζουν από μια τέτοια επιλογή, αναγνωρίζει και σε μία υποσημείωση η συγγραφέας:

«Επειδή κατά τη συγκριτική ταξινόμηση παρατηρήθηκαν κενά (είτε μεγάλα διαστήματα χωρίς καμία καταχώριση είτε απουσία συγκεκριμένων περιστατικών/ειδήσεων από ορισμένες εφημερίδες), κρίθηκε απαραίτητη η διερεύνηση των σωμάτων των πέντε εφημερίδων για το ίδιο χρονικό διάστημα» (σελ. 28).

Για να αντιμετωπίσει τα μειονεκτήματα αυτά, η συγγραφέας προχωρά «επιλεκτικά» στη σημειολογική ανάλυση ορισμένων δημοσιευμάτων «στη βάση της σχέσης καταδηλωτικού και συνδηλωτικού/μυθολογικού νοήματος, εξετάζει τα δημο-

σιεύματα ως μέρος ενός ευρύτερου κειμένου –του δημόσιου λόγου– και αναζητεί τις δομές του σημειωτικού συστήματος που οργανώνει τον λόγο αυτόν» (σελ. 26).

Επιπλέον, επιχειρεί την καταγραφή της «σημασιοδοτικής λειτουργίας ιδιαίτερων ειδησεογραφικών πρακτικών (επιλογή λέξεων, μορφή, εικονογράφηση, τιτλοφόρηση, αφηγηματικές στρατηγικές, κλπ.) οι οποίες προσθέτουν ιδεολογική σημασία στο λόγο των εφημερίδων» (σελ. 26-27).

#### Συμπεράσματα

Η ανάλυση, σε μεγάλο βαθμό, αφορά τις ομοιότητες και τις διαφορές μεταξύ «συντηρητικού» και «προοδευτικού» τύπου. Στο πλαίσιο αυτό επισημαίνεται ότι:

- «Κατά κανόνα, υιοθετούνται οι παραδοχές της παραδοσιακής εγκληματολογίας ως προς τον ορισμό του εγκλήματος, του εγκληματία, της έννομης τάξης και του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης», και κατά συνέπεια «η έννοια της παραβατικής ή εγκληματικής συμπεριφοράς αντιμετωπίζεται ως ένα μη προβληματικό δεδομένο» που απαρτίζει «μια αντικειμενική πραγματικότητα» αρνητικά αξιολογημένη (σελ. 90).
- «Τόσο οι ερωτήσεις που θέτει όσο και οι απαντήσεις που δίνει ο αθηναϊκός Τύπος νομιμοποιούν και αναπαράγουν την κυρίαρχη ιδεολογία για το έγκλημα και τον κοινωνικό έλεγχο συμβάλλοντας στην αναπαραγωγή της κοινωνικής συναίνεσης» (σελ. 92).
- Η ξеноφοβία και ο ρατσισμός αναπαρίστανται «κυρίως ως αποτέλεσμα της αύξησης της εγκληματικότητας (και των Αλβανών)» (σελ. 97).
- Ο «προοδευτικός» Τύπος δεν «ανατρέπει την εικόνα της κοινωνικής απειλής από την αυξανόμενη εισαγόμενη εγκληματικότητα, αλλά ενσωματώνει “φιλελεύθερα” αιτήματα επίλυσης των προβλημάτων που έχουν προκύψει από τη λαθρομετανάστευση» (σελ. 96).

**ΛΑΜΠΡΙΑΝΙΔΗΣ ΚΑΙ ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ, 2001**

Λαμπριανίδης Λ. και Λυμπεράκη Α., 2001, Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη. Διαδρομές ευημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας, *Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Παρατηρητής*.

**Περιγραφή**

Σύμφωνα με τους συγγραφείς, η έρευνα αποσκοπεί στη διατύπωση «ενός ψύχραιμου προβληματισμού γύρω από το φαινόμενο της οικονομικής μετανάστευσης (...), εξετάζοντας ιδιαίτερα τις επιπτώσεις (κυρίως οικονομικές, αλλά όχι μόνον) στην οικονομία υποδοχής» (σελ. 15).

Αναλύονται τα δημογραφικά στοιχεία του δείγματος, τα αίτια επιλογής της μετανάστευσης στην Ελλάδα, οι συνθήκες εισόδου και παραμονής στη χώρα, οι περιοχές προέλευσης, τα δίκτυα υποστήριξης των μεταναστών στα πρώτα τους βήματα στη χώρα, η επιλογή της Ελλάδας ως τελικού προορισμού ή ως μεταβατικού σταδίου, οι σχέσεις με την αστυνομία, οι ενδείξεις ενσωμάτωσης ή περιχαράκωσης.

Επίσης ερευνήθηκαν οι συνθήκες κατοικίας και διαβίωσης, και η απασχόληση.

**Συλλογή στοιχείων**

- Συνέντευξη με ερωτηματολόγιο σε 500 νοικοκυριά μεταναστών.
- Συνεντεύξεις βάθους (δεν αναφέρεται αριθμός) σε πρόσωπα-κλειδιά της Αλβανικής κοινότητας και γνώστες των γενικότερων ζητημάτων που αφορούν τη μετανάστευση των Αλβανών στην Ελλάδα (σελ. 171).

Λόγω των εγγενών προβλημάτων που θα παρουσίαζε η επιλογή τυχαίου δείγματος επελέγη η μέθοδος της χιονοστιβάδας (snowball), αντί για πιο εύκολα δείγματα (π.χ. Αλβανοί φοιτητές στη Θεσσαλονίκη) «ώστε το δείγμα να μην είναι συστηματικά προκατειλημμένο (biased)» (σελ. 172).

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε μεταξύ Ιανουαρίου και Ιουλίου 2000 στο Νομό Θεσσαλονίκης.

**Συμπεράσματα**

Η συντριπτική πλειοψηφία των ανδρών του δείγματος ασχολούνταν στην οικοδομή, ως βιοτεχνικοί εργάτες ή βοηθοί τεχνίτες. Η απασχόληση των Αλβανών μεταναστών στα επαγγέλματα αυτά αυξάνει διαχρονικά, ενώ μειώνεται το ποσοστό όσων ασχολούνταν στη γεωργία, στην κτηνοτροφία, και όσων δεν είχαν σταθερή απασχόληση. Στην έρευνα καταγράφεται ένας μικρός αριθμός ανέργων, ένδειξη «κορεσμού της αγοράς εργασίας από το εργατικό δυναμικό που προσφέρουν οι Αλβανοί μετανάστες» (σελ. 230).

Οι συγγραφείς διερευνούν ιδιαίτερα την απασχόληση των γυναικών. Ως θετικές μεταβολές επισημαίνουν το υψηλό ποσοστό μόνιμης απασχόλησης, αλλά και «το σχετικά υψηλό ποσοστό με κοινωνική ασφάλιση» (σελ. 243).

Όσον αφορά το χρόνο απασχόλησης, φαίνεται πως και εδώ

οι συνθήκες είχαν βελτιωθεί, αφού πολύ μικρό ποσοστό των μεταναστών εργάζονταν περισσότερες ώρες από τους Έλληνες συναδέλφους τους στην ίδια επιχείρηση (σελ. 231 και 244). Η σύγκλιση στο χρόνο εργασίας όμως δεν συμβάδιζε με αντίστοιχη σύγκλιση των αμοιβών, αφού το 69,5% των ανδρών και 63,7% των γυναικών αμείβονταν λιγότερο από τους Έλληνες συναδέλφους τους (σελ. 233 και 244). Ωστόσο, η αυξημένη παραγωγικότητα ορισμένων μεταναστών μάλλον αναγνωρίζεται από τους εργοδότες, αφού 13,2% των μεταναστών της έρευνας αμείβονταν καλύτερα από τους Έλληνες συναδέλφους τους (σελ. 233). Γενικά, οι συγγραφείς διαπιστώνουν «μια πορεία συνεχούς βελτίωσης της θέσης των μεταναστών στην αγορά εργασίας» (σελ. 242).

**ΒΑΓΕΝΑ, 2002**

Βαγενά Ε., 2002, «Κοινωνικός αποκλεισμός ρατσισμός και ξενοφοβία στην Ελλάδα σήμερα», στο Ι. Τσίγκανου (επιμ.), Τετράδια Εγκληματολογίας: Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού, Αθήνα, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη.

- Περιγραφή* Εμπειρική έρευνα διερεύνησης στοιχείων ρατσισμού και ξενοφοβίας σε δικαστικούς λειτουργούς.
- Συλλογή στοιχείων* Ερωτηματολόγιο προς 160 άτομα της Καθημένης και Ισταμένης Δικαιοσύνης στα δικαστήρια Αθήνας και Πειραιά και προς 7 άτομα στο Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθήνας. Για τον εντοπισμό του δείγματος, «επειδή η προσέγγιση ήταν δύσκολη, η έρευνα ακολούθησε την τεχνική του γνωστού πληροφοριοδότη» (σελ. 409). Το ερωτηματολόγιο απαρτίστηκε από τα δημογραφικά στοιχεία των ερωτώμενων, πραγματολογικές ερωτήσεις και ερωτήσεις αντιλήψεων και στάσεων. Το περιεχόμενο των ερωτήσεων μπορεί να κατηγοριοποιηθεί σε κοινωνικό, δικονομικό και εγκληματολογικό.
- Συμπεράσματα* Ο δικαστικός κλάδος δεν χαρακτηρίζεται ως ρατσιστικός ή ξενοφοβικός, αλλά αντίθετα εμφανίζεται να συμπαθεί τους ξένους που ζουν στην Ελλάδα.

**ΚΑΒΟΥΝΙΔΗ, 2002**

Καβουνίδη Τ., 2002, Έρευνα για την Οικονομική και Κοινωνική Ένταξη των Μεταναστών, Αθήνα, Παρατηρητήριο Απασχόλησης – Ερευνητική Πληροφορική ΑΕ.

*Περιγραφή*

Πρόκειται για την «πρώτη έρευνα του νομιμοποιημένου πληθυσμού αλλοδαπών η οποία βασίζεται σε αντιπροσωπευτικό δείγμα και έτσι θεωρείται πως τα στοιχεία που εμφανίζονται προσφέρουν για πρώτη φορά μια αντιπροσωπευτική εικόνα ορισμένων σημαντικών πτυχών της εργασίας και της ζωής στην Ελλάδα των αιτούντων της πράσινης κάρτας» (σελ. 16).

Σύμφωνα με τη συγγραφέα:

«σκοπός της έρευνας ήταν η αύξηση των γνώσεων για τον πληθυσμό των μεταναστών που βρίσκεται πλέον στη χώρα νόμιμα ως αποτέλεσμα της διαδικασίας της νομιμοποίησης, για τον οποίο καλείται η πολιτεία να σχεδιάσει και να εφαρμόσει συγκεκριμένες πολιτικές» (σελ. 16).

*Συλλογή στοιχείων*

- Έρευνα πεδίου με δομημένο ερωτηματολόγιο συνεντεύξεων, σε αντιπροσωπευτικό δείγμα του πληθυσμού όσων έκαναν αίτηση για πράσινη κάρτα.
- 1074 συνεντεύξεις σε δείγμα του πληθυσμού που απέκτησε πράσινη κάρτα, σε γραφεία του ΟΑΕΔ της περιοχής πρωτεύουσας, την περίοδο Ιουνίου-Σεπτεμβρίου 2000.  
«Πραγματοποιήθηκε με τη βοήθεια της τεχνικής των ποσοτώσεων (quota sampling) σύμφωνα με τις αναλογίες του φύλου και της υπηκοότητας των μεταναστών που υπέβαλαν τις σχετικές αιτήσεις» (σελ. 16).

Ως προς τη δομή του ερωτηματολογίου, η συγγραφέας παρατηρεί ότι:

«Το ερωτηματολόγιο (...) περιελάμβανε συγκεκριμένες θεματικές ενότητες που αφορούσαν τα γενικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, την απασχόλησή τους, τα οικογενειακά τους δεδομένα και τη μετάβαση και ζωή τους στην Ελλάδα. Με ελάχιστες εξαιρέσεις οι ερωτήσεις είχαν προ-κωδικοποιημένες απαντήσεις» (σελ. 27).

*Ευρήματα*

Ως προς το μορφωτικό επίπεδο, επισημαίνεται ότι

«Οι μετανάστες που συμμετείχαν στην έρευνα εμφανίζουν πολύ υψηλά επίπεδα εκπαίδευσης και κατάρτισης. Όπως είναι γνωστό, ελάχιστοι από τους μετανάστες που κατέχουν πράσινη κάρτα είχαν σπουδάσει στην Ελλάδα. Σχεδόν στο σύνολό τους τα εκπαιδευτικά τους προσόντα αποκτήθηκαν πριν την άφιξή τους στην Ελλάδα. Όπως θα φανεί όμως κατά την εξέταση των στοιχείων που αφορούν τα επαγγέλματα που ασκούν οι μετανάστες στην Ελλάδα, τα εκπαιδευτικά τους προσόντα παραμένουν ως επί το πλείστον αναξιοποίητα» (σελ. 34).

«Οι γυναίκες έχουν υψηλότερο επίπεδο γενικής εκπαίδευσης απ' ό,τι οι άνδρες» (σελ. 34).

Ως προς την εργασία:

«Οι μετανάστες στην Ελλάδα, στη συντριπτική τους πλειοψηφία εκτελούν εργασίες χειρωνακτικές, αν και πολλοί κατέχουν αξιόλογα εκπαιδευτικά και τεχνικά προσόντα. Τα στοιχεία της έρευνας πεδίου σε αιτούντες της πράσινης κάρτας έρχονται να επιβεβαιώσουν τις εκτιμήσεις αυτές. Παρατηρείται έντονη συγκέντρωση του πληθυσμού των μεταναστών στα χειρωνακτικά επαγγέλματα και μάλιστα σε ορισμένα από αυτά ενώ ένα πολύ μικρό μόνο ποσοστό των μεταναστών απασχολείται σε μη χειρωνακτικές εργασίες» (σελ. 60).

**ΚΑΣΙΜΗΣ Κ.Α., 2002**

Κασίμης Χ., Νιτσιάκος Β., Ζακοπούλου Ε. και Παπαδόπουλος Α., 2002, Οι επιπτώσεις της εγκατάστασης και απασχόλησης του ξένου εργατικού δυναμικού στην ελληνική ύπαιθρο, *Πανεπιστήμιο Πατρών – Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων*.<sup>2</sup>

*Περιγραφή*

«Στόχος της έρευνας ήταν η εμπειρική, διεπιστημονική διερεύνηση των κοινωνικών και οικονομικών επιπτώσεων λόγω της εγκατάστασης και απασχόλησης του ξένου εργατικού δυναμικού στην ελληνική ύπαιθρο» (σελ. 16).

*Συλλογή στοιχείων*

Η έρευνα περιέλαβε τρεις συμπληρωματικές έρευνες πεδίου:  
 Α) Έρευνα σε εκπροσώπους φορέων της περιοχής με τη διεξαγωγή ημι-δομημένων συνεντεύξεων. Η έρευνα στους φορείς στόχευε στην καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης στην περιοχή και στην αποτύπωση των απόψεων των συλλογικών φορέων σχετικά με τις επιπτώσεις του ξένου εργατικού δυναμικού στην τοπική οικονομία και κοινωνία (58 συνεντεύξεις).  
 Β) Έρευνα σε αντιπροσωπευτικό δείγμα νοικοκυριών, με τη χρήση ερωτηματολογίων, που στόχευε στη συλλογή συγκεκριμένων στοιχείων σχετικά με τη συμβολή και το ρόλο του ξένου εργατικού δυναμικού στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις, τις οικογενειακές επιχειρήσεις και γενικότερα στην παροχή υπηρεσιών στα νοικοκυριά της υπαίθρου, αλλά και στην καταγραφή των απόψεων του ντόπιου πληθυσμού για την παρουσία των μεταναστών στην τοπική κοινωνία (293 ερωτηματολόγια).  
 Γ) Έρευνα στους μετανάστες, με τη χρήση ημι-δομημένων συνεντεύξεων, που στόχευε στην καταγραφή της εμπειρίας της μετανάστευσης μέσα από τις αφηγήσεις των ίδιων των μεταναστών (65 συνεντεύξεις) (σελ. 17).

Οι έρευνες έγιναν στους Δήμους:

- Βέλου Νομού Κορινθίας
- Κισσάμου και Ινναχωρίου Νομού Χανίων
- Κόνιτσας και Μαστοροχωρίων Νομού Ιωαννίνων

Η έρευνα διήρκεσε δύο έτη και ολοκληρώθηκε τον Ιούλιο του 2002, ενώ η έρευνα στους μετανάστες πραγματοποιήθηκε το φθινόπωρο του 2001.

*Συμπεράσματα*

«Η έρευνα στους εκπροσώπους των φορέων έδειξε πως οι μετανάστες συνέβαλλαν θετικά στην αντιμετώπιση της κρίσης της ελληνικής γεωργίας, με τη μείωση του εργατικού κόστους και την ανταπόκριση στην αυξημένη ζήτηση για εργατική δύναμη. Επισημαίνεται πως η παρουσία των μεταναστών όχι μόνο δεν εμπόδισε τον εκσυγχρονισμό και την εισαγωγή της τεχνολογίας στον

2 Η έρευνα έχει παρουσιαστεί στα εξής άρθρα, τα οποία χρησιμοποιούμε για την έκθεση των συμπερασμάτων: Κασίμης Χ., Ζακοπούλου Ε. και Παπαδόπουλος Α. Γ., 2003· Kasimis Ch., Papadopoulos A. G. and Zacosoulou E., 2003, και Kasimis Ch. and Papadopoulos A.G., 2005.

αγροτικό τομέα, αλλά αντίθετα την διευκόλυε ανοίγοντας επιπλέον θέσεις εργασίας. Τέλος, επισημαίνονται παράγοντες (αύξηση των μισθών, νομιμοποίηση των μεταναστών, επαγγελματική γεωγραφική και κοινωνική κινητικότητα) που ενδέχεται να επηρεάσουν αρνητικά το κόστος εργασίας και να επιφέρουν κρίση στο υφιστάμενο γεωργικό μοντέλο σε μια περίοδο έντονων διεθνών πιέσεων» (Kasimis κ.ά., 2003: 182).

Η έρευνα στα νοικοκυριά έδειξε πως θεωρούν σημαντική τη «συνεισφορά του ξένου εργατικού δυναμικού στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις» (Κασίμης κ.ά., 2003: 36). Συγκεκριμένα, «διαπιστώθηκε ότι συνέβαλαν στην κάλυψη των αναγκών σε εργατικό δυναμικό», αύξησαν τη μη-οικογενειακή εργασία, και απελευθέρωσαν τα μέλη του αγροτικού νοικοκυριού από κάποιες εργασίες, διευκολύνοντας τη στροφή ορισμένων από αυτά σε μη γεωργικές απασχολήσεις (στο ίδιο, σελ. 35).

**Τζωρτζοπούλου, 2002**

*Τζωρτζοπούλου Μ., 2002, Μετανάστες προς την Ελλάδα. Η περίπτωση της περιοχής πρωτεύουσας (Οικονομική και κοινωνική θέση των μεταναστών), Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο – Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης.*

- Περιγραφή** Σύμφωνα με τη συγγραφέα «βασικός στόχος της έρευνας είναι η καταγραφή της οικονομικής και κοινωνικής θέσης των παράνομων αλλοδαπών από τις πρώην Ανατολικές χώρες, στην περιοχή της πρωτεύουσας, καθώς και η εκτίμηση των παραγόντων που καθορίζουν αυτή τη θέση» (σελ. 114).
- Συλλογή στοιχείων** Έρευνα με ερωτηματολόγιο σε «μη νόμιμους» αλλοδαπούς που διαβιούσαν στην περιοχή της πρωτεύουσας. Στο δείγμα δεν περιελήφθησαν Πόντιοι και Βορειοηπειρώτες (σελ. 117). Συμπληρώθηκαν 218 ερωτηματολόγια, ατόμων διαφόρων εθνικοτήτων, ηλικίας 15-65 ετών. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε το καλοκαίρι του 1997. Η επιλογή του δείγματος έγινε με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας (snowball).
- Συμπεράσματα** Τα ευρήματα της έρευνας συνηγορούν, σύμφωνα με τη συγγραφέα, υπέρ της υιοθέτησης του «Νοτιοευρωπαϊκού Μοντέλου» του King, με τη διαφορά ότι καταγράφεται η αριθμητική υπεροχή μιας μόνο εθνότητας (σελ. 402). Ειδικότερα, η έρευνα επισημαίνει πως:
- «Παρατηρείται διαφορετική οικονομική και κοινωνική θέση και με μία έννοια ιεράρχηση εντός του μεταναστευτικού πληθυσμού» (σελ. 404).
  - «Η λειτουργία των δικτύων φαίνεται να είναι καταλυτική για την παρατηρούμενη κατά εθνικότητα επαγγελματική “εξειδίκευση”, όπως και για την κατά περιοχές συγκέντρωση» (σελ. 404).
  - Αλβανοί και Πολωνοί παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά, αν και η θέση των δεύτερων εμφανίζεται καλύτερη. Και οι δύο εθνικές ομάδες «ζουν με την οικογένειά τους στη χώρα υποδοχής περισσότερο από τους άλλους (...) και έχουν μακρύτερη παρουσία στη χώρα» (σελ. 405). Επίσης, «γνωρίζουν την ελληνική γλώσσα, δαπανούν για την ψυχαγωγία τους αλλά και αποταμιεύουν στη χώρα υποδοχής σημαντικό μέρος του εισοδήματός τους» (σελ. 406).
  - Στο άλλο άκρο «οι Γεωργιανοί και οι Ουκρανοί –γυναίκες κυρίως– είναι χωρισμένες από τις οικογένειές τους και προσανατολισμένες κυρίως στην επιστροφή στη χώρα τους» (σελ. 406).
  - Στην πλειοψηφία τους «οι αλλοδαποί (...) έχουν αρνητική άποψη και θεωρούν ότι οι Έλληνες είναι ρατσιστές» (σελ. 407). Θετικότερη άποψη για τους Έλληνες έχουν όσοι μετανάστες θέλουν να παραμείνουν στην Ελλάδα.

**ΓΕΤΙΜΗΣ ΚΑΙ ΠΕΤΡΙΝΙΩΤΗ, 2003**

Γετίμης Π. και Πετρινιώτη Ε. (επιστ. υπεύθ.), 2003, Έρευνα για την ανίχνευση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στελέχη του Δημοσίου στην εξυπηρέτηση των μεταναστών – Παλινοστούντων – Προσφύγων, Έκθεση έρευνας που εκπονήθηκε στο πλαίσιο της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας EQUAL.

**Περιγραφή**

Η έρευνα «αποσκοπεί στον εντοπισμό των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στελέχη του Δημοσίου Τομέα, τα οποία έρχονται σε επαφή με μετανάστες – παλινοστούντες – πρόσφυγες σε κρίσιμους τομείς παροχής υπηρεσιών, στον εντοπισμό δυσλειτουργιών στην εξυπηρέτηση των μεταναστών – παλινοστούντων – προσφύγων και στη διερεύνηση των αιτιών της ύπαρξής τους, όπως επίσης και στη διερεύνηση των αντιλήψεων, απόψεων και στάσεων των στελεχών έναντι των αλλοδαπών χρηστών των υπηρεσιών (φαινόμενα ρατσισμού και ξενοφοβίας) οι οποίες πιθανόν επηρεάζουν τη συμπεριφορά τους και προκαλούν διακριτική, από την πλευρά τους, μεταχείριση των αλλοδαπών» (σελ. 6).

**Συλλογή στοιχείων**

Η επιλογή του δείγματος έγινε με στρωματοποιημένη δειγματοληψία σε συγκεκριμένες κατηγορίες υπηρεσιών (Υγεία, Εργασία, Κοινωνική Ασφάλιση, Εκπαίδευση, Δημόσια Διοίκηση). Οι συγγραφείς επισημαίνουν πως:

«Η μεθοδολογία της έρευνας σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να χαρακτηριστεί αντιπροσωπευτική του συνόλου των υπαλλήλων και κατ' επέκταση των υπηρεσιών, αφού ούτε απογραφική ήταν αλλά ούτε και δειγματοληπτική, διότι παρά το γεγονός ότι έχει τα χαρακτηριστικά της δειγματοληψίας συστάδων, δεν περιέχει όμως το τυχαίο σε όλες τις φάσεις της» (σελ. 88).

Συμπληρώθηκαν 74 ερωτηματολόγια. Ο αριθμός αυτός είναι μικρός για ποσοτική έρευνα, γεγονός που επέβαλλε στους ερευνητές να είναι:

«ιδιαίτερα προσεκτικοί στη διατύπωση των ερωτήσεων ενώ ένας τρόπος ελέγχου της εγκυρότητας κάποιων απαντήσεων ήταν η σύγκριση με τα αποτελέσματα ερευνών γνώμης του γενικού πληθυσμού, αλλά και παρεμφερείς έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στην Ελλάδα» (σελ. 88).

Το ερωτηματολόγιο κινείται σε τρεις άξονες:

- Ο πρώτος διερευνά «τη λειτουργία της υπηρεσίας και τη θέση του ερωτώμενου σε αυτήν, καθώς και τα προβλήματα που αντιμετωπίζει κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του (ειδικά όσον αφορά στους αλλοδαπούς χρήστες των υπηρεσιών)».
- Ο δεύτερος διερευνά «την προσωπική στάση του ερωτώμενου απέναντι στο φαινόμενο της μετανάστευσης, τα σχετικά μεγέθη και τη σύνθεσή της».

- Ο τρίτος, τέλος, διερευνά «την αποδοχή συγκεκριμένων κατηγοριών μεταναστών και τη γενικότερη στάση του ερωτώμενου απέναντι σε μια σειρά θεμάτων (...) αλλά και αξιακών διατυπώσεων» (σελ. 90).

«Προηγουμένως διενεργήθηκε μικρής έκτασης εμπειρική έρευνα, η οποία απευθυνόταν σε συλλογικούς φορείς μεταναστών – παλιννοστούντων – προσφύγων και σε επιλεγμένες ΜΚΟ και Διεθνείς Οργανισμούς, που ασχολούνται με τις παραπάνω ομάδες, προκειμένου να επιβεβαιωθεί, από αρμόδια χείλη, η διάχυτη αντίληψη ότι υπάρχουν προβλήματα στον τρόπο με τον οποίο παρέχονται βασικές κοινωνικές υπηρεσίες στους αλλοδαπούς χρήστες» (σελ. 91).

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε μεταξύ Δεκεμβρίου 2002 και Φεβρουαρίου 2003.

### Συμπεράσματα

Από την έρευνα προκύπτει ότι

- «η πλειοψηφία των στελεχών της Δημόσιας Διοίκησης δεν έχουν ακριβή γνώση των διαστάσεων της μετανάστευσης στην Ελλάδα σήμερα και φαίνεται να επηρεάζονται από τα στερεότυπα που προβάλλονται από τα μέσα ενημέρωσης με αποτέλεσμα να εκφράζουν αβασάνιστα ξενοφοβικές απόψεις» (σελ. 225).
- «τα στελέχη διακατέχονται από ξενοφοβικές και ρατσιστικές απόψεις οι οποίες οδηγούν –πιθανότατα– σε διακριτική συμπεριφορά απέναντι στους μετανάστες-παλιννοστούντες-πρόσφυγες» (σελ. 226).

Ειδικότερα, οι υπάλληλοι του δημόσιου τομέα που εργάζονται στις υπηρεσίες νομιμοποίησης των μεταναστών, υποστήριξαν ότι πρέπει «το καθεστώς εισόδου, παραμονής και εργασίας να γίνει πιο αυστηρό» (σελ. 229). Οι συγγραφείς επισημαίνουν επίσης, ότι:

- «Ο φόρτος εργασίας και η έλλειψη υποδομών και προσωπικού, εντείνουν τις ξενοφοβικές και ρατσιστικές τάσεις και δημιουργούν προβλήματα στην συμπεριφορά έναντι των μεταναστών» (σελ. 229).
- «Σημαντικός αρνητικός παράγοντας στην εξυπηρέτηση των μεταναστών – παλιννοστούντων – προσφύγων ήταν η ad hoc λειτουργία των υπηρεσιών» (σελ. 229).

Οι εκπαιδευτικοί, από την άλλη πλευρά εμφανίζονται να εκτιμούν ότι «οι πρωτοβουλίες που λαμβάνονται από την πλευρά της πολιτείας (...) δεν είναι ικανές να αντιμετωπίσουν τα εκπαιδευτικά προβλήματα των μεταναστών» (σελ. 232), υποστηρίζουν ότι οι αλλοδαποί μαθητές θα πρέπει να φοιτούν στα ίδια σχολεία με τους έλληνες μαθητές και να διδάσκονται τη μητρική τους γλώσσα στο σχολείο (σελ. 232-233).

**EUROPEAN PROFILES K.A., 2003A**

*European Profiles A.E., ΕΚΠΟΣΠΟ Νόστος, ΤΕΙ Πειραιά, ΚΣΠΜ, Πανελλήνια Ένωση των εν Ελλάδι Ασυρίων, Ευρωπαϊκή Προοπτική, 2003, Καταγραφή και αξιολόγηση των τεχνικών επαγγελματικών δεξιοτήτων των παλιννοστούντων, μεταναστών, προσφύγων, Έκθεση έρευνας που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του έργου «Κέντρο Μεταπληροφόρησης και Ανάδειξης Τεχνικών Δεξιοτήτων για Μετανάστες, Παλιννοστούντες, Πρόσφυγες», στο πλαίσιο της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας EQUAL.*

- Περιγραφή** Η έρευνα αφορά την καταγραφή των τεχνικών δεξιοτήτων των παλιννοστούντων – μεταναστών – προσφύγων που κατοικούν στην περιοχή της Αττικής και της Ξάνθης, προκειμένου να αναπτυχθεί ένα σύστημα πιστοποίησης των δεξιοτήτων αυτών και να ελεγχθεί η ανταπόκρισή τους προς τις ανάγκες της ελληνικής αγοράς εργασίας.
- Συλλογή στοιχείων** Ερωτηματολόγιο που απευθυνόταν σε μετανάστες, παλιννοστούντες και πρόσφυγες με τεχνικά διπλώματα μέσω επαγγελματικών σχολών, τεχνικών λυκείων, και σε όσους είχαν αποκτήσει επαγγελματικές δεξιότητες μέσα από την εργασία τους και ενδιαφέρονταν να τις πιστοποιήσουν (σελ. 7). Προκειμένου να εντοπιστεί το συγκεκριμένο δείγμα, έγινε τηλεφωνική προεπιλογή. Το δείγμα απετέλεσαν 296 άτομα (146 γυναίκες και 150 άνδρες). Η έρευνα διεξήχθη μεταξύ Ιουλίου 2002 και Φεβρουαρίου 2003.
- Συμπεράσματα** Από την έρευνα προέκυψε η διαπίστωση ότι οι μετανάστες κατέχουν «πληθώρα επαγγελματικών δεξιοτήτων και επαγγελματικής εμπειρίας απαραίτητων για την ελληνική οικονομία που όμως δεν αναγνωρίζονται από το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα και τους εργοδότες» (σελ. 28). Επισημαίνεται ότι υφίσταται ανάγκη επανακατάρτισης στο αντικείμενό τους και αναγνώρισης των διπλωμάτων και της επαγγελματικής εμπειρίας τους από το κράτος και τους εργοδότες τους.

**EUROPEAN PROFILES K.A., 2003B**

*European Profiles A.E., ΤΕΙ Πειραιά, ΕΒΕ Ξάνθης, 2003, Μελέτη αναγκών της ελληνικής αγοράς εργασίας για ειδικότητες στα τεχνικά επαγγέλματα, Έκθεση έρευνας που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του έργου «Κέντρο Μεταπληροφόρησης και Ανάδειξης Τεχνικών Δεξιοτήτων για Μετανάστες, Παλιννοστούντες, Πρόσφυγες», στο πλαίσιο της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας EQUAL.*

**Περιγραφή**

Η έρευνα περιλαμβάνει δύο σκέλη:

- α) Έρευνα πεδίου στην Ν. Ιωνία του Νομού Αττικής και στο Νομό Ξάνθης «για τις ανάγκες της αγοράς εργασίας σε τεχνικά επαγγέλματα» (σελ. 1), και μεταξύ άλλων διερευνά την απασχόληση, τα κριτήρια πρόσληψης και τις προοπτικές απασχόλησης στο μέλλον παλιννοστούντων και αλλοδαπών.
- β) Έρευνα σε συλλογικούς φορείς, που διερευνούσε αντίστοιχα θέματα.

**Συλλογή στοιχείων**

Η έρευνα πεδίου πραγματοποιήθηκε σε επιχειρήσεις «που καλύπτουν δραστηριότητες σχετικές με τεχνικά επαγγέλματα» (σελ. 5). Το ερωτηματολόγιο διακινήθηκε σε 95 επιχειρήσεις, από τις οποίες οι 60 εδρεύουν στη Ν. Ιωνία και οι υπόλοιπες στο Νομό Ξάνθης.

Οι διαφορές ανάμεσα στις επιμέρους κατηγορίες των επιχειρήσεων, και το μικρό μέγεθος του δείγματος για κάθε κατηγορία, είχαν ως αποτέλεσμα «τα ευρήματα και τα συμπεράσματα που προκύπτουν για κάθε κλάδο να μην έχουν μεγάλο βαθμό αξιοπιστίας και να αντιμετωπίζονται ως ενδεικτικά και μόνο» (σελ. 15).

Η έρευνα στους συλλογικούς φορείς «είχε ποιοτικό χαρακτήρα» και περιελάμβανε συνεντεύξεις με ημι-δομημένο ερωτηματολόγιο από εξειδικευμένα ανώτερα στελέχη και μέλη των Διοικητικών Συμβουλίων τεσσάρων Επιμελητηρίων, πέντε Εργοδοτικών Οργανώσεων του Βιομηχανικού και Κατασκευαστικού Κλάδου, επτά Επαγγελματικών Οργανώσεων του Εμπορίου και της Μεταποίησης, και σε στελέχη του ΟΕΕΚ (σελ. 9).

**Συμπεράσματα**

Από την έρευνα πεδίου προέκυψε το συμπέρασμα ότι οι επιχειρήσεις δεν ασχολούνται ιδιαίτερα με την κατάρτιση των τεχνικών τους (σελ. 50), και ότι επιθυμούν να διαθέτουν οι εργαζόμενοι προσόντα σε τομείς στους οποίους αναγκάζονται να τους καταρτίσουν. Επίσης, απασχολούν «και τεχνικό προσωπικό που δεν έχει πραγματοποιήσει τυπικές σπουδές αλλά έχουν αποκτήσει ειδικότητα από εμπειρία» (σελ. 50).

Από την έρευνα στους συλλογικούς φορείς προέκυψε ότι «τα ζητήματα απασχόλησης, εκπαίδευσης και κατάρτισης του ανθρώπινου δυναμικού αποτελούν θέματα δευτερεύουσας σημασίας για τους περισσότερους θεσμικούς επαγγελματικούς και εργοδοτικούς φορείς και δεν δίνουν ιδιαίτερη προσοχή σ' αυτά» (σελ. 9). Τα μέλη των φορέων προσλαμβάνουν τους με-

τανάστες-παλινοστούντες-πρόσφυγες κυρίως ως ανειδίκευτους εργάτες, ενώ «ο πιο συνηθισμένος τρόπος πιστοποίησης των ικανοτήτων τους είναι η ύπαρξη συστάσεων από φίλους και άλλους εργοδότες και δευτερευόντως η ύπαρξη τίτλων σπουδών» (σελ. 10).

**ΚΑΣΙΜΑΤΗ, 2003**

Κασιμάτη Κ. (επιμ.), 2003, Πολιτικές Μετανάστευσης και Στρατηγικές Ένταξης. Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg.

*Περιγραφή*

Στο βιβλίο παρουσιάζονται κατά κύριο λόγο τα ευρήματα του προγράμματος IAPASIS (Informal Administration Practices and Shifting Immigrant Strategies) που διεξήχθη στην Ιταλία, την Αγγλία, τη Γερμανία και την Ελλάδα.

Σύμφωνα με την επιμελήτρια του τόμου, το πρόγραμμα αποσκοπούσε:

- «1. Να εκτιμήσει την επίδραση της οργανωτικής κουλτούρας των δημοσίων υπηρεσιών στην εφαρμογή των μέτρων πολιτικής που αφορούν τους μετανάστες – κυρίως Αλβανούς και Πολωνούς.
2. Να διερευνήσει τον ρόλο που έπαιξε η ταυτότητα των μεταναστών ως προς τον τρόπο που τους αντιμετώπισαν οι υπάλληλοι των οργανισμών
3. Να μελετήσει τους τρόπους με τους οποίους οι μετανάστες αντιλαμβάνονται το θεσμικό πλαίσιο της χώρας υποδοχής και προσαρμόζουν τα σχέδια και τις στρατηγικές επιβίωσής τους σ' αυτό.
4. Να εντοπίσει τις ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα σ' αυτές τις 4 χώρες ως προς τις ανωτέρω παραμέτρους.
5. Να υποδειχθούν τρόποι ώστε τα αποτελέσματα της έρευνας να ληφθούν υπόψη στη χάραξη πολιτικής και εφαρμογής της» (σελ. 16-17).

Οι υποθέσεις που «διαπερνούν τους στόχους του προγράμματος» είναι:

- «1. Μέτρα πολιτικής που εφαρμόζουν οι οργανισμοί, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από διαφορετική οργανωτική κουλτούρα, αποδίδουν διαφορετικά αποτελέσματα.
2. Οι αντιλήψεις των υπαλλήλων για τους μετανάστες επηρεάζονται σημαντικά από τις οικονομικές δομές και το στάτους των δικαιωμάτων της μεταναστευτικής ομάδας στις κοινωνίες της χώρας υποδοχής. Οι αντιλήψεις αυτές με τη σειρά τους επηρεάζονται από παράγοντες όπως είναι η αντίληψη της χώρας υποδοχής ως χώρας μετανάστευσης, η παρουσία μεγάλου αριθμού μεταναστευτικού πληθυσμού και η πρόσβαση των μεταναστών στα κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα.
3. Οι μετανάστες προσαρμόζουν τα μεταναστευτικά τους σχέδια σύμφωνα με την επίτευξη των αρχικών στόχων και με τις δυνατότητες και ευκαιρίες που μπορεί να προσφέρει η χώρα υποδοχής.
4. Η διάδοση των αποτελεσμάτων των ερευνών μπορεί να πληροφορήσει κατάλληλα εκείνους που είναι επιφορτισμένοι με το σχεδιασμό και την εφαρμογή μεταναστευτικής πολιτικής» (σελ. 17-18).

- Συλλογή στοιχείων* Συνεντεύξεις βάθους:
- Σε εκπροσώπους φορέων που έρχονται σε επαφή με μετανάστες (ΟΑΕΔ, ΙΚΑ, ΜΚΟ).<sup>3</sup>
  - Σε Αλβανούς και Πολωνούς μετανάστες για τον τρόπο με τον οποίο τους αντιμετωπίζουν οι υπηρεσίες και η ελληνική κοινωνία.
  - Σε Έλληνες που είχαν έρθει σε επαφή με τους μετανάστες αυτούς αλλά και χωρίς ανάλογη εμπειρία, ώστε να αναδειχθεί ο τρόπος με τον οποίο τους αντιμετωπίζουν.
- Εμπειρική έρευνα με ερωτηματολόγιο σε 230 Αλβανούς και Πολωνούς μετανάστες. Το ερωτηματολόγιο αφορούσε τον βαθμό οικονομικής και κοινωνικής ένταξης (σελ. 18).
- Ως προς την επιλογή των ατόμων στα οποία διακινήθηκε το ερωτηματολόγιο, η Κασσιμάτη επισημαίνει πως η έλλειψη δειγματοληπτικού πλαισίου δεν επιτρέπει να θεωρήσουμε πως τα άτομα αυτά αποτελούν δείγμα. Προσθέτει πως σκοπός των ερωτηματολογίων ήταν να επιλεγεί ένας περιορισμένος αριθμός μεταναστών για συνεντεύξεις βάθους (σελ. 36, υποσημείωση).

### *Ευρήματα*

1. *Ψημμένος Ι., «Ερμηνείες μετανάστευσης, προσδοκίες και ταυτότητες των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών» (σελ. 123-155).*

Το κείμενο διερευνά το οικείο περιβάλλον των μεταναστών στη χώρα προέλευσης και τις αιτίες που τους ώθησαν να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα (σελ. 125). Από την ανάλυση των ιστοριών ζωής των μεταναστών, ο Ι. Ψημμένος διακρίνει τρία βασικά θέματα ή σημεία αναφοράς:

- «Το πρώτο σχετίζεται με την οροθέτηση της ίδιας της μετακίνησης από τους μετανάστες ως μιας διαδικασίας πολύπλευρων σχέσεων και αναζήτησης τρόπων κάλυψης βασικών αλλά και άλλων προσωπικών και κοινωνικών αναγκών, όπως, για παράδειγμα, της δικαιοσύνης, της κοινωνικής ταυτότητας και της προσωπικής ταυτότητας» (σελ. 151). Τη στιγμή που από πολλές πλευρές «οι μετανάστες παρουσιάζονται ως πειρατές, καρχαρίες της αγοράς και του ανταγωνισμού ή ως απλά οικονομικοί μετανάστες που ενδιαφέρονται βασικά να καλύψουν τις οικονομικές τους ανάγκες, μεταφέρουν μέσα από τις ιστορίες ζωής τους το πώς βλέπουν την οικονομία, την κοινωνία και την ταυτότητά τους» (σελ. 152).
- «Το δεύτερο σημείο αναφοράς σχετίζεται με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των μεταναστών. Οι Αλβανοί μετανάστες προσδιορίζουν τα κοινωνικά χαρακτηριστικά τους όχι ως εθνική αλλά μεταναστευτική τοπική ομάδα, η οποία και συλλογικοποιείται μέσα από την κοινωνική ανασφάλεια και την αναζήτηση σχέσεων εργασίας και κοινωνίας που

3 Βλ. Psimmenos and Kassimati, 2003.

υποστηρίζουν την ομαδική αμοιβαιότητα και αλληλεγγύη» (σελ. 152). «Για τους Πολωνούς μετανάστες (...) η μετανάστευση παίρνει περισσότερο έναν χαρακτήρα εφηβικής ή μη περιπλάνησης σε αναζήτηση μιας ποιότητας ζωής και τρόπων κάλυψης άμεσων ή έμμεσων αναγκών που σχετίζονται με την οικονομία και την απασχόληση» (σελ. 152-153).

- «Το τρίτο σημείο αναφοράς είναι η έννοια της εργασίας για τους μετανάστες και το πώς ερμηνεύουν τον ρόλο της στον τόπο προέλευσης. Αν και για τις δύο μεταναστευτικές ομάδες η έννοια της εργασίας έχει περισσότερο μια καθαρά εργαλειακή χρησιμότητα για την κάλυψη βασικών αναγκών, στην περίπτωση των Αλβανών τονίζεται ο κοινοτικός χαρακτήρας της και η σχέση μεταξύ προσωπικών επιλογών και ενός κοινοτικού καταμερισμού της εργασίας. (...) Η σημασία της εργασίας δεν βρίσκεται στο τι ακριβώς κάνει κάποιος, αλλά στην αναγνώριση της προσφοράς του από τους συντοπίτες του. Σε αντίθεση, η περίπτωση των Πολωνών μεταναστών παρουσιάζει ενδιαφέρον για το ότι η σημασία της εργασίας για τον άνθρωπο βρίσκεται στο ατομικό αποτέλεσμα και στη δυνατότητα να αποκτήσει κάποιος όλα εκείνα τα αγαθά που άμεσα ή έμμεσα έχουν πραγματικό ή συμβολικό κύρος στην κοινωνία. Ένα τέτοιο αγαθό είναι και η ποιότητα ζωής [που] μεταφράζεται σε δυνατότητα φυγής από ένα σύστημα εργασίας και κοινωνικής οργάνωσης που περιορίζει τις ανάγκες των ανθρώπων σε όρια επιβίωσης» (σελ. 153).

2. *Κασιμάτη Κ., «Γυναικεία Μετανάστευση από Αλβανία και Πολωνία – Απασχολήσεις και Διαφορετικότητες» (σελ. 157-192).*

Η συγγραφέας εστιάζει στη σχέση μεταξύ φύλου και μετανάστευσης, και παρατηρεί πως «η γυναικεία μετανάστευση προς τη χώρα μας τα τελευταία, κυρίως, χρόνια έχει μια σειρά από ιδιαίτερα μορφολογικά στοιχεία όπως: μεγαλύτερα ποσοστά γυναικών από τα αντίστοιχα των ανδρών από συγκεκριμένες κυρίως χώρες του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού, επικέντρωση σε επαγγέλματα παροχής υπηρεσιών –ανεξαρτήτως επιπέδου εκπαίδευσης- και συμμετοχή σε κυκλώματα πορνείας, ώστε να προκαλούν το ενδιαφέρον για μελέτη και έρευνα» (σελ. 161).

Τα συμπεράσματα μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

- «Οι μετανάστριες (...) βιώνουν, σε γενικές γραμμές, τις ίδιες καταστάσεις που αντιμετωπίζουν οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί στην αγορά εργασίας αλλά και τα αρνητικά στερεότυπα από την πλευρά της ελληνικής κοινωνίας» (σελ. 188).
- «Ανεξάρτητα από την εκπαίδευση και τις δεξιότητες που

κατέχουν (...) απασχολούνται σε επαγγέλματα παροχής υπηρεσιών –κυρίως οικιακές βοηθοί και ορισμένες τροφοδοτούν τη βιομηχανία του σεξ- και βέβαια το μόνο που αναγνωρίζουν είναι το καλό μεροκάματο. Είναι λογικό ότι η δουλειά αυτή δεν μπορεί να τις ικανοποιεί και συχνά η συμπεριφορά των εργοδοτών τους τις πληγώνει αλλά υπακούουν στην ανάγκη της επιβίωσης» (σελ. 188).

- «Ο τρόπος που ήρθαν στη χώρα μας παίζει καταλυτικό ρόλο για τη μετέπειτα επαγγελματική και κοινωνική τους ζωή. Αν μπήκαν με τις νόμιμες διαδικασίες, τότε τα πράγματα είναι καλύτερα γι' αυτές. Διαφορετικά, υφίστανται όλες τις μορφές εκμετάλλευσης και ζουν συνεχώς με το φόβο της απέλασης, το άγχος του γυρισμού σε μια πατρίδα που δεν μπορεί τίποτα ουσιαστικά να προσφέρει σ' αυτές» (σελ. 188).
- «Ταυτίζεται περίπου η μετανάστευση με τον ρατσισμό γιατί η διαφορετικότητα γίνεται πια “ιδεολογία” από όλες τις πλευρές και μάλιστα με επιχειρήματα» (σελ. 189).
- «Οι υπηρεσίες και οι υπάλληλοί τους, ως φύσει μεσάζοντες ανάμεσα στο άτομο και το κράτος, ουσιαστικά δεν επιθυμούν να εξυπηρετήσουν ως όφειλαν τους συναλλασσόμενους μετανάστες αλλά τους αντιμετωπίζουν ως “άλλους”, ως “διαφορετικούς”, ως “επικίνδυνους”. Εξαντλούν, αρνητικά, τα όρια ανοχής που έχουν κατά την εκτέλεση των υπηρεσιακών καθηκόντων τους, προβάλλοντας τους εαυτούς τους ως θεματοφύλακες της πατρίδας και θρησκείας μας» (σελ. 189-190).

3. Ψημμένος Ι., «Μεταναστευτικός έλεγχος και άτυπες διακριτικές πολιτικές: Ο ρόλος των κοινωνικών υπηρεσιών» (σελ. 195-222).

Από το 1998, που η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε τη νομιμοποίηση των μεταναστών, οι οργανισμοί κοινωνικής πρόνοιας (όπως το ΙΚΑ και ο ΟΑΕΔ) μετατράπηκαν σε οργανισμούς ελέγχου της μετανάστευσης, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα πως η ανάλυση της εφαρμογής της μεταναστευτικής πολιτικής στη χώρα μας δεν μπορεί να γίνει ανεξάρτητα από την ανάλυση «του τρόπου με τον οποίο οι οργανισμοί πρόνοιας και οι υπάλληλοι εφαρμόζουν και αντιλαμβάνονται τον έλεγχο εν αναφορά προς τις άδειες εργασίας και παραμονής» (σελ. 338).

Η έρευνα εστιάζει «στις καθημερινές πρακτικές και τη μεταβαλλόμενη πραγματικότητα των υπαλλήλων των οργανισμών πρόνοιας που έχουν επιφορτιστεί με την έκδοση των αδειών εργασίας και παραμονής» στο ΙΚΑ και στον ΟΑΕΔ. «Πιο συγκεκριμένα, η ανάλυση εστιάζει στα ζητήματα της οργανωτικής κουλτούρας (organizational culture) και των εργασιακών αξιών (work values) των υπαλλήλων, που επιτρέπει την αποκά-

λυση της μικρο-δυναμικής της εξουσίας επί των μεταναστών και την ένταξή τους στην αγορά εργασίας» (σελ. 338).

Η έρευνα πεδίου διεξήχθη στις υπηρεσίες του ΙΚΑ και του ΟΑΕΔ. Περιελάμβανε συμμετοχική παρατήρηση, πιλοτική έρευνα και κύρια έρευνα με ημιδομημένες συνεντεύξεις.

Στο πλαίσιο της πιλοτικής έρευνας πραγματοποιήθηκαν 11 συνεντεύξεις, ενώ στο πλαίσιο της κύριας έρευνας πραγματοποιήθηκαν ακόμη 43 συνεντεύξεις. Οι συγγραφείς αναφέρονται στο σύνολο των συνεντεύξεων (54).

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν με υπαλλήλους των δύο οργανισμών, τόσο υψηλόβαθμους όσο και χαμηλόβαθμους, άσχετα από την υπηρεσιακή τους ιδιότητα (μόνιμοι αλλά και συμβασιούχοι κλπ.).

«Μέσα από την λεπτομερή ανάλυση της επίδρασης της κουλτούρας των οργανισμών και των πρακτικών των υπαλλήλων τους κατά την συναλλαγή τους με τους μετανάστες, το άρθρο ανέδειξε ορισμένους από τους λόγους για τους οποίους είναι σημαντική η εφαρμογή [της μεταναστευτικής πολιτικής]. Κατέστη απολύτως σαφές πως η εφαρμογή έχει διαφορετική σημασία για τους διαφορετικούς φορείς (actors) –την κυβέρνηση, τους οργανισμούς, τους αρμόδιους υπαλλήλους, και πάνω απ' όλα τους μετανάστες. Για την κυβέρνηση είναι κατά το μάλλον ή ήττον μία άσκηση καθιέρωσης ενός τρόπου σκέψης και ενός συστήματος ελέγχου που στηρίζει τα σχέδιά της για εκσυγχρονισμό και αναδιάρθρωση των υπηρεσιών πρόνοιας και των διοικητικών σχέσεων μεταξύ οργανισμών, υπαλλήλων και αγοράς εργασίας. Για τους οργανισμούς και τους υπαλλήλους, η εφαρμογή έχει σημασία ως ένα “δίκτυο συλλογικοτήτων” έτσι ώστε, μέσα από την πρακτική τους, οι οργανισμοί και οι υπάλληλοι να προσδιορίζουν τους νέους ρόλους τους σε μια κοινωνία που μετασχηματίζεται. Στην περίπτωση του ΙΚΑ και του ΟΑΕΔ, η εφαρμογή έχει σημασία διότι μέσω αυτής οι οργανισμοί και οι υπάλληλοι μπορούν να προστατέψουν και να υπερασπιστούν τις λειτουργίες τους, ενώ ταυτόχρονα προωθούν ιδιαίτερες εικόνες και αντιλήψεις» (σελ. 367)

Στο πλαίσιο αυτό, η ανάλυση της κουλτούρας των οργανισμών συμπληρώνεται από την ανάλυση της ταυτότητας (και κυρίως της εθνικής ταυτότητας) των υπαλλήλων.

**ΧΑΛΚΟΣ ΚΑΙ ΣΑΛΑΜΟΥΡΗΣ, 2003**

Χάλκος Γ. Ε. και Σαλαμούρης Δ. Σ., 2003, «Παλιννόστηση και παράγοντες οικονομικής και κοινωνικής περιθωριοποίησης: Όψεις του προβλήματος και προτάσεις πολιτικής», Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, τόμος Ι', τ. 36, σελ. 5-25.

**Περιγραφή**

Η μελέτη είχε σκοπό να εξετάσει σε τι βαθμό τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά των Ελλήνων παλιννοστούντων από την πρώην ΕΣΣΔ επηρεάζουν την ένταξή τους στην ελληνική αγορά εργασίας.

Η μελέτη «αξιοποίησε στοιχεία από τη βάση δεδομένων που δημιουργήθηκε από τον Αναπτυξιακό Σύνδεσμο Δυτικής Αθήνας με τη συνδρομή της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού» (σελ. 5).

**Συλλογή στοιχείων**

Έρευνα-καταγραφή με προσωπικές συνεντεύξεις και ερωτηματολόγια. Εντοπίστηκαν και δέχθηκαν να καταγραφούν 6.994 άτομα σε δήμους της Δυτικής Αττικής.

Ο εντοπισμός των ατόμων του δείγματος στηρίχθηκε:

- στα δημοτολόγια των Δήμων Δυτικής Αττικής όπου διαμένουν παλιννοστούντες, και
- στα αρχεία τοπικών συλλόγων Ποντίων

Η έρευνα-καταγραφή πραγματοποιήθηκε μεταξύ 1998 και 2000.

**Συμπεράσματα**

Ο πληθυσμός που καταγράφηκε έχει αρκετά υψηλό μορφωτικό επίπεδο και διαθέτει επαγγελματική εμπειρία. Η ελληνική αγορά εργασίας μπορεί να απορροφήσει τους παλιννοστούντες σε παραγωγική ηλικία.

Τα ποσοστά ανεργίας είναι υψηλά και εντοπίζονται περισσότερο σε όσους έχουν μόρφωση και επαγγελματική εμπειρία. Βασικά αίτια είναι η ελλιπής γνώση της ελληνικής γλώσσας και η δυσκολία προσαρμογής στην ελεύθερη αγορά εργασίας. Υπάρχει η αίσθηση κοινωνικής περιθωριοποίησης, στην οποία συμβάλλει η καχυποψία της ελληνικής κοινωνίας να τους εντάξει και οι έντονες ψυχολογικές διεργασίες που υφίστανται στην προσπάθεια προσαρμογής τους.

**ΔΗΜΟΥΛΑΣ ΚΑΙ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, 2004**

Δημουλάς Κ. και Παπαδοπούλου Δ. (επιστ. υπεύθ.), 2004, Έρευνα για τις Μορφές Κοινωνικής Ένταξης των Οικονομικών Μεταναστών στην Περιφέρεια Αττικής, 2003-2004, Έκθεση έρευνας, Αθήνα, Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ – Περιφέρεια Αττικής.

*Περιγραφή* Η έρευνα αφορά την κοινωνική ένταξη των οικονομικών μεταναστών στην Περιφέρεια Αττικής.

*Συλλογή στοιχείων* α) 21 συνεντεύξεις βάθους σε συλλόγους μεταναστευτικών κοινοτήτων, εκπροσώπους μεταναστών, βουλευτές και δικηγόρους που ασχολούνται με τη μετανάστευση (σελ. 16). Οι συνεντεύξεις στηρίχθηκαν σε οδηγό συνέντευξης, που κινούταν γύρω από τρεις γενικούς άξονες:

«Τα στοιχεία ταυτότητας του συλλόγου (Α), τα προβλήματα νομιμοποίησης των μεταναστών (Β1), τα προβλήματα ένταξης και ενσωμάτωσης με άξονα την εργασία, την εκπαίδευση, την οικογενειακή συνένωση, κλπ. (Β2) και τέλος, την αξιολόγηση και τις προτάσεις για βελτίωση της υφιστάμενης κατάστασης (Γ)» (σελ. 167).

β) Ποσοτική έρευνα με ερωτηματολόγιο σε 532 μετανάστες.

Η έρευνα πεδίου πραγματοποιήθηκε από τον Φεβρουάριο ως τον Αύγουστο του 2004.

Από την έκθεση που είναι διαθέσιμη στο διαδίκτυο απουσιάζει το κεφάλαιο που διαπραγματεύεται τη μεθοδολογία της έρευνας πεδίου.

*Συμπεράσματα* Η έρευνα διαπιστώνει υπερσυγκέντρωση των αλλοδαπών στην περιφέρεια Αττικής, σε σύγκριση με το σύνολο της χώρας (σελ. 310-311). Πρόκειται για μετανάστες που σκοπεύουν να παραμείνουν επί μακρόν στην Ελλάδα και βρίσκονται στην παραγωγική και αναπαραγωγική περίοδο της ζωής τους (σελ. 311).

Επισημαίνεται επίσης πως οι μετανάστες «προσφεύγουν στα προσωπικά δίκτυα στην προσπάθεια αναζήτησης εργασίας, [ή] (...) απευθύνονται στα ιδιωτικά γραφεία ευρέσεως εργασίας» (σελ. 312), καθώς επίσης ότι «η σχέση (...) με τους κρατικούς και δημόσιους φορείς αποδεικνύεται πολύ σημαντική» για την ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία (σελ. 313).

**ΔΟΜ, 2004**

*Διεθνής Οργανισμός Μεταναστεύσεως (ΔΟΜ) και Πανελλήνια Ένωση των εν Ελλάδι Ασυρτών, 2004, Το Προφίλ των Μεταναστών στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Πορίσματα Έρευνας, Έκθεση έρευνας που εκπονήθηκε στο πλαίσιο της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας EQUAL.*

**Περιγραφή**

Διερεύνηση των απόψεων δημοσιογράφων και μεταναστών σχετικά με τον τρόπο που παρουσιάζονται οι μετανάστες από τα ελληνικά ΜΜΕ. «Υλοποιήθηκε στο πλαίσιο Έργου της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας EQUAL, με τίτλο: “Κέντρο Μεταπληροφόρησης και Ανάδειξης Τεχνικών Δεξιοτήτων για Μετανάστες, Παλιννοστούντες, Πρόσφυγες”, με χρηματοδότηση από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και το Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας» (σελ. 3).

«Η μελέτη πραγματοποιήθηκε με απώτερο σκοπό να τροφοδοτήσει, σε ένα μετέπειτα στάδιο, το περιεχόμενο ενός Εγχειριδίου Καλών Πρακτικών για δημοσιογράφους, προκειμένου η προβολή από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ) θεμάτων σχετικών με μετανάστες, όχι μόνο να μην παράγει φαινόμενα ρατσισμού και ξενοφοβίας, αλλά αντίθετα να τα αποτρέπει, καλλιεργώντας το έδαφος για τη διαμόρφωση μιας κοινωνίας που θα σέβεται τη διαφορετικότητα του άλλου και κατ' επέκταση, θα σέβεται τον ίδιο της τον εαυτό» (σελ. 3).

**Συλλογή στοιχείων**

α) Έρευνα με ερωτηματολόγιο σε δημοσιογράφους και μετανάστες. Το ερωτηματολόγιο απεστάλη σε 70 δημοσιογράφους (δεν αναφέρεται πως έγινε η επιλογή τους), και ανταποκρίθηκε λιγότερο από το 1/3. Επιπλέον διακινήθηκαν 100 ερωτηματολόγια μέσω 27 φορέων που εκπροσωπούν μετανάστες (δεν αναφέρεται πως επελέγησαν τα άτομα από τα οποία ζητήθηκε να τα συμπληρώσουν) και ανταποκρίθηκαν 38 άτομα (σελ. 15). Η έρευνα διεξήχθη την περίοδο μεταξύ Μαρτίου και Δεκεμβρίου 2003.

β) «Δευτερογενής έρευνα» σε υλικό που προερχόταν από τον Τύπο, τη σχετική βιβλιογραφία και περιστασιακά [«σε περιστασιακή και ευκαιριακή βάση» (σελ. 15)] από τα δελτία ειδήσεων των τηλεοπτικών σταθμών. Από την «έρευνα» αυτή απουσιάζει κάθε συστηματικό μεθοδολογικό πλαίσιο, όπως φαίνεται και από την εξής διατύπωση:

«Το δευτερογενές υλικό που συγκεντρώθηκε στο πλαίσιο της αφορά κυρίως στον έντυπο τύπο και σε σχετική βιβλιογραφία. Παρόλα αυτά, στοιχεία που καταγράφηκαν - έστω και σε ευκαιριακή βάση - για τα τηλεοπτικά μέσα ενημέρωσης, καθώς επίσης και η μέχρι σήμερα εμπειρία όσων ενεπλάκησαν στην υλοποίηση της έρευνας, αποτελούν σημαντική πηγή για την ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης και τη διατύπωση συμπερασμάτων, όχι μόνο

σε ότι αφορά τον έντυπο τύπο, αλλά και στα τηλεοπτικά μέσα ενημέρωσης» (σελ. 33).

### Συμπεράσματα

Η αποκρισσιμότητα στο ερωτηματολόγιο είναι ιδιαίτερα χαμηλή, και συνεπώς τα ποσοστά που προκύπτουν δεν έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Από την επεξεργασία τους, οι συγγραφείς της έρευνας καταλήγουν στο εξής συμπέρασμα:

«τόσο δημοσιογράφοι όσο και μετανάστες, βιώνουν αρνητικά την προσφορά βήματος στις ρατσιστικές αντιλήψεις. Απλώς οι δεύτεροι το αποδέχονται (και το διατυπώνουν) άμεσα, ενώ οι πρώτοι έμμεσα» (σελ. 32).

Όσον αφορά τη «δευτερογενή έρευνα», από το κείμενο γίνεται σαφές πως δεν υπήρξε συστηματικότητα στη συγκέντρωση του υλικού ούτε ως προς το τι συγκεντρώθηκε ούτε και ως προς το χρόνο συγκέντρωσής του (σελ. 15). Στα συμπεράσματα επισημαίνεται πως:

«Ένα μεγάλο κομμάτι του γραπτού τύπου και ιδιαίτερα του τοπικού (δεδομένου ότι αντανακλά τοπικές εντάσεις που σε επίπεδο μικρόκοσμου γίνονται κατανοητές υπό μεγέθυνσιν) είναι επιρρεπές προς το “αντιδραστικόν”. Το ίδιο επιρρεπές είναι το μεγαλύτερο κομμάτι του πανελλήνιας εμβέλειας συντηρητικού τύπου (συνεπεία των ιστορικών - ιδεολογικών καταβολών και στερεοτύπων). Επιρρεπέστερο αυτών είναι το τηλεοπτικό μέσο, σε ότι αφορά τις ενημερωτικές-δημοσιογραφικές εκπομπές του. Και επιρρεπέστατες, όλες οι τηλεοπτικές παραγωγές που δεν αποτελούν προϊόν δημοσιογραφικής ευθύνης» (σελ. 40-41).

### Παρατήρηση

Η έρευνα δεν έχει διεξαχθεί σύμφωνα με τους κανόνες της επιστημονικής έρευνας. Η εξαιρετικά χαμηλή αποκρισσιμότητα, η προβληματική αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος, η περιστασιακή συγκέντρωση του υλικού το οποίο επεξεργάζονται με μια μορφή ανάλυσης περιεχομένου, είναι στοιχεία που περιορίζουν τη σοβαρότητά της.

**LALIOTI, 2005**

Lalioti V., 2005, «Photographing the “Other”: Immigration and New Images of the Greek Ethnic “Self”», *Visual Anthropology*, vol. 18, σελ. 439-456.

- Περιγραφή** Το άρθρο παρουσιάζει μία εθνογραφική έρευνα σχετικά με την εικόνα του μετανάστη στην περιοχή του Βόλου, εστιάζοντας ιδιαίτερα στις φωτογραφίες που δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα *Θεσσαλία*.
- Συλλογή στοιχείων** Ανάλυση περιεχομένου των φωτογραφιών που δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα *Θεσσαλία* του Βόλου, το 1993. Όπως αναφέρει η συγγραφέας:
- «Η έρευνα χρησιμοποίησε τις φωτογραφίες των μεταναστών που δημοσιεύθηκαν στη διάρκεια του 2003 στην εφημερίδα *Θεσσαλία*, την δημοφιλέστερη τοπική εφημερίδα της Θεσσαλίας. Τις φωτογραφίες αυτές τις τράβηξαν Έλληνες και απευθύνονταν στο ελληνικό κοινό. Συνεπώς, μπορούμε να τις θεωρήσουμε όχι μόνο ως συλλογικές αναπαραστάσεις του “άλλου”, αλλά επίσης ως εικόνες που αποκαλύπτουν κάποιες πλευρές του “εαυτού” και αντικατοπτρίζουν τις σχέσεις μεταξύ των δύο ομάδων» (σελ. 440).
- Η ανάλυση των εικόνων στηρίχθηκε σε έρευνα πεδίου που διεξήχθη μεταξύ Σεπτεμβρίου 2003 και Ιανουαρίου 2004, και περιελάμβανε συμμετοχική παρατήρηση, και μη δομημένες (informal) συνεντεύξεις με δημοσιογράφους της εφημερίδας, δημοσίους υπαλλήλους και μέλη μη κυβερνητικών οργανώσεων που ασχολούνται με τους μετανάστες, όλους κατοίκους Βόλου ηλικίας 20-40 ετών. Στο πλαίσιο των συνεντεύξεων χρησιμοποιήθηκε και η μέθοδος της συνέντευξης με εικόνες (photo-elicitation) (σελ. 441).
- Ευρήματα** Σύμφωνα με τη συγγραφέα, από την ανάλυση των φωτογραφιών αναδύεται ένα συγκεκριμένο μοντέλο του «ιδεώδους μετανάστη», το οποίο έχει συγκεκριμένα γνωρίσματα:
1. είναι άνδρας μεταξύ 20 και 30 ετών
  2. είναι παράνομος
  3. βρίσκεται πάντα σε δημόσιο χώρο (σελ. 442)
  4. δεν είναι ποτέ μόνος του και πάντοτε είναι μέρος μιας ομάδας συμπατριωτών του
  5. είναι πάντα ξαπλωμένος/καθιστός στο έδαφος
  6. δείχνει πάντα κουρασμένος, απελπισμένος ή αποκαμωμένος (σελ. 443).
- Αυτά τα στοιχεία των φωτογραφιών αποκαλύπτουν (σύμφωνα και με τις συνεντεύξεις στις οποίες τα άτομα κλήθηκαν να σχολιάσουν τις εικόνες) το συνδυασμό των στερεοτυπικών αντιλήψεων για τους μετανάστες με την επιδίωξη διαμόρφωσης ενός αισθήματος ανωτερότητας απέναντί τους.

**Μοσχοπούλου, 2005**

Μοσχοπούλου Α., 2005, Η εγκληματικότητα των μεταναστών. Απεικόνιση του φαινομένου στον απογευματινό Τύπο 1990-1999, Αθήνα – Κομοτηνή, Εκδόσεις Σάκκουλα.

**Περιγραφή**

Η έρευνα, που αποτέλεσε μέρος της διδακτορικής διατριβής της συγγραφέως, ξεκινά από τη «γενική υπόθεση ότι οι μελετώμενες εφημερίδες συντελούν (...) στη δημιουργία και καλλιέργεια του αρνητικού στερεοτύπου του μετανάστη εγκληματία, προβάλλοντας δυσανάλογα (...) τα εγκλήματα των αλλοδαπών (...) σε σύγκριση με τις αντίστοιχες συμπεριφορές των Ελλήνων» (σελ. 203-204).

**Συλλογή στοιχείων**

Ποσοτική ανάλυση περιεχομένου σε δύο αθηναϊκές απογευματινές εφημερίδες (*Τα Νέα* και *Η Απογευματινή*), με την τεχνική της «εκ περιτροπής (εναλλασσόμενης) δειγματοληψίας (rotated sampling)» (σελ. 218).

**Συμπεράσματα**

Από την έρευνα προκύπτει πως

- «Η αναπαράσταση της εγκληματικότητας των μεταναστών που παράγεται ή αναπαράγεται από τον Τύπο, είναι αποσπασματική και μεροληπτική, καθώς φωτίζει πέραν του δέοντος ορισμένες μόνο από τις πτυχές του φαινομένου της εγκληματικότητας, διαστρεβλώνοντας ενίοτε τις εκφάνσεις αυτές» (σελ. 450).
- «[Οι εφημερίδες] προωθούν στην κοινή γνώμη μια αρνητική στερεοτυπική εικόνα με βλαπτικές συνέπειες για τη χάραξη και εφαρμογή της αντεγκληματικής πολιτικής και, ευρύτερα, για την κοινωνική συμβίωση στο πλαίσιο της νέας πολυ-πολιτισμικής πραγματικότητας» (σελ. 450).
- «Οι δύο εφημερίδες εμφανίζουν την τάση να υπερ-προβάλλουν την εγκληματική δραστηριότητα των μεταναστών γενικά. Η πρακτική τους φαίνεται ότι αναπαράγει τη σύνδεση των εννοιών “(λαθρο)μετανάστης” - “εγκληματίας” και προωθεί τη σύνδεση αυτή στην αντίληψη του αναγνωστικού κοινού» (σελ. 451).
- «Η *Απογευματινή* φαίνεται να υιοθετεί με μεγαλύτερη ευκολία αρνητική θέση έναντι των μεταναστών σε σχέση με *Τα Νέα*, χωρίς ωστόσο η διαφοροποίηση αυτή να κινείται στα αναμενόμενα στην αρχή της έρευνας επίπεδα. Πρόκειται μάλλον για μια διαφορά στη γενικότερη φυσιογνωμία της εφημερίδας» (σελ. 452).
- «Δεν διαπιστώθηκε ένταση της αρνητικής αναπαράστασης προς το τέλος της δεκαετίας. (...) Η επίταση της ενασχόλησης και των δύο εφημερίδων με τους μετανάστες στην αρχή και προς το τέλος της δεκαετίας είναι αντίστοιχη της αύξησης κατά το ίδιο διάστημα της καταγραφής εγκλημάτων με δράστη Έλληνα και οφείλεται πιθανότατα στη δια-

κύμανση της εγκληματικότητας της χώρας κατά την περίοδο αυτή» (σελ. 453).

**ΑΠΘ, 2006**

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2006, Μελέτη στο χώρο των εργαζομένων στα ΜΜΕ για την αντιμετώπιση των ομογενών, μεταναστών προσφύγων, Θεσσαλονίκη, Έκθεση έρευνας που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του σχεδίου DREAM – Κ.Π. EQUAL «Δίκτυο για την Καταπολέμηση του Ρατσισμού και της Ξενοφοβίας στα ΜΜΕ».

**Περιγραφή**

Στόχοι της έρευνας ήταν

- Α) Η διερεύνηση των στάσεων – διαθέσεων και αντιλήψεων στον χώρο των εργαζόμενων δημοσιογράφων στα μέσα μαζικής επικοινωνίας απέναντι στους ξένους,  
 Β) Η διερεύνηση των παραγόντων οι οποίοι διαμορφώνουν την πολιτική των μέσων μαζικής επικοινωνίας απέναντι στους ξένους (σελ. 37).

**Συλλογή στοιχείων**

α) 1.000 ερωτηματολόγια με προσωπική συνέντευξη, σε έξι από τις μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις που διέθεταν αναγνωρισμένη ένωση δημοσιογράφων (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Λάρισα, Βόλος, Ιωάννινα).

β) Ημιδομημένες συνεντεύξεις σε 20 διευθυντικά στελέχη ΜΜΕ

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο διάστημα από τον Μάρτιο ως τον Ιούνιο του 2003.

**Συμπεράσματα**

Από τις συνεντεύξεις προκύπτουν οι παρακάτω στάσεις των δημοσιογράφων:

- Δεν υπάρχουν δημοσιογράφοι που να ασχολούνται αποκλειστικά με θέματα μεταναστών (σελ. 69).
- Πηγές πληροφόρησής τους είναι οι ίδιοι οι μετανάστες, η αστυνομία και οι δικηγόροι (σελ. 69).
- Οι προσωπικές τους στάσεις έναντι των μεταναστών είναι θετικές, ενώ συμφωνούν ότι ο τρόπος κάλυψης από τα ΜΜΕ γίνεται με υπερβολή και προκατάληψη (σελ. 69-70).
- Συμφωνούν ότι οι μετανάστες υφίστανται εκμετάλλευση και δεν έχουν ίσες ευκαιρίες, αλλά ένα μεγάλο ποσοστό δεν τους θεωρεί ως την πιο αδικημένη κοινωνική ομάδα (σελ. 71).

Ως προς τη θεματολογία των ΜΜΕ, οι δημοσιογράφοι πιστεύουν πως:

- Οι μετανάστες γίνονται θέμα μόνο εάν απασχολήσουν την επικαιρότητα, ή έχουν κάποιο πολύ σημαντικό ενδιαφέρον για το σύνολο της κοινωνίας (σελ. 69-70). Τα περιφερειακά ΜΜΕ δίνουν μεγαλύτερη σημασία στην παράμετρο της επικαιρότητας (σελ. 71).
- Η βασική θεματολογία των ΜΜΕ είναι μονόπλευρη και αφορά κυρίως τη λαθραία είσοδο, το δουλεμπόριο, την πορνεία, κλοπές και ληστείες, χωρίς να προβάλλονται θετικά στοιχεία (π.χ. αθλητικές επιδόσεις, καλλιτεχνικές και

επαγγελματικές δραστηριότητες) (σελ. 69).

Ως προς τον τρόπο που διαφορετικά μέσα ασχολούνται με τους μετανάστες, οι δημοσιογράφοι εκτιμούν πως:

- Το ραδιόφωνο προβάλλει περισσότερο τα προβλήματα των μεταναστών (σελ. 70).
- Η τηλεόραση, όταν αναφέρεται σε μετανάστες, παρουσιάζει περισσότερο βίαιο περιεχόμενο, αλλά ταυτόχρονα και με «μεγαλύτερο ανθρωπισμό έναντι των άλλων ΜΜΕ» (σελ. 70).



## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλεξιάς Γ., 2001, «Η κοινωνική πρόσληψη και μελέτη του φαινομένου της μετανάστευσης – μια εμπειρική μελέτη των διαδικασιών ελέγχου» στο Αμίτσης Γ. και Λαζαρίδη Γ. (επιμ.), *Νομικές και Κοινωνικοπολιτικές Διαστάσεις της Μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.
- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2006, *Μελέτη στο χώρο των εργαζομένων στα ΜΜΕ για την αντιμετώπιση των ομογενών, μεταναστών, προσφύγων*, Θεσσαλονίκη.
- Βαγενά Ε., 2002, «Κοινωνικός αποκλεισμός ρατσισμός και ξενοφοβία στην Ελλάδα σήμερα», στο Τσίγκανου Ι. (επιμ.), *Τετράδια Εγκληματολογίας: Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη.
- Βαΐου Ν. και Χατζημιχάλης Κ., 1997, *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς: Πόλεις, Περιφέρειες και Άτυπη Εργασία*, Αθήνα, Εκδόσεις Εξάντας.
- Βαμβακάς Β., 1997, «Αλβανοί μετανάστες στον ημερήσιο τύπο: Αναπαραστάσεις της λαθραίας ύπαρξης», *Δοκιμές*, τ. 5, σελ. 7-40.
- Βούλγαρης Γ., Δώδος Δ., Καφετζής Π., Λυριντζής Χ., Μιχαλοπούλου Κ., Νικολακόπουλος Η., Σπουρδαλάκης Μ. και Τσουκαλάς Κ., 1995, «Η πρόσληψη και η αντιμετώπιση του “Άλλου” στη σημερινή Ελλάδα. Πορίσματα Εμπειρικής Έρευνας», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 5, σελ. 81-100.
- Γαλάνης Γ. Ν., 1993, «Η γνώμη των κατοίκων των Ιωαννίνων για τους Αλβανούς και τους Βορειοηπειρώτες στην Ελλάδα (Εμπειρική Έρευνα)», *Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δ.Ε.*, τ. 6, σελ. 44-104.
- Γαλάνης Γ. Ν., 2003, «Ελληνική Κοινωνία και Μετανάστευση. Απόψεις Ελλήνων για Αλβανούς Μετανάστες», στο Κασιμάτη Κ. (επιμ.), *Πολιτικές Μετανάστευσης και Στρατηγικές Ένταξης. Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών Μεταναστών*, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg, σελ. 223-268.
- Γετίμης Π. και Πετρινώτη Ξ. (επιστ. υπεύθυνοι), 2003, *Έρευνα για την ανίχνευση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στελέχη του Δημοσίου στην εξυπηρέτηση των Μεταναστών – Παλιννοστούντων – Προσφύγων. Διατύπωση προτάσεων για τα προγράμματα κατάρτισης-ευαισθητοποίησης*, Έκθεση έρευνας που εκπονήθηκε στο πλαίσιο της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας EQUAL.
- Δημουλάς Κ. και Παπαδοπούλου Δ. (επιστ. υπεύθυνοι), 2004, *Έρευνα για τις Μορφές Κοινωνικής Ένταξης των Οικονομικών Μεταναστών στην Περιφέρεια Αττικής, 2003-2004*, Έκθεση έρευνας, Αθήνα, Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ/ΑΔΕ-ΔΥ – Περιφέρεια Αττικής.
- Διεθνής Οργανισμός Μεταναστεύσεως (ΔΟΜ) και Πανελλήνια Ένωση των εν Ελλάδι Ασυρρίων, 2004, *Το Προφίλ των Μεταναστών στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Πορίσματα Έρευνας*, Έκθεση έρευνας που εκπονήθηκε στο πλαίσιο της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας EQUAL.
- Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Αθήνας (ΕΚΑ), 1995, *Όλοι διαφορετικοί, όλοι ίσοι. Έρευνα για τους παράνομους αλλοδαπούς και την εργασία*, Αθήνα.
- Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Αθήνας (ΕΚΑ), Ομοσπονδία Εργαζομένων Κλωστοϋφαντουργίας Ιματισμού Δέρματος, ΚΕΚ ΑΚΜΩΝ και ΚΕΚ ΕΡΓΟΝ (συγγραφή: Α. Καψάλης), 2004, *Παρουσίαση των αποτελεσμάτων από την Διεξαγωγή Συνεντεύξεων με μέλη της Ομάδας-Στόχου των Εργαζομένων Μεταναστών*

- στους κλάδους της Οικοδομής, των Πρατηρίων Βενζίνης και της Ένδυσης, Έκθεση έρευνας που εκπονήθηκε στο πλαίσιο της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας EQUAL, Αθήνα.
- European Profiles A.E., ΕΚΠΟΣΠΟ Νόστος, ΤΕΙ Πειραιά, ΚΣΠΜ, Πανελλήνια Ένωση των εν Ελλάδι Ασυριών και Ευρωπαϊκή Προοπτική, 2003, *Καταγραφή και αξιολόγηση των τεχνικών επαγγελματικών δεξιοτήτων των παλινοστούντων, μεταναστών, προσφύγων*, Έκθεση έρευνας που εκπονήθηκε στο πλαίσιο της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας EQUAL.
- European Profiles A.E., ΤΕΙ Πειραιά και ΕΒΕ Ξάνθης, 2003, *Μελέτη αναγκών της ελληνικής αγοράς εργασίας για ειδικότητες στα τεχνικά επαγγέλματα*, Έκθεση έρευνας που εκπονήθηκε στο πλαίσιο της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας EQUAL.
- Iosifides T., 1997, «Immigrants in the Athens Labour Market: A Comparative Survey of Albanians, Egyptians and Filipinos», στο King R. and Black R. (eds), *Southern Europe and the New Immigrations*, Brighton, Sussex Academic Press, σελ. 26-50.
- Καβουνίδη Τ., 2002, *Έρευνα για την Οικονομική και Κοινωνική Ένταξη των Μεταναστών*, Αθήνα, Παρατηρητήριο Απασχόλησης – Ερευνητική-Πληροφορική Α.Ε.
- Καρασαβόγλου Α., Μαδυτινός Δ., Νικολαΐδης Μ. και Κατσορίδας Δ., 1996, *Ξένοι Εργάτες στο Νομό Καβάλας. Επιπτώσεις στην τοπική οικονομία και κοινωνία*, Καβάλα, ΤΕΙ Καβάλας – Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας.
- Καρασαβόγλου Α. Γ., 2001, «Μετανάστευση και Περιφερειακές Αγορές Εργασίας – Η περίπτωση της εγκατάστασης γυναικείου εργατικού δυναμικού στο Νομό Ξάνθης», στο Πάκος Θ. (επιμ.), «Κοινωνία των 2/3» *Διαστάσεις του Σύγχρονου Κοινωνικού Προβλήματος*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Καρύδης Β., 1996, *Η Εγκληματικότητα των Μεταναστών στην Ελλάδα. Ζητήματα Θεωρίας και Αντεγκληματικής Πολιτικής*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.
- Κασιμάτη Κ., κ.ά., 1993, *Πόντιοι Μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση: Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη*, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού – Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής (ΚΕΚΜΟΚΟΠ).
- Κασιμάτη Κ. (επιμ.), 2003, *Πολιτικές Μετανάστευσης και Στρατηγικές Ένταξης. Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών*, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg.
- Κασίμης Χ., Νιτσιάκος Β., Ζακοπούλου Ε. και Παπαδόπουλος Α., 2002, *Οι επιπτώσεις της εγκατάστασης και απασχόλησης του ξένου εργατικού δυναμικού στην Ελληνική Ύπαιθρο*, Πανεπιστήμιο Πατρών – Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Κασίμης Χ., Ζακοπούλου Ε. και Παπαδόπουλος Α., 2003, «Η συμβολή των μεταναστών στη σύγχρονη οικογενειακή εκμετάλλευση: Μελέτη τριών παραδειγματικών περιοχών», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 111-112, σελ. 9-38.
- Kasimis Ch., Papadopoulos A. G. and Zacoroulou E., 2003, «Migrants in Rural Greece», *Sociologia Ruralis*, vol. 43, no. 2, σελ. 167-184.
- Kasimis Ch. and Papadopoulos A. G., 2005, «The multifunctional role of migrants in the Greek countryside: implications for the rural economy and society», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 31, no. 1, σελ. 99-127.
- Κοιλιάρη Α., 1997, *Ξένος στην Ελλάδα. Μετανάστες, γλώσσα και κοινωνική ένταξη. Στάσεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες ομιλητές*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Παρατηρητής.
- Κωνσταντινίδου Χ., 2001, *Κοινωνικές αναπαραστάσεις του εγκλήματος. Η εγκληματικότητα των Αλβανών μεταναστών στον αθηναϊκό Τύπο*, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Lazaridis G., 2000, «Filipino and Albanian Women Migrant Workers in Greece: Multiple Layers of Oppression», στο Anthias F. and Lazaridis G. (eds.), *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move*, Oxford-New York,

- Berg, σελ. 49-79.
- Lazaridis G. and Romaniszyn K., 1998, «Albanian and Polish Undocumented Workers in Greece: A Comparative Analysis», *Journal of European Social Policy*, vol. 8, no. 1, σελ. 5-22.
- Lazaridis G. and Wickens E., 1999, «“Us” and the “Others”. Ethnic Minorities in Greece», *Annals of Tourism Research*, vol. 26, no. 3, σελ. 632-655.
- Λάζος Γ., 2002, *Πορνεία και Διεθνική Σωματεμπορία στη Σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτης.
- Lalioti V., 2005, «Photographing the “Other”: Immigration and New Images of the Greek Ethnic “Self”», *Visual Anthropology*, vol. 18, σελ. 439-456.
- Λαμπριανίδης Α. και Brahim B., 2000, *Στατιστικά δεδομένα των Αλβανών μεταναστών στη Θεσσαλονίκη*, Περιφέρεια Κ. Μακεδονίας – INTEMIGRA.
- Λαμπριανίδης Α. και Λυμπεράκη Α., 2001, *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη. Διαδρομές ευημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Παρατηρητής.
- Lambrianidis L., Lyberaki A., Tinios P. and Hatziprokopiou P., 2004, «Inflow of migrants and outflow of investment: aspects of interdependence between Greece and the Balkans», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 30, no. 6, σελ. 1183-1208.
- Markova E. and Sarris A. H., 1997, «The Performance of Bulgarian Illegal Immigrants in the Greek Labour Market», *South European Society & Politics*, vol. 2, no. 2, σελ. 57-77.
- Mikrakis A. and Triandafyllidou A., 1994, «Greece: the “others” within», *Social Science Information*, vol. 33, no. 4, σελ. 787-805.
- Μιχαλοπούλου Αικ., Τσάρτας Π., Γιαννησοπούλου Μ., Καφετζής Π. και Μανώλογλου Ε., 1998, *Μακεδονία και Βαλκάνια. Ξενοφοβία και Ανάπτυξη*, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Μοσχοπούλου Α., 2005, *Η εγκληματικότητα των μεταναστών. Απεικόνιση του φαινομένου στον απογευματινό Τύπο 1990-1999*, Αθήνα – Κομοτηνή, Εκδ. Σάκκουλα.
- Παπαδάτος Γ., 1995, «Κοινωνικές και ψυχολογικές παράμετροι επανένταξης παλινοστούτων μεταναστών και πολιτικών προσφύγων», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τ. 17, σελ. 101-118.
- Πετρονώτη Μ. (με τη συμμετοχή της Κ. Ζαρκιά), 1998, *Το Πορτραίτο μιας Διαπολιτισμικής Σχέσης. Κρυσταλλώσεις, Ρήγματα, Ανασκευές*, Αθήνα, Εκδόσεις Unesco – ΕΚΚΕ – Πλέθρον.
- Psimmenos I. and Kassimati K., 2003, «Immigration control pathways: organisational culture and work values of Greek welfare officers», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 29, no. 2, σελ. 337-371.
- Τζωρτζοπούλου Μ., 2002, *Μετανάστες της την Ελλάδα. Η περίπτωση της περιοχής πρωτεύουσας (Οικονομική και κοινωνική θέση των μεταναστών)*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Χάλκος Γ. Ε. και Σαλαμούρης Δ. Σ., 2003, «Παλιννόστηση και παράγοντες οικονομικής και κοινωνικής περιθωριοποίησης: Όψεις του προβλήματος και προτάσεις πολιτικής», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τόμος Ι', τ. 36, σελ. 5-25.
- Φραγκουδάκη Α. και Δραγώνα Θ. (επιμ.), 1997, «Τι είν' η πατρίδα μας;» *Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση*, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Χαραλάμης Δ. κ.ά., 2000, *Έθνος και Δημοκρατία στην Ελληνική Εκπαίδευση*, Έκθεση Έρευνας, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Hatziprokopiou P., 2003, «Albanian immigrants in Thessaloniki, Greece: processes of economic and social incorporation», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 29, no. 6, σελ. 1033-1057.
- Ψημμένος Ι., 1995, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια — Κοινωνικός Αποκλεισμός στην Αθή-*

να, Αθήνα, Εκδόσεις Glory Book – Παπαζήσης.  
Ψημμένος Ι., 2003, «Μεταναστευτικός έλεγχος και άτυπες διακριτικές πολιτικές: Ο ρόλος των κοινωνικών υπηρεσιών», στο Κασιμάτη Κ. (επιμ.), *Πολιτικές Μετανάστευσης και Στρατηγικές Ένταξης. Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών*, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg, σελ. 123-155.